

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- MARNO JÁNOS versei 1153
WIRTH IMRE versei 1156
KÓRIZS IMRE versei 1158
KISANTAL TAMÁS: Tanúskodás és értelmezés (*Fóthy János szövege elé*) 1160
FÓTHY JÁNOS: Horthy-liget. A magyar Ördög-sziget (*részlet*) 1163
ANNE FRANK: Szorongás; Adj! (*kisprózák*) 1173
BENEDEK SZABOLCS: 4D (*novella*) 1177
SZÁSZPATAKI RÓBERT: Hozzák a Szép Szulét (*novella*) 1185
MÉHES KÁROLY: A Néma galambok utcája (*regényrészlet*) 1192
DEÁK BOTOND versei 1203
JENEI GYULA verse 1205
GYUKICS GÁBOR versei 1206
MÉLYI JÓZSEF: Felszíni rend (*Lantos Ferenc állandó kiállítása Pécsen*) 1208

*

- TÓTH ORSOLYA: Igazából szerelem? (*Vitairat Nyáry Krisztián Így szerettek ők 2. Újabb irodalmi szerelmeskönyv című kötetéről*) 1211
BODA MIKLÓS: A feladó: Johannes Pannonius Ferrarából (*Matteo de' Pasti és a Guarino-érem*) 1223

*

- GÖRFÖL BALÁZS: Próbálgatni az életet (*Háy János: Napra jutni*) 1232
PÁLFY ESZTER: Álomszerűség és történetváltozatok (*Parti Nagy Lajos: Mi történt avagy sem*) 1238
WEISS JÁNOS: Küzdelem a rabsággal (*Nemes Nagy Ágnes: Magyarul és világul [szerkesztette: Lengyel Balázs és Ferencz Győző]*) 1243
DECZKI SAROLTA: Egerek és galambok (*Sofi Oksanen: Mikor eltűntek a galambok*) 1249
FEJES LÁSZLÓ: Amikor eltűnt a fordításkritika (*Sofi Oksanen: Mikor eltűntek a galambok*) 1253

MELLÉKLET

A színes műmellékletben Füzi István fotói Lantos Ferenc állandó kiállításáról

2014

NOVEMBER

JELENKOR

LVII. ÉVFOLYAM

11. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID,
VÁRKONYI GYÖRGY (képzőművészet)

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
PARTI NAGY LAJOS, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444–444; fax: 06 1 303–3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)

valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj félévre 4980,- Ft, egy évre belföldre: 9130,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A KRITIKAI SZALON sorozat újabb rendezvényén Háy János *Napra jutni* című prózakötetéről beszélgetett Görfföl Balázs, Márjánovics Diána, Szakács Emília és Vilmos Eszter október 8-án a pécsi Művészetek és Irodalom Házában.

A KATOLIKUS KULTURÁLIS HETEK keretében Janus Pannonius-műhelykonferenciát és könyvbemutatót rendeztek a pécsi kanonoki palotában október 9-én. A költő életművének kritikai kiadásáról Dalloul Zaynab, Jankovits László, Kószeghy Péter, Ritoókné Szalay Ágnes és Szentmártoni Szabó Géza beszélgetett. Október 15-én a *Kereszténység és kortárs magyar irodalom* című kerekasztal-beszélgetésen Halmai Tamás, Mekis D. János, Szénási Zoltán és Vörös István beszélgetett a Dóm-kótarban. Az est moderátora Görfföl Balázs volt.

AZ ORSZÁGOS KÖNYVTÁRI NAPOK rendezvénysorozat keretében október 13-án Kiss Tibor *Noét Aludnod kellene*, 14-én P. Horváth Tamást *Tündérváros* című regényéről kérdezte Ágoston Zoltán. Október 15-én Závada Pállal és Závada Péterrel beszélgetett Balogh Robert.

21-én Tóth Krisztina *Pillanatragsztó* című prózakötetét mutatták be, a szerzőt Béres Judit kérdezte.

A VIII. PÉCSI NEMZETKÖZI TÁNCTALÁLKOZÓRA október 1-je és 5-e között került sor a Pécsi Nemzeti Színházban. Mások mellett a Győri Balett *La vie en rose*, a Magyar Nemzeti Balett *Trójai játékok – Amazonokkal* című pécsi bemutatóit, a Frenák Pál Társulat *Fiúk*, valamint a Bozsik Yvette Társulat *Az estély* című előadását tekinthette meg a közönség.

NÁDAS PÉTER-KONFERENCIÁT rendeztek Balatonfüreden szeptember 28–29-én az író *Párhuzamos történetek* című regényéről, ahol a könyv fordítói és Nádas értelmezői (Bagi Zsolt, Bodor Péter és Radics Viktória) osztották meg tapasztalataikat. A konferencia zárásaként Károlyi Csaba beszélgetett Nádas Péterrel. A rendezvényről tudósítást olvashatnak honlapunkon.

A DÉRY-DÍJAT idén Ferencz Győző, Halasi Zoltán, Havasréti József és Tompa Andrea vehette át. Gratulálunk a díjazottaknak!

Szerzőink

- Marno János (1949) – költő, műfordító, Budapesten él.
Wirth Imre (1964) – a Múcsarnok olvasószerkesztője, Pomázon él.
Kőrösi Imre (1970) – költő, műfordító, szerkesztő, Budapesten él.
Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécsen él.
Fóthy János (1899?–1979) – író, költő, kritikus.
Anne Frank (1929–1945) – a bergen-belseni koncentrációs táborban meghalt német lány. Naplója az egyik legismertebb irodalmi tanúságtétel a Holokausztról.
Gera Judit – egyetemi tanár, az ELTE BTK Néderlandisztika Tanszékének vezetője, műfordító, Budapesten él.
Benedek Szabolcs (1973) – író, Budapesten él.
Szászpataki Róbert (1971) – tanár, Dublinban él.
Méhes Károly (1965) – író, költő, Pécsen él.
Deák Botond (1969) – költő, Budapesten él.
Jenei Gyula (1962) – költő, az *Eső* főszerkesztője, Szolnokon él.
Gyukics Gábor (1958) – költő, Csepelen él.
Mélyi József (1967) – művészettörténész, Szentendrén él.
Tóth Orsolya (1972) – irodalomtörténész, Pécsen él.
Boda Miklós (1934) – könyvtáros, irodalomtörténész, Pécsen él.
Görfföl Balázs (1984) – kritikus, a *Jelenkor* szerkesztője, a PTE Esztétika Tanszék oktatója, Pécsen él.
Pálffy Eszter (1989) – a PTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola hallgatója, Pécsen él.
Weiss János (1957) – filozófiatörténész, Pécsen és Szűrőn él.
Deczki Sarolta (1977) – irodalmár, filozófus, kritikus, Budapesten él.
Fejes László (1973) – a *Nyelv és Tudomány* felelős szerkesztője, Budapesten él.

*Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Város Önkormányzata
támogatásával jelenik meg.
Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina
krt. 34. – Gondolat Könyvesbolt, V., Károlyi
Mihály u. 16. – Írók Boltja, VI., Andrásy út 45.

www.jelenkor.net

830,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002 14011

MARNO JÁNOS

Súlylobogás

*Mire anyám száz lett, én kilettem,
s mivel ő már rég nincs, nála
megbújhatnék. Pulzusom kihagyva,
mint ha megtorpan a pók, s felfüggesztve
hálója szövését szuggerál, hogy
hagyjam el magam. A súlyomra
legyint, levegőnek néz, és utánam ered,
ha feltámad a szél, ejtve bűnök terhét
a nagy vizek felett. S most hajlottan,
mint a vénék régen, lassan elfordulok
tornácunk felé, szemembe szöktetvén
saroktájt a szomszéd kertben a két
jegenyét. Köztük ott a tengerfenék
mennybolt, ami hajnali szürkületre vall,
s anyám szürke hajára a tornácon,
ahogy a halántékán letapadtan
s a közép felé tartva girbegurbán
meredezik csomókban az égnek.*

Információcsapda

*Nárcisz a csap fölé hajol, mintha
biciklizne, haja fel-fellobban
tehát, hátrafele, vagy előrehull
bele az arcába, szemébe, mikor
merre surrog szájában a fogkefe.*

Mert rögeszméje a belső forma
újfent; a legbelső forma, mely elöben
kész rá, hogy a tartalmat kizárja,
kerüljön bárki szeme elé tárgya,
a repedt mosdókagyló, toilette
dobozos tükör, a dobozban púder
mint síkosító, annak kell lennie,
mert nőekkel tele a ház, zsilettpenge
és zsolozsma, reggel, délben, este.

Rousseau

Még napsütésben vetjük be magunkat
délután a húgommal az erdőbe,
vezessen csak ő, hagyom, hiszen már
halott, néhány évvel azután halt meg, hogy
erre, beljebb valahol, eltemettük
a lányom kutyáját. Keresztül-
hajtottak rajta az Alkotás útján,
a feleségem öccse jött autóval
a segítségünkre, vele hoztuk ide
fel a hullát, és estiünk neki csákánnyal
a földnek, mert ásónk éle kicsorbult
a sziklás talajon. A húgom élte
akkor még a beteg életét, nekem
pedig volt még levegőm, elég ahhoz,
hogy felkapaszkodjak egy hosszú emelkedőn,
majd leereszkedek egy kurta lejtőn,
karomban az öleb tetemével. Ránk
sötétedett, mire kész lettünk a gödörrel,
a betemetése után a fák közt
tapogatózva szedtük össze a kihűlt
nyelű szerszámokat. Most lihegve
vonaglok egy hirtelenebb mozdulattól
percekig, a lányom bármelyik nap szülhet,
egy kerítés tövében hamvas, barnásszürke
faleveleket hozó száras növényre
leszek figyelmes, Rousseau-ra, a vámosra
emlékeztet, viszek is belőle egy
szálat a lányomnak. Ő anya lesz,
míg a húgom csupán egy őszi,
erdei kísértet.

A rokokó kísértete

für Gretchen*

Vakságomban gyöngyöző vércseppnek látom ujjamon a katicabogarat, és féreglyukakat sejtek a fekete pöttyök helyén, amint elnyelik számos pillantásomat. És most itt meg is állnék, minek foltozzam tovább a szakadt valóságképet. Itt állok egy sámlin, a szűkös klozettaablakba kikönyökölve, felgyúrt ingujjban, hogy a fehér gyúrlemény kényelmet nyújtson kényes könyökömnek. Ingem a szegycsontig kibontva, tűzze az arcom mellett a mellemet is az őszi nap, nagybeteg mellemet, mely a sírba visz maholnap vagy holnapután. Katicám semerre nem mozdul, ott vesztegel egy ujjpercnyire a rózsaszín körömágytól, pirosan, lyukacsosan, ahogy kibuggyanhatott a fényre a csontból, melynek a szövete most kezd a versben roncsolódni. A vércsepp nem az enyém, hogy úgy mondjam, nem az ujjamból szoptam, csupán ott landolt, légbőlkapottan; amint az ég megtelt szöveggel, csonttal.

* Gretchen, Gréta, jelentése: gyöngy (a tenger ajándéka)

Csak anyyi

*csak anyyi választ el az intimitástól
hogy élsz, csak annyira nem tudok veled
beszélni, hogy még mindig itt vagy,
egyszerűen a halál nélkül semmilyen
közlés sem lehetséges, nem tudlak
megszólítani, csak mint egy árnyat,
fájdalom nélkül nem gondolhatok arra,
hogy közénk áll tested puhasága,
ez a megmagyarázhatatlanul esendő,
véletlen esemény, fájdalom nélkül
elképzелhetetlen, hogy itt vagy még
mindig, akár egy angyal összevérzett
tollruhája, súlytalan fehér szilánkokkal
megsebezve, állandóan az utolsó pillanat
kínzó bőrkörében*

*anyyi sem választ el, mint egy emlék, mint
az a tompa végtelenség, ami végigkísér
monomániásan, a téglá súlya a ház falából,
az az összeomlás, könny nélkül, ahogy elmúlt
a gyerekkor a nagyszülőkkel abban a régi
házban, s az iszony minden mozdulatban,
ahogy hurkot vet hangtalan a megelőlegezett
nemlét*

Esti apokrif

*Altatóként fénylik a kék ég,
üres minden, sehol egy vendég.
Negyven cigarettám a tálban
összeomlott hamuhegy, nyár van.*

Halálos csendben állok, pedig
az Üllői fáktól percekig
csaholtak a falon az árnyak.
Anna írt, édesem, de várlak!

Ízed bennem fémes áfonya,
torkodon már a rák lábnyoma.
A kincstárból az ékszerekkel
Béla elszállt – se vegyszerekkel,

se sajttal nem tér vissza többé,
kifosztottak már mindörökké.
Ócska bor, szutyok köpés csurran,

Uram, kezekben holt azúr van.
Az esti macskakő fölsziporkáz,
szisszen a fürdőben a klórgáz.

Fast Forward

*Amikor fejben normális sebességűre gyorsítom a taicsizókat,
a sétálók elkezdenek civil ruhás Chaplinként rohangálni,
a tollaslabdázók átváltanak úrtenisz üzemmódra,
a kártyázók dühösen középre hajigálják a lapjaikat,
a takarítók sietve összelopdossák a szemetet,
az ösvények fölött néha átlövődik egy madár,
a fák lombjába beleakad egy-egy szellő,
felhők lobbannak el –
közben ők csak dolgoznak háromdimenziós levegőszobraikon,
én pedig próbálok egy tömzsi pálcikával
módszeresen lekapargatni a fehérséget
a jegyzetfüzetem egyik lapjáról.*

A Szikla és a Víz Kertje

*Szemben ülve egy három méter magas,
természetes Henry Moore-ral,
próbálok képzeletben mesterségesen
létrehozni a vízfolyásokat,
amelyek megformálták.
Pedig mintha nem is kőből lenne ez a szobor,
hanem folytonosság nélküli levegődarabokból,
amelyek kecses egyensúlyban tartják
a köréjük tömörödő sziklát.
És talán nem is keresztbe tett lábbal,
jegyzetfüzettel a térdemen kéne nézni,
hanem lehunyt szemmel,
mint a nő a szomszédos padon,
aki olyan természetességgel ül lótuszban,
mintha negyven évvel ezelőtt akrobatának
vagy testi fogyatékosnak született volna.*

Zhongshan Park

*Úgy járok ide, mint zarándok egy vasútállomásra,
amelynek a helyén valaha egy szentet végeztek ki.*

*Vagy mint egy falak nélküli irodába a hivatalnok,
aki otthon nem merte megmondani, hogy már rég kirúgták.*

*Vagy mint egy civil ruhás parkőr, aki a szabadsága alatt
sem tud elszakadni a gondjaira bízott területtől,
és amikor azt hiszi, hogy senki se látja,
gyorsan összeszed egy-két papírfecnit, cigarettacsikket.*

*Vagy mint egy kocogó, akinek az üldögélés a sportja.
Vagy mint egy fénydublőr, akin a színész érkezéséig
be lehet állítani a világítást.*

*Vagy mint az a Chaplinnek öltözött bohóc,
aki olyan hosszú szöveget rajzol a kövezetre kínai
írásjelekből egy lyukas ásványvízes palackkal,
hogy mire a végére ér, az eleje már fel is száradt.*

TANÚSKODÁS ÉS ÉRTELMEZÉS

Fóthy János szövege elé¹

A magyar irodalom kevésbé ismert és egyelőre még feldolgozatlan területét jelentik azok a második világháború végét követő években napvilágot látott memoárok és élménybeszámolók, amelyek az üldöztetést, a deportálást, a gettók vagy a koncentrációs táborok mindennapjait mutatják be. Viszonylag kisszámú ilyen szöveg számít manapság is olvastoknak, talán csak Szép Ernő *Emberszag* című műve, illetve Nyiszli Miklós megdöbbentő auschwitzi beszámolója jelenik meg újra és újra (esetleg még Zsolt Béla *Kilenc kofferje* lehet ismertebb), holott 1945 és 1948 között igen szép számmal publikáltak olyan műveket, amelyekben a szerző a viszontagságokat elszenvető szemtanúként igyekezett hírt adni a magyar vészorszakáról, a zsidóüldözések vagy a megszállás és a holokauszt különböző aspektusairól. E könyvek mára már szinte teljesen feledésbe merültek, nagy részüknek a beszerzése sem könnyű, holott sokszor igencsak érdekes szövegekről van szó, amelyek nemcsak pusztán történelmi forrásként lehetnek fontosak. Bár ezek meglehetősen vegyes színvonalúak, az irodalmi értékkel bíró művektől az inkább a publicisztikához sorolható szövegekig sokféle hangnem és megközelítés megfigyelhető, összességükben mégis igen jól megmutatnak valamit a magyar holokauszt korszakáról, valamint arról is, hogy közvetlenül a háború után milyen módon lehetett beszélni az eseményekről, milyen narratív sémák, miféle attitűdök mentén szólaltak meg az első tanúságtévők.

Ezeket a memoárokat olvasgatva az egyik legszembetűnőbb és -különösebb az, hogy nem egészen azt kapjuk, amire számítunk, pontosabban hogy mennyire más az események megközelítése és ábrázolása, mint amit a mai holokausztkánon ismeretében várnánk. Az eseményekhez még nem társul történetfilozófiai távlat, gyakran bármennyire is erős, kegyetlen jelenetekkel vannak tele, ha lehet így fogalmazni, mégsem annyira radikálisak, mint azok a később keletkezett és kanonizálódott szövegek, amelyek mai holokausztképünket meghatározzák. Mintha a korabeli beszámolókat olvasva annak a folyamatnak lennének a tanúi, ahogy a különböző szerzők több-kevesebb sikerrel próbálnak nyelvet és adekvát értelmezést találni az eseményeknek – s e nyelvek jobbra még a korábbi sémák, olykor a konkrét történelmi, politikai diskurzusok mentén szerveződnek. Persze ennek az egyik oka az lehet, hogy a szerzők egy része azon túlélők közé tartozott, akiket nemcsak vagy nem elsősorban származásuk, hanem politikai beállítódásuk, a náci rendszerrel szembeni tevékenységük miatt deportáltak, s szemléletmódjukat nagyban meghatározta sorsuk, vagyis az, hogy szenvedéstörténetüket viszonylag könnyen tudták „üldöztetés-narratívába” integrálni.

Számos akkoriban megjelent memoárt olyan újságírók írtak, akiket a német megszállás után fogtak el. Mint ismeretes, 1944. március 19-ét követően a Sztójay-kormány első intézkedései között szerepelt a legtöbb baloldali lap azonnali betiltása, illetve a kevésbé radikális, de nem egyértelműen nácibarát újságok vezetőinek leváltása és a helyükre szélsőjobboldali újságírók kinevezése. Mindezt utólag, április 6-án törvénybe is iktatták: az ekkor kiadott rendelet szerint a miniszterelnök „az állami rend megóvása érdekében” bár-

¹ A szövegközlés és az előszó megírása a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

milyen sajtótermék kiadását meggátolhatta.² A lapok megszüntetése mellett a fontosabb, vagy veszélyesnek tartott közéleti szereplőket is elfogták: március végén többek között Parragi Györgyöt, a *Magyar Nemzet* újságíróját és Millok Sándort, a *Népszava* munkatársát. Mindkettőjüket Mauthausenbe vitték, és a háborút követően mindketten megjelentették memoárjaikat a koncentrációs táborbeli életről.³

Fóthy János elfogatására nem az első körben került sor. Április elejétől a magyar hatóságok egyre szélesítették az elfogandók listáját: a „különösen fontos személyek” mellett a zsidóság képviselőinek egyre nagyobb tömegét hívták be.⁴ Az íróként, költőként is ismert újságíró, akinek versei a *Nyugat*ban is megjelentek, újságíróként pedig többek közt a *Pesti Hírlap*nak és az *Új Idők*nek dolgozott, zsidó származású volt, emiatt a Sztójay-kormány hatalomra kerülése után nem sokkal a kötelező sárga csillag bevezetését követően kizárták a Sajtókamarából. A szervezetből törölt újságírók névsorát, mintegy 137 főt a politikai rendőrségnek is kiadták, és Fóthy hamarosan többekkel együtt megkapta a felszólítást, hogy április 25-én háromnapos hideg élelemmel, két rend fehérneművel jelenjen meg a Röck Szilárd utca 26. szám alatt. Az épület, a hajdani Rabbiképző Intézet, ekkor hivatalosan „kisegítő toloncház” volt, valójában a deportálandó zsidók állomásoztatására szolgáló börtön, melyet Baký László, a hírhedt politikai államtitkár nem kevésbé hírhedt unokaöccse, Ubrizsi (vagy a Fóthy-könyv írásmódja szerint Ubrizsy) Pál rendőrségi segédfogalmazó irányított.⁵ Fóthyt a zsidó származású szellemi élet más képviselőivel, újságírókkal, ügyvédekkel, művészekkel együtt a Röck Szilárd utcából előbb a csepeli Szűcs- és Szörmeárúgyár (a hajdani alapító és tulajdonos Tschuk – a könyvben Tsuk – családról elnevezett) telepére, majd május 10-én Szigetszentmiklóásra, az akkor Horthy-ligetnek nevezett helyen, a Weiss Manfréd Acél és Fémművek területén lévő internálótáborba vitték. A nehéz fizikai munka és fogvatartóik kegyetlenkedése, valamint a további deportálás, koncentrációs táborokba hurcolás állandó lehetősége mellett az itteni foglyokra az egyik legfőbb fenyegetést a szövetséges bombázások jelentették, hiszen a gyár mint ipari épület potenciális célpont volt, és a bombatámadások során a rabok óvóhelyre nem mehettek, csupán a maguk ásta futóárkokban kereshettek menedéket (ezek az árkok éppen a támadások szórási vonalában helyezkedtek el, és gyakorlatilag semmi védelmet nem biztosítottak).

A Horthy-ligetbeli raboskodás augusztus végéig tartott, amikor, miután a kormányzó leállította a deportálásokat, az internálótábort is megszüntették. Fóthy alig egy évvel később megjelent memoárja a korban sok szempontból tipikus háborús beszámoló, amennyiben alapvetően a baloldali értelmiségi szemszögéből, a nácik elleni küzdelem politikai kontextusába helyezve mutatja be hányattatásait. A szerző deportálását nem annyira zsidóságának, hanem politikai nézeteinek, a rezsim ellen fellépő szellemi ember pozíciójának tudja be. Ami talán a legérdekesebb a szövegben, az a hangnem: Fóthy ábrázolásmódjának ironikus attitűdje, az, hogy az események furcsa abszurditását, a tábo-

² Vö.: Vásárhelyi Miklós: *A bilincsbe vert beszéd*. Sajtó alá rend.: Murányi Gábor. Élet és Irodalom, Budapest, 2002. 74.

³ Parragi György: *Mauthausen*. Keresztes Kiadás, Budapest, 1945. Millok Sándor: *A kínok útja (Budapesttől – Mauthausenig). Élményregény*. Müller Károly Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1945. Parragi egyébként a háború utáni években a *Magyar Nemzet* egyik publicistájaként továbbra is a náci- és antiszemitizmus-ellenesség egyik legfőbb hangadója maradt a kor politikai csatározásai közepette. Jól példázzák ezt Darvas József 1945 nyarán elhangzott hírhedt beszéde elleni cikkei, amelyekben egyértelműen kiemeli a parasztpárti politikus retorikája és a nyilas korszak beszédmódja közti analógiát. Vö. Parragi György: A „kisnyilasok”. *Magyar Nemzet*, 1945. augusztus 31. 1.; Parragi: Új antiszemitizmus? *Magyar Nemzet*, 1945. szeptember 2. 1.

⁴ Vö. Randolph L. Braham: *A népiártás politikája. A Holocaust Magyarországon*. I. kötet. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1997. 489.

⁵ Braham: I. m. 491.

rok mindennapjait kegyetlenül, mégis valamiféle játékos humorral jeleníti meg. A könyvön végighúzódo Órdög-sziget analógia egyszerre közelít és távolít: a francia deportáló teleppel való összevetés a Dreyfus-ügy antiszemita botrányának kontextusát átemelve értelmező keretet, történelmi távlatot biztosít, miközben a két helységnév ironikus párhuzama (Horthy-liget – Órdög-sziget) több szinten is metaforizálja a konkrét eseményeket. A Fóthy-könyv dokumentumértékén túl azért is lehet érdekes és fontos szöveg, mert ilusztrálja azt a folyamatot, ahogy közvetlenül a háború után a magyar szellemi élet megpróbálta bemutatni és interpretálni a történeteket, a maga nyelvén és módján igyekezett értelmet adni a közelmúltnak.

Horthy-liget. A magyar Ördög-sziget

részlet

Rökk Szilárd utcai szép napok

Egy rendőr lépett a terembe, felolvasta a neveket, kettesével sorba állított bennünket, és felvezetett az első emeletre. A folyosó faláról szakállas, tekintélyes rabbinusok képei néztek le ránk. A rendőr beteretl minket egy tanterembe, amelynek kisebbik felét dobogó foglalta el, íróasztallal, nagyobbik fele pedig lépcsőzetes padló volt, ahol azelőtt a növendékek iskolapadjai állottak. Közölte velünk, hogy az ablak nyitva maradhat, de közelében tartózkodnunk nem szabad, a folyosóra – további intézkedésig – nem mehetünk ki. Kijelölt egy szobaparancsnokot, akinél mindenkinek jelentkeznie kell, ha vécére akar menni, és ha onnan visszajön. Biringer nevű bajtársunkat érte a szobaparancsnoki tisztség, nem tudtuk, miért éppen őt, ő sem tudta. A legtöbben a nevét sem hallottuk soha.¹

Letelepedtünk a dobogóra, az íróasztalra, a lépcsőkre, és persze falatozni kezdtünk. Az egésznek volt valami diákos kaland hangulata, mint amikor az osztály tavaszi kirándulásra indul, és hirtelen zivatar kergeti be valahova, ahol meg kell várnia, amíg a vihar elül. A helyzet szokatlan volt, izgalmas, újszerű, és valamennyien éreztük, hogy ezekben a pillanatokban olyan élet kezdődik számunkra, amelyben megszűnt minden egyéni felelősség – jót és rosszat most már nem önmagunktól várhatunk, hanem egyedül csak azoktól, akiknek ki vagyunk szolgáltatva, ezzel szemben a rólunk való gondoskodás is csak őket terheli. Nincs más dolgunk, mint bevárni, míg a vihar elül.

De mikor ül el a vihar? Nem tudom, mást is gyötört-e annyira ez a kérdés, mint engem. Hogy a háború vége előtt nem szabadulunk, ezt határozottan éreztem, de a háború vége irdatlan messzeségben látszott. Émelygő szédülést éreztem, ha előre próbáltam tekinteni ebbe a sötét és bizonytalan messzeségbe, amely úgy tátongott előttem, mint valami mély szakadék. És ebbe a szakadékba, ha akarom, ha nem, bele kell ugranom.

Hírnök jött, és pihegve szólt, hogy hagyjuk abba a táplálkozást, és legyünk

Eredeti kiadása: Fóthy János: *Horthyliget. A magyar Ördög-sziget*. Müller Károly Könyvkiadóvállalat, Budapest, é. n. (1945) Az itt olvasható részletek szövegében alapvetően csak helyesírási változtatások történtek, a mai szabályokhoz javítottam a szöveget, illetve egy-két nyilvánvaló elütést kiigazítottam. Minden lábjegyzet tőlem származik – K. T.

¹ Biringer János nem sokkal később életét vesztette: egy tizedes büntetéséként futást rendelt el a deportáltak osztagának, Biringer szíve nem bírta az iramot, és belehalt a gyakorlatba.

csendben, mert Ubrizsy fogalmazó úr közeledik. Ekkor hallottuk először a rút, cingár emberkarikatúra nevét, hogy ez a dallamos (?) név ebben a pillanatban örökre bevésődjék emlékezetünkbe.

Biringer mint szobaparancsnok az ajtóban állt és harsány „vigyázz”-t kiáltott, amikor Ubrizsy belépett. Felugrottunk, vigyázzba merevedve, mint önkéntes kórházban, sohasem felejttem el szegény, öreg Ágai Bélát, Szomori Emilt,² amint hetven év súlyával a vállukon, több mint félszázados újságírói múlttal, haptákba dermedtek e nem túlságosan magas rangú és legfeljebb harmincöt éves rendőrtisztcske előtt, akinek kezében most is ott volt a nádpálca.

Ubrizsy úr megállt a dobogón, és végignézett rajtunk.

– Pihenj – mondta kegyesen, és mi „pihenj”-be lazultunk.

Aztán megszólalt valami kásás, furcsa orrhangon, amely olyan volt, mintha valahonnan nagyon magasról beszélne hozzánk, olyan magasról, hogy onnan szinte nem is látszunk többnek parányi pondróknál.

– Figyelmeztetem magukat – mondotta –, hogy maguk itt politikai foglyok, akiket mint a fennálló rend ellenségeit vettünk őrizetbe, és akikkel ehhez képest fogunk bánni. Arról, hogy innen szabadulnak, ne is álmodjanak. A szökést meg se kíséreljék, úgylis hiába. A szökevényt, amint elfogják – és hogy elfogják, arról biztosak lehetnek –, azonnal agyonlövöm, és agyonlövöm azt a két embert is, akiknek a neve a listán előtte és utána áll.

E biztató bevezetés után még számos erkölcsnemesítő intellektus következett feltétlen engedelmességről legközvetlenebb előljárónk, a rendőr iránt, a rend és a tisztaság fenntartásáról, katonai fegyelemről, destruktív szellemű eszmecserek mellőzéséről, a németek feltétlenül biztos győzelméről, majd végül – nem minden büszkeség és elragadtatás nélkül – közölte velünk, hogy rólunk és sorsunk felől kizárólag csak Baky államtitkár úr öméltségének, közvetlen és egyedüli feljebbvalójának köteles beszámolni, és ha ez burkolt fenyegetés óhajtott lenni, akkor elérte a célját, mert mindnyájan meg voltunk győződve, hogy Baky úr igazán nem fog lelkiismereti kérdést csinálni abból, mi történik velünk.

Roma locuta est – Ubrizsy fogalmazó úr nádpálcáját suhogtatva eltávozott, hogy utána egy rendőrtörzsörmester fűzzön néhány erőteljes glosszát az intézett szavakhoz. Érdekes azonban: a rendőrtiszt goromba szavai sokkal kevésbé voltak nyugtalanítók és lényegesen emberibben hangzottak, mint a fogalmazó úr könyörületes hűvösségű mondókája, amely olyan volt, mint a mérges kígyó sziszegése. Aztán ő is eltávozott, és mi fojtott csendben bámultunk egymásra; a kalandos tavaszi kirándulás gimnazista hangulata rég elpárolgott: ezekben a pillanatokban eszméltünk rá először és igazán, hogy ami velünk történik, nem tréfadolog, hanem olyasvalami, amit igen nehéz lesz élve megúszni, ha ugyan nem lesz merőben lehetetlen.

Senki sem folytatta a félbehagyott táplálkozást, csak szegény Simonyi Sándor és egy Kállai nevű bajtárs, akiről szintén nem tudtuk, kicsoda. Ők azonban – szerencséjükre – süketek voltak mindketten, tehát a két nyájas üdvözlő szónoklat nem vette el étvágyukat.

² Ágai Béla (1870–1944) író, újságíró, az *Újság* című lap főszerkesztője. Szomori (vagy Szomor) Emil (1874–1944) író, újságíró, színikritikus, Szomor Dezső öccse. Mindketten koncentrációs táborban haltak meg.

Egyesek, nyilván csak puszta kíváncsiságból, kimentek arra a bizonyos helyre, ahova a király, sőt mondjuk még Ubrizsy úr is gyalog jár, és sokáig nem jöttek vissza. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy a dohányzás csak ama bizonyos hely folyosóján volt megengedve, másrészt, hogy – újságírókról lévén szó – a kíváncsibb természetűek azonnal környezettanulmányozást végeztek, kifaggatva a kegyes célú épület régebbi lakóit az itteni állapotok és várható sorsunk felől. Nem sok jóval biztattak, akik visszatértek, az már bizonyos.

(...)

Lassan beesteledett. Már lefekvéshez készülődtünk, amikor a rendőr közölte velünk, hogy friss szalma érkezett, tessék lemenni, és szalmazsákot tölteni magunknak. Elképzelhető, milyen szívesen rohantunk le, nemcsak azért, mert ilyenformán legalább az éjszakai pihenésünk válik elviselhetővé, hanem azért is, mert úgy véltük: ha szalmazsákot kapunk, akkor bizonyára nincs egyelőre szándékukban Csepelre vinni bennünket, ahogy azt a nap folyamán egy-egy hírhozótól hallottuk.

De alig cipeltünk fel és helyeztünk el néhány frissen töltött szalmazsákot, amikor újból megjelent egy rendőr a szobában, és kihirdette, hogy másnap reggel négy órakor ébresztő, fél ötkor pedig mindenkinek menetkésznek kell állnia az udvaron.

Sápadtan meredtünk egymásra.

– Csepel – mondta egyikünk rekedten, aztán némán vetkőződni kezdtünk.

Egy fiatalember lépett be a szobába, és megállt a dobogón, mérnök volt, szintén internált, aki azonban Ubrizsy úr mellett teljesített belső, személyes szolgálatot mint sofőr. Ubrizsy úr felettébb meg lehetett elégedve szolgálátával, mert a fiatal mérnököt felmentette a csillagviselés alól is, azzal az indoklással, hogy sárga csillagot viselő egyén – az idevonatkozó rendelet szerint – nem ülhet gépkocsiba.

T. mérnök úr – általában – igen ügyes fiatalember volt, sógorával, B. úrral egyetemben: a Rökk Szilárd utcai épület „vendégei” sok érdekeset mesélhetnek róluk...

Bennünket mindenesetre igyekezett narkotizálni. Mint bennfentes és beavott bizalmasan közölte velünk, hogy másnap reggel valóban Csepelre indítanak bennünket útnak. De nem kell nyugtalankodnunk, az újságíróknak megkülönböztetett bánásmódban lesz részük, ami abban is megnyilatkozik, hogy Csepelen nem az úgynevezett Mauthner telepre kerülünk, ahol reggeltől estig magot kellene válogatnunk, borsót szednünk és kertészetben robotolnunk, hanem a Tsuk-féle szőrmegyárban helyeznek el bennünket.

(...)

Sajnos kilenc óra lett közben, T. mérnöknek el kellett hagynia szobánkat – de ha még tovább beszél, bizonyára kiderül, hogy mi másnap tulajdonképpen ingyenes nyaralásra indulunk, és Baky úréknak semmi más céljuk sincs velünk, mint az, hogy évtizedes újságírói munkánk fáradalmait végre, ha kissé kényszerű for-

mában is, de biztonságosan, hideg-meleg folyóvízes kényelemben és teljes dolce farnientben pihenhessük ki Csepel kies szigetén.

T. mérnök diszkrét, de lelkes éljenzés közben távozott, mi pedig megpróbáltunk elszenderedni. Az andalító dajkamese álomba ringató hatása azonban – csodálatosképpen – elmaradt. Ezen az éjszakán a legelszántabb horkolók sem léptek üzembe; ezen az éjszakán nem hallottam, csak nehéz sóhajtásokat, vergődő hánykolódást... az egyik sarokban valakiből kirobant az elfojtott zokogás, ráismertem a hangra: Farkas István sírt, ez az egészen egyedülálló egyéniségű nagy festő, aki, ha angolnak, franciának vagy amerikainak születik, világhírű művész, nemzetének büszkesége, most pedig itt fekszik, Sztójay-Magyarország Kisegítő Tolonházának csupasz padlóján, és mint nemzetre és társadalomra nézve kártékony, közveszélyes egyént holnap internálótáborba szállítják.

Irtózatos volt ezt a fojtott férfisírást hallgatni az éjszakában, irtózatos az is, most visszagondolni rá: ha valaki, ez a végtelenségig kifinomult idegzetű művész megérezte, mit rejt számára a jövőendő: valamelyik németországi haláltáborban semmisülni meg.³

(...)

Megérkezés Horthy-ligetre

Sarkvidéki expedíciós filmekben láthatja az ember, hogy a hajó elé, mely egy ideig sima víztükroön haladt, egyre nagyobb jégtömbök úsznak, ezek árulják el, hogy a hajósok közelednek újjuk céljához: az északi vagy a déli sarkhoz.

Így vonultunk mi is, a Horthy-liget felé utazó „expedíció” tagjai.

A teherautók Csepel városának békességének utcáin robogtak át, a gyári üzemekekből épp akkor özönlöttek ki a munkások, lányok és fiúk korzóztak a tavaszi fák alatt, a mozi előtt tolongtak az emberek, minden olyan nyugalmas és kisvárosiasan idillikus volt, hogy a három teherautó utasainak joggal sajdult meg tőle a szíve. Aztán elmaradt a város, el a gyárak, a bolgárkertészetek, a lángvörösen alkonyodó kertészetek alatt egyszerre mind több és több romba dőlt épület tűnt fel előttünk, kiégetten, üszkösen, feketén, kísértetiesen. Elhaladtunk a repülőtér mellett, amelynek zöld fűvén döglött német repülőgépek heverték, mint óriásmadarak tetemei, az óriás hangárok kiégett ablakszemekkel meredtek a magasba, a teherkocsik bekanyarodtak egy mellékútra, és előttünk állt egy tábori zöldre mázolt, modern simaságú épület, aránylag eléggé épen, a Dunai Repülőgépgyár igazgatási épülete. Aztán – a vasúti sínek mentén – begördültek az autók valami udvarforma kopár térségre, amelyet földszintes vályogviskók romjai szegélyeztek három oldalról, míg a negyedik a HÉV vasúti töltése volt, pár lépésnyire a csinos, csodálatos épségben maradt állomásépülettel, amelynek peronján a vonat érkezésére vártak, és kíváncsi közönnyel bámultak utánunk az emberek.

³ Farkas István (1887–1944) alig néhány hónappal később Auschwitzban vesztette életét.

SZIGETSZENTMIKLÓS-GYÁRTELEP

Ez volt az állomásépület táblájára festve. Ma sem egészen világos előttem, miért, de mégis ez volt Horthy-liget.

Május 10-e volt.

A vályogviskók romjai között elterülő poros udvaron mindenféle korú és ruházatú férfiak csoportjai álltak, ültek, jártak fel-alá, ami elsőnek tűnt fel rajtuk, az volt, hogy pillantásuk, amellyel a begördülő három teherautót fogadták, valahogy olyan fásult volt, olyan közönyös, amelyet az ember vagonba zsúfolt barokk szemében szokott látni, amint a párhuzamos sínpáron megálló vonatra merednek. A második, ami feltűnt rajtuk, hogy valamennyien jókora, négyzögletes bádoglemezt viseltek a jobb mellükre tűzve, a bádoglemezen hátrafutó sárga sáv alatt egy számjegy. A bal mellen – ezen kívül – persze a sárga csillag. „Mint a guyanai fegyencek” – ez volt a legelső gondolatom.

(...)

Ezekben a pillanatokban újra megszállt az a dermesztő, bénító pánikézés, amely április 25. óta nemegyszer elfogott, de most még sokkal erősebben, mint eddig. Pánikézés, a tehetetlenség, kiszolgáltatottság rémülete. Itt élni ezek között a romok között, ebben az irtózatos, sivár, mondhatatlanul rút és rideg környezetben, ki tudja, meddig – ez a gondolat szinte elviselhetetlennek tetszett.

Hát még amikor parancsnokunk kijelölte körletünket, az ú. n. II. udvar 10., 11. és 12. számú szobáit, amelyek közül mi újságírók a 11-es szobát választottuk.

Nem tudom, kiknek, talán az Erdélyből felhurcolt román munkásoknak építették a gyár tövébe ezeket a vályogbarakkokat, az is lehet, hogy állatok számára, mert egyik-másik ilyen viskó – mielőtt internáltakat helyeztek el bennük – tényleg istálló volt, arról azonban határozott tudomást szereztünk, hogy röviddel az internáltak idetelepítése előtt zsidó munkaszolgálatosokat akartak itt elhelyezni, de parancsnokuk, akiről joggal feltételezhető, hogy nem volt éppen filozemita, tiltakozott ellene, kijelentve, hogy emberi szállásnak ezek a viskók teljesen alkalmatlanok, mire a munkaszolgálatosokat a körülbelül fél kilométerre fekvő, vadonatúj, tiszta, kényelmes, vízvezetékekkel felszerelt munkabarakkokba telepítették be. (Ezt persze nem azért mondom el, mintha ezzel le akarnám kicsinyíteni a derék musz-bajtársak sorsát, a magunkét pedig hatásosan nagyítani, csak annak jellemzéséül, hogy milyen lehetett a számunkra kijelölt körlet, ha még egy musz-parancsnok is megütkezésével és tiltakozással utasította vissza!)

A viskók zsindeletét elfújta a bombázás, apró ablakaikon nem volt üveg, az ajtókat üres nyílás jelezte. Amikor beléptünk, ezer egér szaladt szét a sarkokban felhalmozott, ki tudja, mióta ott rothadó krumpli- és hagymakupacokból, amelyek förtelmes bűzt árasztottak.

(...)

Kilenc óra tájt bejött Vajda Ernő és dr. Kovács György ügyvéd,⁴ az egykori olimpiai vívóbajnok, a helyettes táborparancsnok. A parancsnok névsort olvasott, és közölte velünk a tábor éjszakai rendjét.

Megtudtuk, hogy besötétedés után semmiféle világosságot sem gyújthatunk, még gyufát sem. Akinek éjszaka ki kell mennie, annak az épülettel szemközti kis homokbuckán álló honvédőrszem kiáltására – „Állj, ki vagy?” – meg kell állnia, bemondania nevét és szobaszámát (pár nap múlva, amikor már mi is megkaptuk a számmal ellátott, sárgacsíkos, bádog „fegyencjelvényt”, a név mellett a számot is be kellett mondanunk), ezenkívül a szobából való eltávozás célját, amelyet pedig – ugyebár? – nem lehetett nehéz kitalálni. Ennek a „távollétnek” időtartama nem lehetett több tíz percnél, és egy időben többen nem élvezhették az eltávozás gyönyöreit.

Megtudtuk ezen felül, hogy légiriadó esetén maximum három perc alatt teljesen felöltözve az ajtó előtt kell sorakoznunk és bevárni parancsnokunkat, aki zárt rendben elvezet bennünket az akácson túl húzódozó futóárokba.

– Jó éjszakát! – mondta a parancsnok, és eltávozott.

A sötétségben nehéz sóhajtások keltek, aludni egyikünk sem tudott. Ekkor megszólalt a sötétben Török Sándor, kitűnő újságíró és író társunk.⁵ Érezte, hogy valakinek közölünk ki kell mondania azt, amit mindnyájan éreztünk, ami mindnyájunk szívét mázsás súllyal nyomta.

– Mielőtt most bejöttem a szobába – kezdte –, megszólított odakünn valaki.

Felfigyeltünk.

– Valaki, akiről azt hittük mindnyájan, hogy ellenségünk, mert első pillanatra annak mutatja magát, de ő megszűgta nekem, hogy barátunk...

Feszülten hallgattunk... Egy gondolat volt valamennyiünkben: az ordítózó, nádpálcás, vörös arcú... Bizonyos, hogy róla van szó...

– Akivel találkoztam – folytatta Török Sándor –, az a Táj Génusza volt.

Valaki nagyot és cifrát káromkodott a sötétben, azt hiszem, Rittersporn Aladár⁶ kollégánk, akihez a legcserzettebb nyelvű huszárőrmeister is tanulni járhatott volna, ami a káromkodást illeti...

– A Táj Génusza megszűgta nekem... – folytatta Török, de azt, hogy mit súgott neki a Táj Génusza, sohasem tudtuk meg, mert a szoba részint dühös káromkodással, részint bosszankodó nevetéssel belefojtotta a szót. Ilyen csúfosan még soha meg nem bukott költő, aki – mint mondják – azért született erre a rút világra, hogy szép gondolataival elviselhetővé segítse tenni a sivár földi létet.

(...)

⁴ Dr. Vajda Ernő (1889–1980) ügyvéd, botanikus, fotóművész, a tábor zsidó parancsnoka. Kovács Györggyel kapcsolatban Fóthy téved: ilyen nevű olimpiai bajnok vívó nem volt (a szerző talán Kovács Pállal keverhette össze).

⁵ Török Sándor (1904–1985) író, újságíró, később elsősorban meseregényeiről ismert.

⁶ Rittersporn (vagy Ritter) Aladár (1903–1993) újságíró, laptervező, tipográfus. 1984-ben több újságban is megemlékezett a Horthy-ligetbeli eseményekről.

Nehéz idők

Egy reggel ismeretlen fiatalember ébresztett bennünket, olyan harsány üvöltéssel, amelyet még a harcedzett hadfiaktól sem szoktunk meg. A fiatalember civil öltözete fölött hatalmas katonai revolvért viselt derékszíjon, kezében kis pálcát szorongatott, és kabátja hajtókáján kis fehér zománcjelvényen ez a felírás állott: „Üzemellenőr”.

Igen, ettől a naptól kezdve az üzemellenőrök voltak közvetlen feljebbvalóink. Többes számban mondom, mert csak úgy rajzoltak körülöttünk, mint legyek a méz körül. Huszonnégy óránként ketten-ketten váltották egymást, de úgy látszik, ez a szolgálat egyúttal élvezet is volt számukra, mert még szabadnapjaikon is a táborban töltötték idejüket.

Az előbb említett harsány fiatalember erre a dallamos színmagyar névre hallgatott: Hahnfeld, de a tábor csak Tom Mix néven emlegette, hihetőleg azért, mert egész viselkedése erősen texasi jellegű volt.⁷ Aztán egy másik, aki állandóan nyilas zöld inget és fekete nyakkendőt viselt, ezt viszont Babcsáknak hívták. Aztán a harmadik, akinek ősei szintén nem Árpáddal jöhettek be a vereckei hágón, mert ennek a becsületes neve Frey volt. És volt egy negyedik, aki minden reggel bevezetett bennünket a gyárba, és minden este hazavezetett, ennek sehogy sem sikerült megtudnunk a nevét (óvatos duhaj volt, úgy látszik), csak úgy neveztük egymás közt: egy-gedő, egy-gedő... mert olyan zamatos sváb kiejtéssel vezényelte menetnél a lépést. És az ötödik, akit – nomen est omen – Bitónak hívtak, és volt egy hatodik, és volt egy hetedik, igen, igen, és volt egy, aki civilben – ezt viszont Gacsaj Pestának nevezte el Zsoldos Jenő kollégánk, és ez a név rajta is ragadt.⁸

Igazi Ördög-szigetté csak az üzemellenőr urak trónra lépésével változott át Horthy-liget, amely azonban erre az átváltozásra eddig is felettébb hajlamos volt. Nincs az a guyanai fegyőr, aki kegyetlenebb, kérlelhetlenebb ridegséggel látná el hivatalát, mint ahogy ezt az üzemellenőr urak tették. Erre nézve nem az volt az igazi kvalifikációjuk, hogy üzemellenőr csak az lehetett, aki a honvédség lepsényi altiszt iskoláját elvégezvén legalább szakaszvezetői rangot ért el, mert hiszen a honvédségnek számos altisztje lehet ma is, aki a viláért sem vállalkozott volna az üzemellenőri pozícióra – igazi kvalifikációjuk erre a díszes állásra az volt, hogy tulajdonképpen a kémelhárító emberei voltak.

(...)

Az üzemellenőrök – persze – túlságosan nagy urak voltak, semhogy őrszolgálatra lehetett volna őket felhasználni, a honvédkeret megszűnt, a szomszédos csendőrlaktanya kakastollas betyárjai – hála Istennek – szintén csak kivételes esetekben jelentek meg táborunkban, így hát mi maradt?

Komikusan hangzik, még komikusabb volt a valóságban: az őrszolgálatot mi magunk láttuk el magunk felett. Szóval: mi magunk vigyáztunk magunkra, hogy meg ne szökjünk.

⁷ Tom Mix (1880–1940) a korszak híres westernfilm-sztárja volt.

⁸ Gacsaj Pesta legendás betyár volt, a *Mátészalka gyászban van* című népballada hőse. Zsoldos Jenő (1896–1972) irodalomtörténész, nyelvész.

(...)

És miből állt az őrszolgálat?

Az őrszem minden embert, aki a tábor felé közeledett, a szabályos „állj – ki vagy?” kiáltással szólított meg. Ha az illető nem volt hajlandó megállni, az őrsparancsnokért kiáltott. Ha ennek a felszólítására sem állt meg a közeledő, akkor az őrsparancsnoknak az üzemellenőrök szobájába kellett futnia és felkölteni őket édes álmukból. Náluk ugyanis volt revolver.

Ez volt az őrszolgálat egyik része, amely szinte éjszakáról éjszakára izgalomba hozta az egész tábort, mert a szabadnapos üzemellenőr urak valósággal sportot űztek abból, hogy az őrszemeket „kipróbálják”. Határozott volt a parancs, a táborba senkit be nem engedni, még ismerős üzemellenőrt sem, amíg a szolgálatban lévő üzemellenőr ki nem bújt a vackából, és engedélyt nem adott a belépésre. Ebből aztán véget nem érő sorozata keletkezett a rugdosásnak, pofozásnak és egyéb durvaságoknak. Egy-egy szabadnapos üzemellenőr, miután kissé beszélt az egyik közeli kocsmában, azzal mulattatta magát legszívesebben záróra után, hogy egymagában vagy valami jó komája társaságában, akinek imponálni akart, éjszakai látogatásra indult a tábor felé.

– Állj, ki vagy? – kiáltotta szabályosan az őr, mikor bizonyos közelségbe ért hozzá.

– Hülye zsidó, nem látod, hogy X. Y. üzemellenőr vagyok?

Ha az őrszem erre tiszteletteljesen beengedte a táborba az üzemellenőr urat, azért kapott pofont, mert nem tartotta be az előírást: senkit be nem engedni. Ha viszont szabályosan ragaszkodott szegény az előíráshoz, és még arra a bűvös szeszámra, hogy „üzemellenőr vagyok”, sem volt hajlandó félreállni az útból, akkor meg azért kapta a pofont vagy rúgást vagy mindkettőt.

Amint látják, olyan ritka gyönyörűség volt a Horthy-ligeti táborban őrszemnek lenni, hogy nemsokára mindenki hideglelést kapott, ha az esti parancsnokságnál dr. Vajda Ernő őrségre rendelte ki.

Az őrszolgálat második feladata a táborból való kijutás megakadályozása volt. Ezért, ha bárki kilépett éjszaka a szobájából, a legközelebbi őrszemnek ugyancsak meg kellett állítania: „állj, ki vagy?” – kiáltással. No, és ugyan miért lépett ki valaki éjszaka a szobájából? – találjuk ki, hármat szabad kérdezni.

A jelenet a következőképpen játszódott le:

Őrszem: Állj, ki vagy?

Éji vándor: Spitzer Adolf a kettes szobából.

Őrszem: Gyári szám?

Éji vándor: Százharminckettő.

Őrszem: Hova megy?

Éji vándor: Szükségre.

Őrszem: Nagy vagy kis sükségre?

Éji vándor: Nagy sükségre (esetleg: kicsire).

Őrszem: Mehet!

Ilyenformán gyakran megtörtént, hogy Éji vándor a katonai formások hosszadalmas lebonyolítása miatt későn érkezett oda, ahová még jókor indult el...

Visszafelé körülbelül ugyanez a párjelenet játszódott le az őrszem és az Éji vándor között.

(...)

A tábor sorsa napról napra bizonytalanabbá vált, élete egyre nehezebbé. A létszáma már elérte a négyszáz embert, és már-már arról volt szó, hogy új barakkokat kell építenünk.

Az üzemellenőrök terrorja féktelenné fajult – már mukkanni is alig mertünk. Akit levélíráson kaptak, azt azonnal vitték is a szobájukba, ahol zárt ajtók mögött „elintézték”. Összevissza pofozva, rugdalva, vesszőzve került ki onnan. Még rosszabb sorsa volt azoknak, akiket újságolvasáson értek – ezeket nemcsak összevissza verték, hanem kihallgatásra is rendelték Pusztafi elé.⁹

A gyárban is súlyosbodott minden, egyre kevesebb lehetősége volt a munka szabotálásának, de nemcsak mi, hanem a munkások részéről is.

És mégis, amikor június 15-én reggel fél kilenc tájban küldöncök siettek szét az üzemekbe, azzal a paranccsal, hogy az internáltak azonnal hagyják abba a munkát, és sorakozzanak a gyár főterén, valami megmagyarázhatatlan rossz előérzet nehezedett ránk. A deportálás réme, mint valami sötét árnyék, állandóan kísértett a tábor életének láthatárán, és ha ezt a gondolatot igyekeztünk is elhessegetni magunktól, ha színleg haragudtunk is azokra az „örök pesszimistákra”, akik szüntelenül idegesítették a tábort ilyen rémhírekkel, bévül – azt hiszem – valamennyien, kivétel nélkül meg voltunk győződve arról, hogy előbb-utóbb mi is vagonba kerülünk.

Amikor tehát ezen a júniusi reggelen otthagyták velünk munkánkat, és sorakozót rendeltek el, rögtön tudtuk, miről lesz itt szó. Ott álltunk némán, sápadtan a sorban, Vajda parancsnokunkkal és előttünk Pusztafival, listával a kezében. Akit szólított, annak ki kellett lépnie, bemondani születési adatait, és amikor vagy ötven ember együtt volt, a többi visszaküldték munkahelyére, a kijelölteknek pedig össze kellett csomagolniuk, és a teherautók már meg is indultak velük a város felé.

Sok kedves jó barát, bajtárs távozott el velük körünkől. Többek közt Róna Ödön, az Újság volt kiadóhivatali igazgatója, a legnemesebb szívű, legvallásosabb érzésű emberek egyike, akiket valaha ismertem. Győri Imre kollégánk, dr. Czukor Gábor ügyvéd, Rittersporn Aladár, a tábor közkedvelt humoristája. Legnagyobb meglepetésünkre, ezeket és még néhány bajtársunkat pár nap múlva egy újabb internáló szállítmánnyal visszahozták, de másnap megint előálltak a vészjósló teherautók. Ebédidő közben, zuhogó esőben volt ez, még annyi időt sem hagytak, hogy elfogyasszuk kis darab sajtból, apró szelet lekvárból és kenyérből álló ebédünket, legnagyobb részüket, másokkal kiegészítve összesen ötven-hatvan embert megint elvittek a táborból.

(...)

Aztán jött a harmadik transzport, egy vasárnap délelőtt, amikor a tábor egy része a gyárban dolgozott, másik része pedig a körletben végezte a szokásos vasárnapi nagytakarítást és a szükséges munkákat. Ezúttal Vértes üzemellenőr, Pusztafi legkegyetlenebb pribékje bonyolította le az elszállítást. Ekkor történt, hogy

⁹ Ahogy a szöveg korábbi részéből kiderül, Pusztafi volt az üzemellenőrök közül a legkegyetlenebb, aki „parancsnok úr”-nak szólíttatta magát.

Zsoldos Jenő kollégánk, aki elvből igyekezett megőrizni testi kondícióját, hogy ezzel lelki egyensúlyát óvja, kifogástalan sortjában, ragyogó fehér sportingében, elegáns, szinte siófoki illúziót keltő szandáljában, talán éppen ezzel a mondén megjelenésével úgy magára vadította Vértes urat, hogy soron kívül, mikor az elszállítandókat már kijelölte, őt is felparancsolta az egyik teherautóra, és úgy, ahogy volt, teljes strandpompájában elvitte.

A negyedik és utolsó transzportot július 14-én este, alig valamivel takarodó előtt indították el. Ezúttal Ubrizsy személyesen jött ki a táborba.

Amikor sötétedéskor a teherautókkal megjelent, a tábor szíve mintha megdermedt volna.

– Meglátod, most én is sorra kerülök – mondta dr. Algai József elhalványodva.

Megfoghatatlan előérzet volt ez – harmincöt ügyvédet vittek el ekkor, köztük dr. Klein Pált, dr. Faragó József János kedves barátaimat, sőt dr. Kovács Györgyöt, a tábor parancsnokhelyettesét és dr. Ambrus Józsefet, a népszerű „századírnokot” is, de velük együtt még sok kiváló bajtársunkat, akik valamikor kiemelkedő szerepet játszottak a magyar gazdasági életben. És velük ment szegény Flóris Ervin barátom is, mindesti beszélgető partnerem.

Ennek a négy transzportnak utasaiból alig néhányan vannak ma itthon, köztünk. Zsoldos például hihetetlen viszontagságok után, csodával határos módon szabadult meg. A többit elnyelték a németországi gyűjtőtáborok és halálgyárak, ahonnan ki tudja, hányan és ki tudja, mikor térnek vissza.

Csak most, nemrégiben tudtam meg, micsoda emberfeletti küzdelmet folytatott dr. Vajda Ernő, hogy mentse a menthetőt és a deportálásra ítélték létszámát csökkentse. Mind a négy esetben száz-százötven ember volt kiszemelve deportálásra, de Vajda hallatlan bölcsességgel, szívóssággal három esetben le tudta ezt a létszámot alkudni a harmadára. Az említett vasárnapi transzport listáján például az összes újságírók is szerepeltek. A listákat Péter és Pál állította össze: Hain Péter¹⁰ és Ubrizsy Pál. A negyedik esetben Vajda minden erőfeszítése csődöt mondott, a listán nem sikerült változtatni. Nyilván azért is jött Ubrizsy személyesen, mert nesztét vette, hogy Vajda a három megelőzőt lekönyörögte a harmadrészére.

Annyi bizonyos: ha ma a Horthy-ligeti társadalom értékes rétegéből még néhányan életben vannak, ezt nemcsak a „sors bona, nihil aliud” örök metafizikai törvényének köszönhetik, hanem Vajda Ernő magatartásának is.

¹⁰ Hain Péter (1895–1946) ekkoriban a politikai rendőrség vezetője, a nyilas puccs után kormánytanácsos. A háború után tevékenységéért halálra ítélték.

Szorongás

1944. március 25., szombat

Szörnyű időket éltem át akkoriban. Körülöttünk dühöngött a háború, senki nem tudta, megéri-e a következő órát.

Szüleim, fivérem, nővéreim és én a városban laktunk, de arra számítottunk, hogy evakuálnak minket vagy menekülnünk kell. A napokat ágyúk és ágyúlövések töltötték meg, az éjszakákat titokzatos szikrák és robbanások, melyek mintha valahonnan a mélyből törtek volna elő.

Nem tudom leírni, nem is emlékszem élesen ezekre a kaotikus napokra, csak azt tudom, hogy egész álló nap nem csináltam semmit, csak félttem. A szüleim mindenféle úton-módon próbáltak megnyugtatni, de sikertelenül; kívül-belül átjárt a rettegés, nem ettem, nem aludtam, csak remegtem.

Így ment ez egy héten át, míg rám nem köszöntött az az este és az az éjszaka, melyre úgy emlékszem, mintha tegnap lett volna.

Este fél kilenckor, amikor kissé enyhült a lövöldözés, én pedig ruhástul bóbiskoltam a díványon, hirtelen mindnyájunkat két rettenetes robbanás riasztott fel. Mintha túvel szúrtak volna meg, mindnyájan felpattantunk és kiszaladtunk a folyosóra.

Még a mama is elsápadt, pedig ő egyébként mindig olyan nyugodtnak tűnt. A robbanások megismétlődtek – mindig körülbelül ugyanolyan távolságból, és akkor egyszerre csak borzalmas recsegés-ropogás, csörömpölés, sikoltozás, én pedig amilyen gyorsan csak tudtam, elrohantam. Hátamon hátizsák, rajtam több réteg ruha, csak futottam, futottam, el ebből az iszonyatosan égő tömkelegből.

Körülöttem mindenütt, minden irányban emberek rohantak kiabálva; az utcát fényesen bevilágították a lángoló házak, minden egyes tárgy nyomasztóan parázlott és vörös volt.

Nem gondoltam sem a szüleimre, sem a fivéremre és nővéreimre, csak és egyedül saját magamra, meg arra, hogy nem állhatok meg, mennem kell tovább. Fáradtságot sem éreztem, a félelmem nagyobb volt, észre se vettem, hogy elvesztettem a hátizsákomat, csak futottam, futottam.

Nem tudnám megmondani, meddig rohantam így, az égő házak, a sikoltozó és eltorzult arcok gyűrűjében, mindent átható félelemben. Hirtelen észrevettem, hogy minden csendesebb lett, körülnéztem, s mint aki álomból ébred, senkit és semmit nem láttam már. Sem tüzet, sem bombákat, sem embereket.

Megálltam és alaposabban körülnéztem; egy mezőn találtam magam, fejem felett ragyogtak a csillagok, sütött a hold, csodálatos volt az idő, az éjszaka hú-

Két részlet a *Mesék és történetek a Hátsó traktusból* című kötetből, amely idén jelenik meg a Park Kiadónál.

vös, de nem hideg. Egyetlen hangot sem hallottam többé, halálos fáradtan leültem a földre, leterítettem a magammal hozott pokrócot, és lefeküdtem.

Felnéztem az égre, s hirtelen éreztem, hogy már nem félek, éppen ellenkezőleg, nagyon is nyugodt voltam.

Az volt csak különös, hogy eszembe se jutott a családom, és nem is vágyakoztam utánuk; csakis nyugalomra vágytam, így aztán nem telt bele sok idő, s a fű közepében, a tiszta égbolt alatt álomba merültem.

Együtt keltem a nappal. Amikor megpillantottam az ismerős, városszéli házakat a távolban, rögtön tudtam, hol vagyok.

Megdörzsöltem a szememet, aztán újból körülnéztem; sehol senki a közelben, csak pitypangok és lóherék vettek körül. Visszafeküdtem még egy kicsit a pokrócra, s azon gondolkodtam, mihez kezdjek most, gondolataim azonban minduntalan elkalandoztak, mégpedig ahhoz a csodálatos érzéshez, amit éjszaka éreztem, amikor egyedül ültem a fűben, és nem féltem.

Később rátaláltam a szüleimre, és elköltöztünk egy másik városba. Most, hogy a háborúnak már régen vége, tudom, miért párologott el a félelmem a széles égbolt alatt.

Amikor ugyanis egyedül maradtam a természettel, megértettem, pedig az eszemmel tán nem is fogtam fel, hogy a félelem nem segít, nem számít, s mindenki, aki ugyanúgy fél, ahogy én akkor, legjobban teszi, ha belemerül a Természet szemlélésébe, és megérti, hogy sokkal közelebb van az Isten, mint a legtöbb ember gondolja.

Bár még számtalan bomba hullott a közelemben, ezután már soha többé nem féltem igazán.

Adj!

1944. március 26., vasárnap

A meleg és kellemes szobákban ülő emberek közül ugyan kinek van fogalma arról, milyen életük van a koldusoknak?

A sok „kedves” és „jó” ember közül ugyan hányan gondolkodtak el azon, milyen az élete a köztük élő sok-sok gyereknek és embernek? Igaz, olykor mindenki ad néhány fillért egy-egy koldusnak, de legtöbbször barátságatlanul nyomják a kezébe, majd jól becsapják az ajtót az orra előtt. A jóságos adományozó legtöbbször még undorodik is, hogy megérintse azt a kezét! Így van vagy nem így van? Később meg mindenki csodálkozik, miért olyan gátlástalanok a koldusok! Nem lenne mindenki ugyanilyen gátlástalan, ha inkább kutyaként, mint emberként kezelnék?

Nagy baj, nagyon nagy baj, hogy egy olyan országban, mint Hollandia, mely kitűnő szociális törvényeire és erkölcsös lakosságára hivatkozik minduntalan, így bánnak egymással az emberek. A megállapodott polgárok többsége számára a koldus valami elhanyagolható semmiség, piszkos és ápolatlan, gátlástalan és faragatlan. De vajon a sok ember közül ki gondolt bele, hogyan lettek ilyenek ezek a koldusok?

Hasonlítsák csak össze egyszer saját gyermekeiket a koldusgyerekekkel! Mi a különbség közöttük? Az önök gyermekei ápoltak és szépek, azok ápolatlanok és csúnyák! Ez minden? Bizony, ez minden, ebben rejlik minden különbség, de ha a koldusgyerek szép ruhákat kapna és udvariasságra tanítanák, egyáltalán nem lenne semmi különbség!

Mindenki egyenlőnek született, mindenki magatehetetlenül és szeplőtelenül jött a világra. Minden ember ugyanazt a levegőt szívja, sokan ugyanabban az Istenben hisznek. És mégis, mégis sokak számára olyan kimondhatatlanul nagy a különbség! Azért olyan nagy, mert sokan vannak, akik soha nem értették meg igazán, miben rejlik tulajdonképpen ez a különbség, mert ha elgondolkodtak volna ezen, már rég arra a következtetésre jutottak volna, hogy az égvilágon tényleg semmi különbség nincs!

Minden ember egyenlőnek születik, aztán minden ember meghal, világhíréből semmi nem marad. Minden gazdagság, minden hatalom és nagyság csak néhány évre szól, miért ragaszkodunk hát mindehhez a sok, mulandó dologhoz? Azok az emberek, akiknek még feleslegük is van a saját vagyonukból, miért nem képesek erről a feleslegről lemondani embertársaik javára? Miért kell azt a néhány évet itt a földön olyan nyomorúságosan leélni?

És fontos, hogy az adományokat nem lehet csak úgy odavetni az embereknek, mindenkinek joga van egy kis kedvességre. Miért is lennének barátságosabbak egy gazdag hölgygel, mint egy szegénnyel? Valaki talán ismeri kettejük jellembeli különbségeit?

Az emberek nagysága nem a gazdagságban vagy a hatalomban rejlik, hanem a jellemében és a jóságban. Minden ember ugyanúgy ember, mint a többi, minden

embernek vannak hibái és hiányosságai, de születésétől fogva mindenkiben rengeteg jószág is van. S ha az ember arra törekedne, hogy inkább felszínre hozza a jószágot, mint elfojtsa magában, s a szegény embereknek megadná azt az érzést, hogy ők is emberek, ehhez nem csak pénzre vagy vagyonra van szükség, mert ebből nincs mindenkinek elajándékoznivalója.

Minden kis dologgal kezdődik, így ezen a téren is lehet kis dologgal kezdeni. A villamoson például ne csak a gazdag mamáknak adjuk át a helyünket, ne feledkezzünk meg a szegényekről sem. Ha valakinek a lábára lépünk, ne csak a gazdagnak mondjuk, „Elnézést”, hanem a szegénynek is.

Olyan kis erőfeszítésbe kerül az ilyesmi, és mégis olyan sokat jelent. A rengeteg kis koldusgyerek amúgy is olyan sok mindenben szenved hiányt, miért ne ajándékozhatnánk meg őket egy kis kedvességgel?

Mindenki tudja, hogy a jó példa ragadós, mutassunk hát jó példát, s nem telik bele sok idő, mások is követni fogják. Egyre több ember lesz barátságos és nagy-lelkű, s a végén senki nem fogja lenézni a kispénzüket.

Ó, bárcsak már itt tartanánk, bárcsak Hollandia, később Európa, majd az egész világ is megértené, hogy igazságtalanul cselekszik, bárcsak eljött volna már az idő, hogy jóindulattal viseltetnének egymás iránt az emberek, megértve, hogy úgymint mindannyian egyenlők vagyunk, és minden földi dolog mulandó!

Milyen csodálatos, hogy egyetlen percet sem kell várnia senkinek, hogy belekezdjen a világ fokozatos megváltoztatásába! Milyen csodálatos, hogy mindenki, legyen kicsi vagy nagy, közvetlenül tehet azért, hogy legyen igazságosság, és mindenki részesülhessen is belőle!

Ahogy minden mást is, az emberek gyakran egész máshol keresik az igazságosságot, zúgolódnak, mert oly kevés jut nekik belőle.

Nyisd ki a szemed, először Te magad légy igazságos! Add oda mindazt, amit adni lehet! Mindig, mindig van mit adni, ha csak kedvességet is! Ha ez utóbbit mindenki megadná, s nem bánná oly' zsugorian a kedves szavakkal, sokkal több szeretet és igazságosság lenne a világon!

Adj és kapni fogsz, sokkal többet, mint valaha gondoltad volna. Adj, adj mindig többet és többet, bízz, tarts ki és adj! Az adakozástól még senki nem lett szegény!

Ha így cselekszel, néhány generációnak kell csak felnőnie, s az embereknek nem kell majd együtt érezniük a koldusgyerekekkel, mert nem lesznek többé koldusgyerekek!

Van elég hely, gazdagság, pénz és szépség a világon, Isten mindenkinek eleget teremtett! Kezdjünk hát hozzá mindnyájan, hogy mindezt igazságosan osszuk szét!

GERA JUDIT fordításai

4D

Szüességének elvesztése után Angéla rácsodálkozott arra, hogy onnantól fogva eltűnt a csókolózás. Mégpedig azonnal, egyik napról a másikra. Mintha elvágták volna. Már nem álltak meg hosszú percekre a nem is annyira eldugott, mégis mindig hűgyszagú kapualjakban, és a McDonald'sban sem bújtak össze a papírdobozokban ragadt hagymakarikák, sajtfoszlányok és salátacsíkok fölött. Nem voltak többé délutáni csókcsaták Angélaéknál, a lányszobában, ahonnan az ajtó tejüvegén keresztül minden kilátszott – vagy ha nem is minden, a mozdulatok mindenképpen –, így aztán úgy kellett tenniük, mintha csupán azért bújnának a spirálfüzet fölött össze, hogy ki tudják silabizálni Angéla olvashatatlanságig apró betűkkel írott órai jegyzeteit. Attól kezdve már Gábornál se csókolóztak, a kockás pléddel borított porszagú heverőn, amely olyan fájdalmasan nyikorgott, mintha a rugók lelke akarna kiszakadni belőle.

Szerencsére Gábor lakótársa a műszaki egyetemre járt, és több órája volt, mint nekik a bölcsészkaron, ráadásul tanulni és rajzolni is gyakran a tanszéken maradt, mivel ott mindig több volt a fény, mint abban a földszinti, udvarra néző, másfél szobás albérletben. A gyér megvilágítással persze nem volt semmi baj. Angélat csupán a heverő ütemes nyikorgása zavarta kissé. Régi emlékeket idézett elő. A tejüveges ajtón keresztül is ugyanilyen hangok szűrődtek be éjjelente a gyerekszobájába – előbb gyakrabban, később ritkábban, hogy aztán az évek múlásával lassacskán el is tűnjenek. Legközelebb Gábor albérletében jöttek elő. De ez most teljesen más helyzet volt, ezúttal ő volt a hang forrása, vagyis ők, egész pontosan Gábor, aki egyre csak azt hajtogatta, hogy nem kell félnie, bízza rá magát, tudja, mit csinál, van tapasztalata. Kissé fölényesen, már-már atyáskodva mondta ezt, Angéla pedig nem akarta kedvét szegni azzal, hogy elárulja neki, egyáltalán nem fél, sőt régóta nagyon várja ezt a pillanatot.

Gábor előtt még csak nem is csókolózott, és a gimnáziumban, miközben osztálytársnői a legfrissebb élményeit beszélték meg, Angéla szorongva és elkeseredve hallgatta a többieket. Arra gondolt, hogy ő nem fog szexelni, hiszen nem annyira csinos és szép, mint ezek a csajok, ráadásul itt ez az idétlenül bumfordi, műanyag keretes, vastag lencsés szemüveg, amivel csupán a legkisebb probléma, hogy a kézírása olvashatatlanul apró lesz tőle, az igazi baj az, hogy soha, de soha nem fog miatta egyetlen fiúnak se tetszeni. Okos és magányos vénkisasszonyként éli le az életét.

A szex bekövetkezett, a csókolózás viszont eltűnt, csak néhány futó csók, vagyis inkább szájrapszusi maradt, és rögtön, úgymond, a lényegre tértek. Nem mintha Angéla ezt gondnak tekintette volna, egyszerűen rácsodálkozott, hogy az első szexet követően nincsenek csókcsaták. Behatolás és aktus van, mert az magasabb rendű dolog, amely után nem lehet a szimpla csókolózáshoz visszalép-

ni. Persze amennyiben megismerkedett volna egy másik férfival – jutott Angéla eszébe évek múltán, pár hónappal a gyerek megszületése előtt –, nyilván visszatért volna az életébe a csókolózás. Ő azonban elképzelhetetlennek tartotta, hogy mással megismerkedjen. Ilyesmire még csak gondolni se szabad. Inkább soha az életben ne csókolózzon többé, csak Gábor legyen mindig vele. Okos, szellemes, jóképű – mi kell még? Az embernek ritkán lehet akkora szerencséje, hogy elsőre kifogja az aranyhalat.

Mind a ketten kiváló eredménnyel végeztek. Az egyetem utolsó éveiben már publikáltak. Évfolyamtársaiktól eltérően az elhelyezkedéssel se akadtak gondjaik: Gábort rögtön fölvettek az egyik neves tudományos intézetbe, Angéla egy rangos folyóirat szerkesztőségébe került. Minden úgy zajlott, akár a mesékben. Nem csak az ismerőseik és a barátaiak szemében voltak álompár, ők is annak tekintették magukat. Angéla később nem kis álmélkodással gondolt vissza ezekre az évekre: mennyire valószerűtlenül egyszerűen és könnyen ment minden! Az egyetem alatt ösztöndíjuktól vonattal beutazták egész Európát. A diploma megszerzésekor mindkét család számára magától értetődő volt, hogy közösen vegyenek nekik lakást, ugyanazon a lakótelepen, ahol Angéla szülei laktak, csak néhány házzal arrébb. Az ellen se berzenkedett a rokonság, hogy az esküvőt szűk körben tartsák. Mindössze a szülők voltak jelen, valamint a két tanú: egyetemi barátok, szintén egy pár. Angéla kosztümöt húzott, Gábor azt az öltönyét, amelyben a diplomáját vette át. Az anyakönyvvezető után beültek egy étterembe ebédelni. Csak semmi hacacaré. Úgyse a papír számít.

Hanem akkor micsoda? – töprengett Angéla évek múltán, a Keleti pályaudvaron, miközben a Prágából érkező expresszvonatot várta. Válaszra nem jutott.

Pár héttel korábban ő is megtette a prágai utat. Kiruccant meglátogatni Gábort. Csak egyetlenegyszer, mert az út hosszú, a vonatjegy drága, már nem diákok, fizetni kell a törlesztőrészeket, és hát amúgy is kell a pénz, jön a gyerek. Akire néhány évet vártak, nem rögtön az esküvő után fogtak bele, előbb vessék meg a lábukat, Gábor az intézetben, Angéla a szerkesztőségben, publikáljanak sokat, ismerkedjenek, építsék föl magukat, forogjon a nevük. Írjanak például legalább egy könyvet – javasolta Gábor. Természetesen nem együtt. Külön-külön, mindketten a maguk szakterületén. Úgyis állandóan együtt emlegetik őket, mintha szíami ikrek lennének. Holott az egy dolog, hogy házások, ettől még nem kell ugyanazt a pályát befutniuk. Legyenek két külön, önálló entitás.

Entitás – úgy hangzott, akár egy betegség. Egy alattomos kór, amely beférkőzi magát, és utána nem lehet kiirtani. Gábor pedig – gondolta Angéla a Keleti pályaudvar peronján, egy színét és lévét vesztett padon – az orvos volt, aki kijelentette, hogy nekik mostantól entitásuk van. Eszerint és ezzel kell élniük.

Vágyott a gyerekekre, mint a nők általában, különösen akkor, ha úgy gondolják, hogy boldog, vagy legalábbis kielégítő házasságban élnek, és szeretnék ezt az állapotot egy gyerek révén konzerválni. Egy olyan gyerek révén, aki mindkettejük legjobb tulajdonságait fogja egyesíteni. Helyes lesz és szellemes, akár az apja, megértő és szófogadó, akár az anyja, és okos lesz, mint mindkettejük. Angéla éveken keresztül nem hozta szóba. Természetesen ismerte a női praktikákat, olvasott róluk épp eleget, ám eszébe se jutott átvágni Gábort. Szedte rendszeren a fogamzásgátlót. Aztán egyszer nem bírta megállni, és kibukott belőle.

Rettenetesen szégyellte magát. Úgy érezte, megbántotta, sőt megzsarolta Gábort. De hát – próbálta mentetegetni magát – nem tehet róla, kikíváncozott. Akkorra már nevet szerzett, nemcsak a folyóirat szerkesztőségében dolgozott, hanem rendszeresen kapott megbízásokat rangos kiadóktól is, és az a regény, amelyen éppen dolgozott, történetesen az anyaságról, a szülők és a gyerekek kapcsolatáról szólt... Szabadkozott, tördelte a viaszos vászonnal borított kisasztal fölött a kezét, de legnagyobb meglepetésére Gábor nem pattant föl, és nem hagyta ott a vacsorát. Sőt azt mondta, hogy részéről rendben van. Vágjanak bele. Elvégre az élethez ez is hozzátartozik.

Angéla ekkor érezte másodjára azt, hogy megfogta az Isten lábát. És hogy neki még egyszer ilyen szerencséje biztosan nem lesz.

Gábor csak azután árulta el, hogy beadta az ösztöndíjpályázatot, hogy Angéla teherbe esett – egyébként hamar és könnyen, mint azok a nők, akik biztosak a dolgukban, és pontosan tudják, mit akarnak. Hat hónap Prágában, az ottani testvérintézetben. Ketten nyerték el, a barátjával, akivel egyetemen is sülve-főve együtt voltak, és tanúskodtak egymás esküvőjén. Gábor úgy számolta, a szülésre pont hazajön. Addig e-mailben és telefonon tartják a kapcsolatot. Úgyis minden rendben lesz. A szerkesztőséggel meg lehet beszélni, hogy a terhesség és a baba mellett ne kelljen bejárni, a munkát otthon is el lehet végezni, a fizetés ugyanannyi marad. Angélának nincs más dolga, mint pihenni és fölkészülni az anyaságra. Ha társaságra vágyik, a szülők mellett ott a barátnője, mármint Gábor barátjának felesége. Ők nem vártak éveket, egyetem után azonnal belevágtak, van két gyerekük – bármi gond van, hozzá lehet tanácsért és segítségért fordulni, tudja, mikor mi a teendő, ismeri a dörgést.

Angéla igazából soha nem tekintett arra a lányra úgy, mintha a barátnője lenne. Az ő elképzelései szerint egy barátság a bizalomról szól, Angéla viszont a szülein kívül egyedül Gáborral volt bizalmi viszonyban. Különösebben nem is érezte hiányát másoknak. Kollégái meg ismerősei voltak, akikkel időnként lehetett kávézni, de az idő nagy részét otthon töltötte akkor is, amikor Gábor még nem kapta meg az ösztöndíjat. Sikerült úgy kialakítania szerkesztőségi munkarendjét, hogy éppen azokon a napokon kelljen bemennie, amikor Gábornak is az intézetbe. Egyébként odahaza dolgoztak. Mindezek ellenére vagy kétszer elugrott kinevezett barátnőjéhez, figyelte, hogyan vezényli a gyerekeket, és kicsit irigyelte, amiért az ő férje havonta hazalátogatott. Persze – nyugtatta magát – az ő helyzetük más, a gyerekek igénylik az apjuk jelenlétét. Különben is, Gábor most hazajön – percekben belül befut az expressz –, Angéla meg pár hete kiutazott hozzá. Péntek este indult a vonat, szombat hajnalban ért Prágába, vasárnap kora délután jött is vissza, mivel a testvérintézet rengeteg elfoglaltságot ad, Gábornak hétfő kora reggeltől péntek estig bent kell lennie, privát kutatásokra alig jut ideje. A várost nem kellett megnézniük, látták már egyetemi utazgatásaik során, ráadásul egyfolytában esett az eső, úgyhogy az intézet által biztosított szűk garzonban aludtak vagy olvastak. Szexre nem került sor, nehogy a terhesség miatt baj legyen, amit egy idegen országban jóval nehezebb lenne orvosolni.

A vonat megérkezett. Angéla fölállt a padról, és a szerelvény elejéhez ment. Gábor a harmadik vagy a negyedik vagonból szállt le. A nadrágján volt valami furcsa, ám hogy micsoda, azt Angéla nem tudta megállapítani. Tett feléje néhány

lépést, aztán megállt, kezeit összekulcsolta a hasán, és rámosolygott az érkező Gáborra.

– Sikerült? – kérdezte amaz, miután villámgyorsan odaérintette az arcát kétszer Angéla arcához.

Mi sikerült? – akarta kérdezni Angéla, majd a következő pillanatban eszébe jutott:

– Persze. Megírtam e-mailben. Itt van a pályaudvar közelében, ahogy kérted. Nem olvastad? Az időpont is megvan.

– Tudom, tudom... De meg is találtad a helyet? Megnézted, hogy pontosan merre van, vagy most kell még keresgelnünk?

– Nem kell keresgelnünk. Tényleg itt van a szomszéd utcában – Angéla Gábor vállára pillantott, ahol csak egy hátizsák fityegett. – Komolyan ilyen hamar vissza akarsz menni?

– A kora esti vonattal. Nem érek rá. Iszonyú sok melóm van. Mikorra kell mennünk?

– Fél óra múlva várnak.

– Akkor siessünk.

– Na de tényleg itt van pár lépésre. Nem kell rohanni. Én nem is tudok.

Egy pillanatig úgy tűnt, mintha Gábor le akarná fejteni magáról Angéla karját, aztán inkább lassított léptein.

– Utána anyukádnál ebédelünk. Fölhívott reggel. Téged nem keresett?

– Nem.

– Úgyis kell enned valami rendeset. Ha már ennyit utazol.

– Hát, megmondom őszintén, nagyon nem hiányzott.

Angéla az ajkába harapott.

– Figyelj, most fog kiderülni, hogy fiú-e vagy lány. Ez nagyon fontos dolog. Vagy te nem tartod annak?

– De. Természetesen annak tartom. Viszont akkor is azt gondolom, hogy ez egy oltári nagy hülyeség. Mi az a 4D? Nincs 4D. Csak a sci-fikben. Az általunk ismert és megtapasztalható világ háromdimenziós.

– Jaj, hagyd már! Persze, világos, ez csak ilyen beetető szöveg. Viszont nagy felbontású ultrahang. Mindenét láthatjuk. Ráadásul színesben.

– Komolyan nem hiszem el, hogy bedőlsz ennek is! Azok nem eredeti színek. Számítógéppel teszik hozzá. Amúgy mennyibe is kerül?

– Az most nem számít.

– Hogyne számítana. Biztosan kurva drága.

– Anyukád kifizeti. Reggel följánlotta. Én meg elfogadtam.

Gábor arca egy pillanatra vörösre változott, de nem szólalt meg.

Először azt hitték, hogy fiú. Az orvos is azt mondta. Utána kicsit tekergette a készüléken a gombokat, fókuszált, mozgatta a kamerát, majd közölte, hogy az ott mégis inkább a köldökzsinór. Csak valahogy belóg. Helyesebben belógott. Mert már nincs ott. És íme, ha jobban ráközelít, akkor látszik, hogy lány. Igen, egészen biztos az. Gratulálunk, anyuka, apuka, szép, egészséges kislány.

Angéla nem tudta hirtelenjében eldönteni, hogy a szemüvege párásodott-e be, vagy a szeme. A monitorról Gáborra nézett, akinek az arca nem árult el semmit.

Nem kértek videofelvételt. Megelégedtek azzal a pár színes, kinyomtatott fotóval, ami alapszolgálatás része volt.

– Akkor el kell vetnünk az András nevet – jegyezte meg Angéla, már az utcán.
– Még szerencse, hogy nem vásároltam be nagyon babaholmikból. Amit megvettem is, az mind uniszex.

– Még van időnk kitalálni a nevét.

– Azért olyan sok már nincs.

– Hogyne volna. Még három hónap.

– Ha minden a terv szerint alakul. De korábban is beindulhat a szülés.

– Miért ne alakulna minden a terv szerint? Eddig is úgy ment minden.

– Nem egészen. Te például fiút szeretted volna.

– Én? – Gábor megtorpant. – Honnét veszed ezt?

– Te mondtad. Hogy majd focizni adod. Azért, hogy híres és gazdag legyen.

– Én nem mondtam ilyet.

– Dehogynem. Azt is hozzátetted, hogy ne olyan legyen, mint az apja.

Gábor vállat vont:

– Én híres vagyok...

Csak a szakmán belül – akart replikázni Angéla, aztán inkább hagyta, hogy Gábor befejezze:

– ... Különben meg tök mindegy, hogy fiú vagy lány. A nevét meg majd leleveledük.

Egy darabig némán baktattak a trolimegálló felé. Angéla arra gondolt, hogy kamaszkorában kislányt képzel el, miközben a lányszobájában, depressziós zenét hallgatva azon merengett, neki milyen családja lenne. Már úgy érte, ha lenne egyáltalán. Mert az ugye nem lesz. Elképzelhetetlen. Nemcsak a szemüveg miatt, hanem úgy általában véve nem. Teljességgel lehetetlen.

Elég az ilyen gondolatokból. Túl kell lépni rajtuk. Örülni kell, hogy ennek az időszaknak és a beteges szenvedésnek mindörökké vége van.

A szíve mélyén örült a kislánynak. Biztos nagyon jól szót tud majd vele érteni. Ugyanakkor az is eszébe jutott, hogy mi lesz, ha olyan élete lesz, mint neki.

Hogyhogy olyan? Hát milyen az ő élete? Valami gond van vele?

Angéla beleborzongott a hirtelen jött feltevésbe. Ugyan mi gond lenne? Van munkája, van hol laknia, elismerik a szakmájában, rendszeresen fölkérik tanulmányírássra, lehet, hogy ezekből rövidesen összeáll egy önálló kötet (Gáboré már megjelent), emellett egy csomó érdekes könyvet szerkeszt, továbbá van egy klassz férje, és hamarosan meg fog születni a gyerekük...

Az első gyerekük. Igen, az első. Akit majd több is követ.

Gáborra nézett, aki előtte szállt föl a trolibuszra. Hanyagul csak az egyik vállára dobta a hátizsákját. Angélának most tűnt föl, hogy mi volt furcsa Gábor nadrágjában. Az, hogy eddig nem látta. Új volt, akár a cipője. Nyilván Prágában vásárolta. Pedig Prága köztudottan nem olcsó város. Ezek szerint az ösztöndíjból hálisútnak sok mindenre telik.

Gábor az ablak mellett foglalt helyet. Mielőtt Angéla leült volna mellé, arra jutott, hogy nem kéne annyi minden tőprengenie. Egyrészt megfájdul a feje tőle. Másrészt bizonyos gondolatoktól totálisan be lehet csavarodni, ami nem hiányzik senkinek. Elég volt a kamaszkori kínlódásokból meg a szenvedéssel teli

lányszobából a mindig csukva tartott tejüveges ajtó mögött. Ő már egy másik életet él. Egy másik Angéla lett.

A troli elindult, és Angéla megfogta Gábor kezét.

– Mit szólsz az Andreához?

– Mihez?

– Andrea. Ha már az Andrást buktuk.

Gábor úgy nézett Angélára, mintha káromkodott volna.

– Ne haragudj, de ez nagyon hülye ötlet.

– Miért hülye ötlet?

– Az Andrást azért találtuk ki, mert az apámat is így hívták. Hogy jön ide az Andrea? Különben is, ma már egy gyereket se hívnak Andreának. Az csak a mi generációnkban volt menő.

– Nem tudtam, hogy neked az számít, mi a menő.

– Akkor sok mindent nem tudsz rólam.

Gábor olyan hangon közölte ezt, hogy Angéla jobbnak látta még gondolatban sem reagálni rá.

– Jó ez a nadrág – mondta a következő megálló után, és megsimította Gábor combján a szövetet.

– Ja. Nekem is tetszik. Azért vettem.

– És a cipő is új.

– Az is.

– Klassz.

– Aha.

– Figyelj, biztos vissza akarsz ma menni? Nem tudnál maradni holnapig?

– Mondtam, hogy iszonyú sok a dolgom. Meg kell írnom egy cikket angolul, és még sehol se vagyok a kutatómunkával. Azon a rohadt vonaton akadozott a wifi. Amikor meg átértünk Magyarországra, teljesen el is tűnt. Nem haladtam semmit.

Angéla a férje vállára hajtotta a fejét. Néhány pillanattal később visszaegyenesedett, mert a troli úgy pattogott a macskaköveken, akár a gumilabda, Gábor válla rettenetesen rázkódott.

– Pedig olyan jó lenne, ha itt maradnál éjszakára.

– Most úgyse lehet szexelni.

– Nemcsak a szex miatt. Egyébként meg miért ne lehetne? Idehaza vagyunk. Bármilyen baj lenne, be lehet menni az ügyeletre. Lehet szexelni a terhesség alatt. Akár az utolsó napokban is. Az a lényeg, hogy ne feküdj rám.

Gábor kifelé nézett az ablakon.

A következő megállónál leszálltak. Gábor anyja a szomszéd utcában lakott, egy régi, gangos bérházban. Följött vidékről, miután Gábor apja meghalt, azért, hogy ne legyen annyit egyedül. Angéla nagyon szerette ezt a házat, meg a lakást is, amely egyébként kicsi volt, jóval kisebb, mint az övék. Egy hajdan nagy lakás hátsó fertályát leválasztották valamikor a háború után, az egykori cselédlépcsőn meg a cselédbejáraton keresztül lehetett megközelíteni. Igazából nem volt szép lakás, de Gábor anyjának teljesen megfelelt. Angéla is szívesen járt ide. Világéletében házgyári panelban lakott, ám ez az épület olyan volt, akár a megtestesült múlt. Minden sarka és tere a történelemtől és rég eltávozott emberekről mesélt. Ráadásul Gábor hajdani albérletére is hasonlított.

Paradicsomlevest ettek rakott krumplival. Gábor gyerekkori kedvenceit. A rakott krumpli szokás szerint el volt sózva. Gábor anyja soha nem bánt szűkmarkúan a sóval. Angéla egy időben gyanakodott, vajon nem ez okozta-e Gábor apjának vérnyomásproblémáit.

– Mikor is mész vissza, kisfiam? – kérdezte minden köntörfalazás nélkül Gábor anyja, amikor már a második fogásnál tartottak, és alaposan kivesézték a születendő kislány körüli dolgokat, illetve (a legalábbis Gábor szerint) a számítógép által mesterségesen kiszínezett ultrahangképeket is átmutálták.

– Ma. A kora esti vonattal.

– Ezt ugye nem mondod komolyan?

Gábor kezében megállt a villa.

– Hogy érted?

– Úgy, ahogy hallottad. A feleséged hamarosan szülni fog, most voltatok egy vizsgálaton, te meg itt akarod hagyni. Szerinted ez járja?

– Nem akarom itt hagyni, de rengeteg feladatom van. Az ösztöndíj hamarosan letelik, és...

– Nem telik le hamarosan az az ösztöndíj. Még van belőle két hónap.

– Két és fél. Majdnem három. Éppen annyi, amennyi a szülésig hátravan. Addig még meg kell írnom három angol nyelvű cikket. Nem rövideket.

– Egy nap nem oszt, nem szoroz. És a helyedben azon is elgondolkoznék, visszamennék-e egyáltalán.

– De anyu...

– Most következik a terhesség legnehezebb szakasza. Te meg itt hagyod Angélát egyedül.

– Nincs egyedül. Itt van a barátnője. Meg a szülei. Meg te is.

Angéla igyekezett úgy tenni, mintha a rakott krumplit tanulmányozná. Véletlenül sem akart egyikük szemébe se nézni.

– Gábor, ne csinálj úgy, mintha nem tudnád, miről beszélek.

– Nem csinállok. De az ösztöndíjat nem lehet visszamondani. Az nagy szakmai blamázs lenne. És anyagilag se jönne jól.

– És félbeszakítani? Biztos meg lehet velük beszélni, hogy máskor folytatod. Az angol cikkeket pedig itthon is meg tudod írni.

Mielőtt Gábor felelhetett volna, Angéla úgy döntött, mégis közbeszól.

– Szerintem az a jobb – megköszöri a torkát –, szóval, szerintem az a jobb, ha Gábor most egyben végigcsinálja az egészséget. És inkább akkor legyen itt, amikor a kicsi már megszületett. Ne tessék aggódni, én teljesen jól vagyok. Ha bármi gond lenne, van kinek szólni.

A másik kettő úgy nézett rá, mintha jelenést látnának.

– Hát jó – mondta Gábor anyja. – Ti tudjátok. Beszéljétek meg, nektek melyik jobb. De Angéla, ugye tudod, hogy rám bármikor számíthatsz? A legkisebb probléma esetén is hívj. Akár éjjel is.

– Tudom. És nagyon köszönöm.

– Azt viszont nagyon komolyan gondolom, fiam, hogy ma ne menj vissza. Maradj a feleséged mellett. Legalább holnapig. De maradhatnál akár kicsit tovább is. Cikket itthon is tudsz írni. Prága várhat néhány napot. Világos, Gábor? Megbeszéltük?

– Meg.
Onnantól fogva mindenki a rakott krumpliból mélyedt.
Ebéd után a lehetséges lányneveket vették sorra. Nem jutottak közös nevezőre, csupán a kezdetben még tág lista szűkült valamelyest.
Angéla és Gábor ittak még egy kávét, majd elköszöntek és elindultak.
– Miért arra mész? – kérdezte Angéla, már az utcán.
– Mert arra van a troli.
– Trolival menni kerülőút.
– De én nem hazamegyek, hanem vissza a pályaudvarra.
– Retúrjegyed van, nem? Azt bármikor fölhasználhatod. Nem kell átíratni.
– Tényleg nem kell átíratni, de nem erről van szó.
– Hanem?
Gábor türelmetlenül megrázta a fejét.
– Gyere már. Lekésem a vonatot. Vagy nem akarsz kikísérni?
– Mégis visszamész?
– Mondtam, hogy igen. Nagyon sok a melóm.
– De hát azt mondtad...
– Igen, azt mondtam. De anyám ezt úgyse érti meg.
Én se értem – akarta mondani Angéla, ám nem szólalt meg, mert nem akart sírni Gábor előtt.
Csöndben követte a férjét a szomszéd utcába.
– Figyelj, anyámnak ne áruld el. Kérlek! – Mióta leszállt a vonatról, Gábornak most először változott meg a hangszíne. – Nem akarok vitát meg fejmosást.
Angéla úgy tett, mintha a troli menetrendjét tanulmányozná. Nem látott belőle semmit, a szemét elfutotta a könyv.
Gábor felé fordult.
– Csókolj meg.
– Mi van?
– Csókolj meg. Olyan régen nem csókolóztunk már. És nekem nagyon hiányzik.
– Most? Itt? Az utcán?
– Igen. Itt.
Angéla odahajolt Gábor arcához. Levette a szemüvegét.
– Hülye vagy? – kérdezte Gábor. – Jön a troli.

Hozzák a Szép Szulét

Még a Joke is ott volt, amikor a Szép Szule annyi év után végre hazalátogatott. Ezt a Joke mondta így, hogy hazalátogatott, mert azt olyan szépen lehet mondani, és a Joke az olyan volt, hogy szeretett szépeket mondani. Pedig a Joke nem is volt családtag, csak nagy tisztelője volt a Szép Szulénak. Úgy is lehet mondani, hogy a Jokének példaképe volt a Szép Szule. Persze sok cigánygyereknek volt példaképe a Szép Szule, már akkoriban is, amikor még a kórháznál dolgozott. Úgy is tudták mind a cigánygyerekek, hogy a Szule már azóta doktor, olyan régóta dolgozik ott a kórháznál.

Mondjuk, igazság szerint senki se hívta a Jokét, mégis elment, hogy megnézzé a Szép Szulét, ahogyan hazalátogat. Igaz, nem is kapott a rántott húsból, pedig volt belőle bőven. A rántott hús csak a rokonságnak járt. Mert a Szép Szule anyja nem akart szegyenben maradni, ha már hazalátogatott a gyereke. Pedig szépen fölöltözött a Joke, volt neki márványos farmernadrágja, meg hozzá lila ingje. Apró csillagokkal a gallérján. Arra nagyon büszke volt, csak nagyobb ünnepeken vette föl. Mondta is neki az Erdős Mariska néni, hogy talán valami ünnepségre megy a Joke, úgy kicsinosította magát. Pedig még rántott hús se jutott neki, mert az úri cigány sokat morgott, hogy mibe fog ez neki kerülni, hogy hazalátogat a Szép Szule. A többi gyerekével meg mi lesz, akik el se mentek, hanem maradtak itt a nyakán. Azoknak is csak enni kell. Jobb lenne, ha nem is látogatna haza a Szép Szule. De hiába morgott, mert a felesége, a Margit, aki időnként meg is szokta verni az úri cigányt, ha nem úgy viselkedett, helyre tette rendesen, hogy akkor ezt már nem is ő baszta a világra, ha egy kicsit áldozni kell rá. Mondjuk, azért meg is lehet érteni az úri cigányt, mert hét gyereke volt neki így is, hát éppen elég ennyi éhes száját etetni, jó, hogy nem eteti rántott hússal még a Jokét is.

A Szép Szule az úri cigány harmadik gyereke volt különben. Nem is volt azal soha semmi baj még az iskolában se. Szépen kijárta a nyolcat, ahogyan kell, aztán ment a kórházhoz dolgozni. Előbb csak a betegeket tologatta a tolókocsiban vizsgálatokra, aztán a műtétekre is előkészítette az embereket. Leborotválta róluk a szőrt, ha olyan helyen akarták a doktorok fölvágni a szegény betegeket. Nem volt finnyás a Szép Szule, mindent megcsinált, amit kellett. Elégedettek is voltak vele a doktorok. Később már a hullaházban is dolgozhatott, ahol szinte a maga ura volt, mert megbíztak benne nagyon. Szépen megmosta a halottakat, fölöltöztette őket, ahogy illik. A végén már volt, hogy a boncolás után össze is varrta a halottak bőrét, mert rábízták a doktorok azt is, ha siettek valahova, vagy lejárt a munkaidejük amúgy is. Mert igazán jó munkaerőt ismertek meg a Szép Szulében.

Mondjuk nem lehetett valami vidám, hogy a halottakat kellett rendezgetni meg minden. De a Szép Szule nem félt tőlük. Mert nem bántanak azok már sen-

kit, azt szokta mondani. Meg hát örömét is lelte benne, hogy kicsinosította az arcukat, a nőket még szépen ki is sminkelte, mert nem mindegy azért, ha halottak is. Mosolyogtak is mindig a Szép Szule halottai. Nagy néha még egy kis plusz pénz is csurrant-csöppent, ha a hozzátartozók kértek valami szokatlant a Szép Szulétól. Hogy mondjuk, tegye a nyakukba a kedvenc láncukat, vagy úgy fésülje a hajukat, ahogyan életükben is szokták hordani. Ilyenkor fényképet is kapott a róluk a Szép Szule, hogy pont olyanok legyenek, mint amikor még nem voltak halottak. Mert azért a rokonok nehezen barátkoztak meg a halállal.

Elégedett volt mindenki a Szép Szule munkájával, soha semmi panasz nem volt rá. Meg egyre műveltebb is lett a Szép Szule ott a kórházban, lassan kitanulta a doktorságot. Sok mindent tudott, ami a gyógyításhoz kell, mert azért már több mindent látott itt is, ott is, nem csak a hullákat. Meg különben sem olyan nagy ördögösség az a gyógyítás, amilyennek látszik, szokta mondogatni, ha kérdezték, hogy milyenek is azok a nagy tudású doktorok.

Aztán egyszer csak kezdtek járogatni hozzá a cigányok. Előbb főleg csak az utcából, a rokonok meg a szomszédok, ha valami bajuk lett nekik. De aztán egyre többen jártak hozzá, hogy adjon nekik valami tanácsot. Ha itt fáj nekik, vagy ott. Mert az igazság szerint a Doktorúrtól féltek is, meg nem is nagyon bíztak benne. Mert olyan csúnyán bánt az emberekkel, de főleg a cigányokkal bánt olyan csúnyán. Mindig kiabált velük, hogy csak azért járnak a rendelőbe a cigányok, mert nem akarnak dolgozni, meg táppénzt akarnak csalni. Hogy azért jönnek hozzá. Meg igazából közelükbe se ment a cigányoknak a Doktorúr, hogy alaposan kivizsgálja őket. Mit foglalkozott ő velük! Csak úgy messziről nézett rájuk, hogy van-e valami bajuk, mert a Doktorúr azt mondta, hogy ki nem állhatja a cigányszagot. Így mondta: cigányszag. Mintha a cigányok mindig büdösek volnának, úgy beszélt a Doktorúr. Pedig olyankor mindig kimosakodtak a cigányok, ha a doktorhoz mentek. Rendesen, ahogy illik. Mert hát azért mégse állatok ők, tudják, mi az illendőség, ha doktorhoz megy az ember. Minden családnak volt egy nagy lavórja, abban mosakodtak le ilyenkor tetőtől talpig. Mégis azt mondta a Doktorúr, hogy szaguk van nekik, hiába mosakodnak. A cigányszagot azt nem lehet lemosni. Azért ez mégse volt szép a Doktorúrtól, hogy így lenézi a cigányokat.

Így aztán inkább a Szép Szulehoz jártak a cigányok, ha fáj nekik valami. Először csak az anyját kérdezték, az úri cigány feleségét, hogy megnézné-e őket a Szép Szule. Büszke is volt az úri cigány felesége, hogy fölnéznek a gyerekére a többi a cigányok. Mikor ment hozzájuk valaki, olyankor fölvette a fehér köpenyét is a Szép Szule. Előbb mindig egy kanállal lenyomta a nyelvüket, azt mondta, azért, hogy belelásson a torkukba. Utána megkopogtatta a hátukat, a mellüket, megnyomogatta a hasukat is. Mert rendesen kitanulta a doktorságot a kórházban a Szép Szule. Türelmesek is voltak a cigányok, pedig igazából azt várták, hogy meghallgassa a szívüket. Mert tudták, hogy van neki egy olyan hallgatója, mint a doktoroknak a kórházban. Ebből is látszott, hogy már majdnem doktor volt a Szép Szule is. Azért kapta a hallgatót, hogy még utoljára meghallgassa a halottak szívét, hogy nem ver-e véletlenül. Mert ki tudja, bármi előfordulhat. És nehogy élve temessenek el valakit. Mert van olyan, hogy az embernek csak alig ver a szíve, és azt hiszik, hogy már halott, pedig csak alszik, nem halt meg. Mert akkor az nagyon rossz, ha valaki mondjuk a koporsóban tér magához, amikor

dobálják rá a földet. Mondjuk, ha arra ébred, hogy kopog a koporsó teteje, akkor még jó, mert ki tudják venni. Mert volt olyan, hogy addig kaparta a koporsó fedelét, aki fölébredt benne, amíg leszakadtak a körmei neki, hogy úgy próbált kiszabadulni. De olyan is volt, azt beszélük, aki lerágta a húst a kezéről, mire kiásták, annyira szenvedett.

Szóval biztos ezért volt a Szép Szulénak ilyen hallgatója, hogy meghallgassa, dobog-e még a halott szíve. Mondjuk, amelyiket felvágták, annak biztos nem dobogott, de azt nem is kellett meghallgatnia a Szép Szulénak. De volt ott olyan is, akit nem vágtak föl, annak hallgatta meg a Szép Szule a szívét, hogy ver-e neki. Mert a Szép Szule kitanulta, hogy mi a különbség az élő és a halott között. Hogy amikor egyáltalán nem dobog a szív, az milyen. Még a doktorok is a Szép Szuléra bízták, hogy még egyszer utoljára hallgasson bele a szívbe. Minden apró neszt meghallott, olyan jó füle volt a Szép Szulénak. Azt beszéltek a cigányok, de csak egymás között, hogy Szép Szule ismeri a halált. Egyszer azt mondta, hogy nem kell félni tőle, mert csak csönd van olyankor ott belül az emberben. Csak ennyi a halál. Semmi fölösleges nesz meg szörcsögés.

És ezzel a hallgatóval bele tudott hallgatni a cigányoknak a szívébe, hogy hogyan ver, meg minden. Nem is maradt titokban a Szép Szule előtt semmi. Ezért aztán voltak olyan cigányok is, akik inkább nem is mentek el a Szép Szuléhoz, mert nem akarták, hogy megtudja, mi van a szívükben. Mert például mi van, ha titka van valakinek. Akkor majd mindenki tudni fogja a faluban, hogy mi a titka neki? Mert elég, ha csak az anyjának mondja el, annak a nagypicsájú Margitnak, hogy mit hallott a Szép Szule, és akkor már az egész falu tudja. Úgyhogy inkább az ő szívükbe csak ne hallgasson bele az úri cigány gyereke, mert mégis ki a fasznak képzeleli magát azért.

Pedig a Szép Szule tényleg kedves volt a cigányokhoz, amikor meghallgatta a szívüket. Főleg azt szokta mondani nekik, hogy olyan szépen ver a szívük, mintha csak kottázva volna, ahogy dobog. Ezt mondta, mintha le volna kottázva. Ezt szerették hallani a cigányok nagyon, mert akkor nem lehet nagy baj, ha olyan szépen ver az embernek szíve, mintha muzsikálna. A Szép Szule azt mondta, hogy a Prántyás lányának, az Aranyinak ver legszebben a szíve az összes cigányok között, hiába kurva az Arany. Mégis szép szíve volt az Aranynak, olyan szépen szólt. Mondjuk, lehetett benne valami igazság, mert az Arany olyan volt, hogy csak úgy magától megsajnál valakit, akin látta, hogy annyira kanos, hogy már rágja a kezét, de pénze az nincsen neki. Na, akkor azon az Arany segített, ahogy tudott, csak úgy ingyen, nem kért érte egy fillért se, semmit. Szóval, mindenkinek tudott valami szépet mondani a Szép Szule, ha meghallgatta szívét. Szerették is a cigányok a Szép Szulét, az anyja meg olyan büszke volt rá, hogy csak úgy hízott a mája.

Csak egyszer volt, hogy a Szép Szule nem tudott mit mondani, de tényleg semmit. Csak sírt utána sokáig, annyira elszomorodott. Ez akkor volt, amikor az öreg Lolos jött el hozzá. Nem mintha fájt volna neki valamije, mert az már nem is számít, azt mondta, úgy megszokta, hogy észre se veszi. Az öreg egész nap ott ült a putrija előtt, reggeltől estig. Mert hát minek is menne bárhová, azt szokta mondani. Még az esőben is ott ült, meg a tűző napon is. Csak a hideg télben ment be a putriba, hogy melegedjen, mert fázni azt nem szeretett az öreg. Mindig azt

szokta mondani, hogy hosszú ideje figyel, és az egyik nyár olyan, mint a másik, és hogy unja már az egészet. Hogy nem akar még egy tavaszt meg őszt látni, mert látott már sokat, és higgyék el neki a cigányok, mindig minden ugyanolyan. Semmi különbség. Pedig mondjuk, ebben nincs igaza az öreg Lolosnak, mert van, hogy például sokat esik az eső az egyik nyáron, a másikon meg inkább olyan meleg van, hogy megzápulnak az ember tökei. De azt mondta az öreg, hogy látott ilyent is, meg olyant is, és higgyük el neki, minden mindig ugyanolyan, hogy szinte ebbe vásik bele az embernek a szíve. Ebbe az egyformaságba. Ezt igen szépen mondta az öreg Lolos, látszott, hogy sok ideje volt gondolkodni rajta, ott üldögélve a putrija előtt.

Azt mondta, hogy ő már csak a halálra kíváncsi, hogy csak azt akarja tudni, hogy az milyen. Mert azt még nem látta se ő, se más, aki meg látta, az meg nem tudja elmondani, hogy milyen. Mikor a Büggös Ferkó fölkötötte magát, akkor is várta, hogy majd visszajön a Ferkó, és elmondja neki, hogy milyen is az a halál. De nem jött vissza a Ferkó, hiába ígértette meg vele az öreg Lolos, amíg élt, hogy ha előbb találna meghalni, akkor majd visszajön. Vagy legalább üzen, hogy mi a helyzet a halállal.

Aztán végül rászánta magát az öreg Lolos, és elment a Szép Szuléhoz, hogy hallgassa meg, hogyan ver neki a szíve. Mert az öreg Loloshoz is eljutott a Szép Szule híre, hogy sok mindent tud a halálról. És hogy az öreg Lolos akarja tudni, hogy az ő mellében mit hall a hallgatójával a Szép Szule. Talán még azt is meg tudja mondani neki, hogy miért felejtkezett el róla az Isten. Merthogy jól itt hagyta a szarban az is, azt mondta. Nagy szó volt, hogy az öreg Lolos kimozdult a putrija elől, csodálkoztak is az utcában mind a cigányok. Évek óta nem látták elmenni sehová, mert az öreg, azt szokta mondani, hogy nem mehet el, mert várja a halált, és mi van, ha nem találja itthon. Találgatták, hogy akkor most mégis mi dolga van a faluban az öreg Lolosnak. De az öreg nem foglalkozott a cigányokkal, hanem ment egyenesen a Szép Szuléhoz.

Na, akkor volt az, hogy a Szép Szule nagyon megijedt, mert hogy nem hallott semmit a hallgatójával, amikor az öreg Lolos mellére szorította. Pedig igen jó füle volt a Szép Szulénak, ezt még a doktorok is tanúsíthatják. Olyan volt, mintha nem is verne az öregnek a szíve. Mintha már csak csönd lenne az öreg Lolosban. De ezt így nem merte megmondani az öregnek, hanem csak annyit mondott neki, hogy nagyon lassan ver neki a szíve. Meg hogy már kihagy egy-egy ütemet, ami azt jelenti, hogy előbb-utóbb majd elhallgat. És akkor eljön érte is a halál, csak várjon türelemmel. Mert a halál pont olyan, hogy egyszer csak elhallgat az embernek a szíve. Nemsokára el fog az csöndesedni, majd meglátja. Nem tudni, hogy az öreg elégedett volt-e a válasszal, vagy se, mert csak fölállt, és szó nélkül visszaballagott a putrija elé. Leült a kis padra, hogy otthon legyen, amikor esetleg megjön érte a halál.

Aztán egy napon nem találták sehol a cigányok a Szép Szulét. Hiába keresték. Az anyja, az úri cigány felesége azt mondta nekik, hogy a Szép Szule elment Olaszba szerencsét próbálni. És hogy már ne keressék, mert nem lesz itthon többet. Büszke is volt az úri cigány felesége, hogy elment szerencsét próbálni a Szép Szule, de azért látszott rajta, hogy szomorú is, hogy az emberek már nem járnak majd hozzájuk, hogy valaki meghallgassa a szívüket. Meg hát azért csak hoztak is valamit a cigá-

nyok, kacsát, tyúkot, tojást, kinek mire tellett, hogy meghallgassa a szívüket a Szép Szule. Az se mindegy azért egy ekkora családban.

De most csak annyit tudott mondani, hogy a Szép Szule elment szerencsét próbálni, pedig többen is úgy sejtették inkább, hogy a Szép Szule dolgozni ment Olaszba. Akkor sokan meg is haragudtak a Szép Szule anyjára, hogy mit játssza itt a picsáját, hogy szerencsét próbálni. Mert az úri cigányéknak soha semmi se elég jó, mindig is nagyra tartották magukat, csak azt szeretnék tudni, hogy mire verik a nyálukat. Mert az is lehet, hogy kurválkodni ment a Szép Szule Olaszba, azt is el tudják most már képzelni az emberek. Még hogy szerencsét próbálni! Különböleg meg baszódjon meg akkor a Szép Szule ott Olaszban, vagy akárhová ment, a hallgatójával meg a nagy tudományával együtt. Azelőtt is elváltak valahogyan a cigányok, meglesznek ezután is a Szép Szule nélkül. Mérgesek voltak a cigányok akkor a szép Szuléra, hogy cserbenhagyta őket. Meg az anyjára is, az úri cigány feleségére, hogy mégis minek képzelet magát.

Annyit biztosan lehetett tudni, hogy a Szép Szule az Aranyfogú Jancsival indult el szerencsét próbálni Olaszba, akit csak Babának hívott mindenki, mert annyira szép arca volt neki, mint egy igazi babának. Mondjuk aranyfoga az nem volt neki, hiába hívták Aranyfogúnak, talán inkább olyan szépen csillogtak a fogai neki, azért mondták rá, hogy Aranyfogú. Mondjuk, síkálta is sokat a fogait, hogy szép legyen a mosolya. Hiába mondták neki a többi cigányok, hogy annyit síkálja a fogait a Baba, hogy elkopnak, aztán akkor baszhatja, ehét tejbedarát élete végéig. De ez a Babát nem zavarta, mert mindig is sokat adott magára. Mert tényleg egy igényes volt a Baba.

Akkoriban a cigányok szerettek Olaszba menni, mert úgy mondták, hogy ott nem látszik az emberen, hogy cigány vagy nem cigány. Mert az olaszoknak is pont olyan barna a bőrük, mint a cigányoknak. És akkor nem lehet megkülönböztetni, hogy ki a cigány és ki az olasz. Az meg nem igaz, hogy a cigányoknak szaguk van, amit a lavórban se lehet lemosni, ezt csak a Doktorúr mondta mindenhol, hogy gyalázza a népeket. Mert például Olaszban sem lehet megkülönböztetni a cigányt meg a nem cigányt a szagukról, mert mindegyiknek barna a bőre.

A Joke azt mondta, hogy a cigányok is olaszok voltak, csak egyszer kívándoroltak. De ez már jó régen lehetett, azért nem tudnak olaszul a cigányok, azt mondja, mert elfelejtették, hogyan kell olaszul mondani, hogy adj kenyeret, és akkor inkább cigányul beszéltek az emberek. Azt hiszem, a Joke is olasz akart lenni, mert vett magának napszemüveget, meg csillogósra zselézte a haját. Mindig is furcsa egy gyerek volt ez Joke. Nem azt mondom, hogy rossz gyerek volt, inkább úgy mondom, hogy furcsa. Azt szokta mondani, hogy ő énekesnő akar lenni. Szeretett is énekelni, főleg a Zellerék pajtájában, ahol egy nagy faláda volt a színpad. A Zeller Pityu anyja is biztatta a Jokét, hogy szép hangja van, még tapsolt is neki, hogy csak énekeljen a Joke. A Pityu anyja az egy jószívű asszony volt, például akkor is, amikor volt az a buszbaleset, és meghalt sok gyerek, hát úgy megsiratta őket a Pityu anyja. Még azt is mondta, hogy a sofőrnek a húsát be kéne vagdosni egy jó éles késsel vékony szeletekbe, mint amikor a húst bepácolja az ember, és be kéne sózni, hogy fájjon neki, de jó sokáig, hogy szenvedjen ő is, amiért annyi gyerek meghalt miatta. Meg erős paprikával is be kéne szórnival, azt is hozzátette, annyira sajnálta azokat a gyerekeket a Pityunak az anyja.

De aztán amikor mutálni kezdett a Jokének a hangja, akkor inkább táncos akart lenni. Mondjuk, táncolni is ügyesen táncolt, ez nem vitás. Egyszer el is ment a tánciskolába, hogy nézze meg a Szép Elemér, a tánctanár, hogy milyen ügyesen táncol a Joke. Akkor meg is mondta ott mindenki előtt kerek-perec, hogy ügyesen táncol a Joke, és hogy igazán van neki tehetsége, akkor is, ha cigány. De a tánciskolát nem tudta kifizetni a Jokének a családja, mert az azért sok volt, meg hát az az igazság, hogy a Jokének az apja inkább elitta az árát. Ráadásul kellett volna új ruha, meg lakkos cipő is. Mert azért mégse lehet csak úgy odamenni a tánciskolába akármibe. A koszorúcskára meg megvenni azt a sok csokoládét a lányoknak, ráadásul dobozosat. Mert a parasztok lányainak nem jó ám akármilyen csokoládé. És akkor azt mondta neki az anyja, hogy akkor mit csinál a Joke, ha nem is akarnak majd vele táncolni lányok a koszorúcskán, mert cigány? Akkor mi lesz? Oda a sok csokoládé meg a szép ruha, minden. Így nem lett a Jokének tánckarrierje, pedig a tánctanár is megmondta, hogy volt benne fantázia, és azért a Szép Elemér nem volt egy akárki a szakmában. Na de ez már igen régen volt, azóta a Joke is megtalálta a számítását, így mondta. Nincs oka panaszra.

A Joke csak késő éjjel ment haza a Szép Szule hazalátogatásáról, és akkor elmesélte az egészet a cigányoknak az utcából, hogy hogyan volt, amikor hazalátogatott a Szép Szule. Azt mondta, sokan összegyűltek az úri cigány udvarában. Volt kalács, rétes meg rántott hús, de azt csak a rokonok kaptak, mert a Szép Szule apja nem lopja a pénzt, azt mondta. Sok szép színes krepp-papír volt a lugason, a kapun. Igen szépen földíszítették az úri cigány udvarát a Szép Szule tiszteletére. Még luftballon is volt, de az azért kevesebb. Olyan volt, mintha május elseje lett volna, akkor szokott ennyi krepp-papír lenni. Azért csak kitett magáért az úri cigány, hogy ne maradjon szégyenben, pedig sokat morgott, hogy mire ez a fölhajtás.

Már mindenki nagyon izgult, sokan meg türelmetlenek is lettek úgy dél körül, hogy hol a faszban van már azért a Szép Szule. Meg az az igazság, hogy délre elfogyott a bor, amit a vendégeknek szánt az úri cigány, pedig elég jól fölhígította vízzel, hogy mindenkinek jusson. Mert kitenni kitett ugyan magáért, mert a becsület ezt kívánja, de azért neki se ingyen adják az italt, meg ott van az a sok gyerek, azokat is etetni kell, hiába látogat haza a Szép Szule. Mert a Szép Szule csak egy gyerek, de ott van, kérem, a többi is. Így mondta, hogy kérem, mert nagyon szépen tudott beszélni az úri cigány, ha akart.

A Joke is izgatott volt, azt mondta, szinte kipirult az arca, mert alig várta már, hogy újra láthassa a Szép Szulét. És akkor egyszer csak elterjedt a híre, hogy jönnek, hogy már a szomszéd utcában vannak. Akkor a sok vendég kiszaladt az úri cigány udvarából az utcára, hogy illendően fogadják a Szép Szulét. Ott állt elől a Szép Szule anyja, a többi cigányok előtt, szépen felöltözve, csak úgy ragyogott a szeme a büszkeségtől, hogy megint mennyien eljöttek megnézni a Szép Szulét, hogy hogyan látogat haza. Meg hát ivott egy kicsit ő is a nagy öröme. Volt azért ereje, hiába vizezte föl az úri cigány a bort.

És akkor befordult a sarkon az a csodálatos autó, amelyet még a cigányok nem láttak sose. Olyan volt, hogy nem volt teteje, csak úgy szabadon volt a belseje neki, mondjuk, nem tudja a Joke, mit csinálnak, ha esik az eső, de mindegy is, mert akkor olyan csodálatosan sütött a nap a Szép Szule tiszteletére, ahogy még soha.

Szinte nevetett a nap is, azt mondta a Joke. Csillogott a meggypiros autó, amiben ott ült a Szép Szule, sötét napszemüvegben, nyakán egy hosszú sál, ami olyan szépen repkedett a szélben, hogy csak a filmekben látni ilyet. Úgy mosolygott a Szép Szule, hogy szinte belevakult az ember, azt mondta Joke. Amikor kiszállt az autóból, mindjárt az anyja nyakába borult zokogva, és sírtak mind a cigányok, és sírt velük a Joke is, mert olyan megható volt ez az egész hazalátogatás. Mindenki meg akarta tapogatni a Szép Szule hófehér ruháját, hogy úgy kellett ellökdösni onnan a cigányokat, mert a végén még kárt tettek volna benne.

Utána a Szép Szule bemutatta a kedvesét az anyjának. Kézen fogva vezette elé. Azt mondja a Joke, hogy ilyen szép férfit még soha életében nem látott. Tényleg egy igazi olasz volt, igazi latin szerető barna szemekkel, meg minden. Fehér öltöny volt rajta, mellényzsebében piros rózsával. Mintha csak egy skatulyából húzták volna ki, olyan volt. Volt neki kicsi bajuszkája, és úgy hívták, hogy Dzsúlió, ami annyit jelent, hogy Gyula. De úgy olaszul azért jobban hangzik, mint hogy csak egyszerűen azt mondanánk rá, hogy Gyula. Igen szép férfi volt, azt mondja a Joke, még akkor is, ha kicsit idősebbnek látszott, mint a Szép Szule, mert azért a fekete hajában itt-ott volt már egy-egy ősz hajsza.

A Dzsúlió adta oda az ajándékot a Szép Szule anyjának, egy csudálatos ruhát tiszta selyemből. Hát mit is mondjon a Joke, nincsenek rá szavak, olyan szép volt az ruha. Csak úgy potyogtak a könnyei az úri cigány feleségének, hogy őt akkor most milyen nagy boldogság is érte. A Szép Szule apja, az úri cigány oda se akart menni a Szép Szuléhoz. Szinte úgy lökdösték előre a többi cigányok. Csak kezét fogták a Dzsúlióval, és a Szép Szuléval sem ölelték meg egymást, mert azért nem voltak olyan jóban mégse, hiába nem látták annyi éve egymást. Pedig hozott neki is ajándékot a Szép Szule, az apjának, egy szép, új, széles karimájú kalapot. Eredeti olaszt, amilyen még a Rofsics Jóskának se volt. Aztán majd ebben mehet a húsvéti misére, édesapám, ezt mondta neki a Szép Szule. De hiába mondta neki olyan kedvesen a Szép Szule, hogy édesapám, úgy megkeményítette a szívét az úri cigány, hogy még csak föl se tette a fejére az új kalapot, hogy mindenki láthassa, hiába kérlelte olyan kedvesen a Szép Szule. Jóformán meg sem nézte, csak szorongatta a kezében, és egy szó nem sok, annyit se szólt. Mert hiába, hogy a Szép Szulét annyira szerették mind a cigányok, meg fölnéztek rá, mert bele tudott hallgatni a szívükbe nekik, meg minden, az úri cigány azért egy kicsit valahogy mégis csak szégyellte a többi cigányok előtt a fiát.

Aztán nagy multság volt az úri cigány udvarában, táncoltak, énekeltek mind a cigányok. Nagy öröm érte a Jokét is, mert a Szép Szule azt mondta neki, hogy milyen szép az ingje, főleg szépek rajta azok a csillagok. Látszott, hogy emlékezett a Jokéra a Szép Szule, csodálkoztak is a cigányok, hogy nem felejtette el a Jokét ennyi év után, pedig akkor még gyerek volt a Joke, amikor utoljára látta a Szép Szule, és éppen énekesnőnek készült a Zeller Pityuék pajtájában.

A Néma galambok utcája

4. fejezet

Résnyire nyitotta a szemét.

Tejfehér ködöt látott, de furcsa, mozgó ködöt, ami mintha nem csak körülötte, hanem a belsejében is kavargott volna; átjárta, ki-beközlekedett a testén, amit egyébként nem érzett. Nem is lepte meg, amikor a köd homályából egy sötétlő folt kért magának utat, és ahogy ez a folt egyre közeledett hozzá, és kontúrokat öltött, Porr Benedek saját arcával találta magát szemközt.

Íme, nyugtázta, itt van ő, aki én voltam. Jön, még utoljára akar valamit. Tán ad némi félig-meddig elfogadható magyarázatot, vagy egyszerűen csak elbúcsúzik, sűg néhány szót, esetleg bocsánatot kér, hogy itt és most vége. Az arca egészen megközelítette, a köd eltisztult körülötte. Látszott a haja, a homloka, a szemöldöke, a szeme, az orra, a szája, a bajusza és a szakálla szőrszájai. A szeme kutakodva járt ide-oda, csak a szemgolyók fénycseppje maradt mozdulatlan.

Akárhogy is, kissé megváltoztam, vélte Porr Benedek. A szemöldököm újabban lefelé konyul, az orrom pedig elvékonyodott, sőt egyenesen hegyes lett, miáltal sokkal inkább hasonlítok így apára, mint korábban. De aztán arra gondolt, ez bizonyára rendjén való, elvégre, ami vele történt, vagyis az a csekélység, hogy már nem él, egy sereg olyan változást rejteget még, amin felesleges megütköznie.

Sokkal döbbenetesebb volt, hogy a nem-lét mennyire hasonlatos az élethez.

Érvényesnek tűntek, még ha csak gondolatban is, a magyar szavak; amiket jelöltek, legalábbis, ami egy arcot illet, ugyanazok, mint korábban. Amennyiben egy megváltozott arcról lehetséges ugyanazokkal a szavakkal beszélni.

Porr Benedek elhatározta, kipróbálja, be tudja-e hunyni a szemét, illetve, ha úgy tesz, amit ő szembehunyásnak vél, eltűnik-e előle saját, átformálódott arca.

Eltűnt.

Aztán kinyitotta.

Ugyanabban a pillanatban mintha megrázták volna a jobb vállát (ő, eszerint valamilyen vállszerű testrészem is megmaradt, csodálkozott el újból), és erőteljes, nőgató hangot hallott.

Hahó, fiatalember!

Ki is szólította így, nem olyan rég? Még örvendezett is rajta. De most a saját, noha valamelyest megváltozott arca mondja. Ilyen a találkozás egy fiatalemberrel?

Meg akarta nézni még alaposabban az arcot; a szemhéja máris nehezedett.

Ébren maradni! Nem süllyedünk vissza!

A regény tavasszal jelenik meg a Scolar Kiadónál.

Porr Benedek erre valósággal kitérta a szemét.
Most állt élesbe előtte az arc, ami addig olyan lassacskán vált ki a ködből.
Most még kevésbé ismert benne magára. A bajusszal és borostaszakállal kerezett száj megmozdult.

Nézzenek oda. Tudtam én, hogy csak alszik.

Porr Benedek pislantott egyet, amit akár beleegyezésként is lehetett venni, noha nem érezte úgy, hogy most leleplezték.

A hang, mintha ebben a világban is csak a szavakkal és a mondatokkal lehetne bármit is elintézni, folytatta a beszédet.

Majd' két hónapja várok erre a pillanatra. Ami, bizony, elég uncsi.

Porr Benedek mindinkább meg volt rökönyödve, miféle stílusban beszél hozzá a saját arca. Mintha ebben a szemmel láthatólag különvált állapotban egyik énje bűnösebb lenne, mint a másik. De még ha eleven lelkiismeretével találta is magát szemközt, akkor se szép ez a pikírt felsőbbrendűség. Hozzák a tudomására, miféle sors vár rá; ha már, ezek szerint, két hónapja békés nyugalomban pihent, maradjon is úgy.

A jelek szerint erre egyre kevesebb esély mutatkozott.

A hang folytatta.

Nyugi. Jó helyen van. Ne kérdezzen semmit. Majd én mondom. Csak lassan. Elég, ha int a szemével. Ért engem?

Porr Benedeknek nagyon gyorsan kellett rendeznie a sorait.

Nem magával beszélget, mint ahogy eddig sem.

Valami más történik vele. Meg sem halt ezek szerint.

Él.

Egy pillanatra lehunyta a szemét.

Mit mondtam? Szemet nyitva tartani!, hallotta rögvést a hangot, és Porr Benedek mint egy jó gyerek, gyorsan kinyitotta a szemét.

A mostanra teljesen ismeretlenné torzult arc összevonta a szemöldökét, csücsörített, de aztán újból elmosolyodott.

Ez itt Csegőd. A Tisza-kastély. Románia.

Az arc egy kis szünetet tartott.

Érti, amit mondok?

Erre megint pislogott egyet.

Conte Tisza Viktor vagyok. Nálam van, biztonságban.

Porr Benedek erre már gondolkodni kezdett, mert egyszerre éles nyilalást érzett a fejében. Jobban mondva, a fejében és azon kívül, mert a fájdalom olyan kiterjedt volt, hogy körbecikázott mindent. Nem csak a feje fáj, hanem a szeme sarkából befogott függönykarnis, a fakósárga selyemfüggöny és az ablakkeret.

De legfőképp a szakállas arc fáj neki; hát mégis csak kettő feje van?!

Mint akit áramütés ért, úgy kapott a homlokához.

Ott, ott, kezdte újra a magát Conte Tisza Viktorként bemutató. Érti azt a kis mélyedést? Pont ott ment be a golyó. Állati mázlija volt. Megállt egy koponyacsontban. Aki mütötte, elég szépen bestoppolta a fejét.

Porr Benedek fájdalma alig-alig enyhült, és azt is egyre mérgesebben nyugtázta, hogy Conte Tisza Viktor mindent sokkal jobban tud nála. A kisujjában van

a sorsa, élete és halála, és bár nyilvánvalóan róla, azaz Porr Benedekről beszél, az egész egy idegen, bosszantóan ismeretlen történet.

Csak annyit érzett, hogy az ujjá rücskös, hepehupás bőrfelületen csúszik végig, itt-ott apró, bökös hajtüskékbe akad.

Mikor jártam utoljára fodrásznál?, próbált emlékezni Porr Benedek, és érdekes módon ettől az erőfeszítéstől a fájdalom mintha kissé alábbhagyott volna. Tisztán látta maga előtt Feri bácsit, amint automatikus mozdulattal kicseréli a hajnyíró masina fejét, amivel aztán a nyakából szedi ki a bozontot. Megőrült a derék borbélymester, ilyen tarvágást végezni a koponyáján?

Ekkor Conte Tisza Viktor megfogta Porr Benedek kezét.

Csak óvatosan, mondta okító hangon. Semmi kapkodás. Vegye úgy, hogy ma született. Nem lehet egy új életet úgy kezdeni, hogy durr, bele. Szépen, lassan. Majd megtanul újra enni, felülni, felállni, járni. Ne féljen, menni fog. Itt vagyok én, és akad más segítség is. Meg fog lepődni.

Ahogy ezt kimondta, abban a pillanatban eltűnt ez a Conte Tisza Viktor. Porr Benedek egyedül maradt a kissé ferde karnissal, a fakósárga selyemfüggönnyel és a fehérségbe beleszürkült falakkal. Semmi más feladata nem volt, mint hogy kitalálja, vajon mi is történt vele: az életébe csöppent egy kis halál, avagy pontosan fordítva, a halálába némi élet. Hirtelen nem is tudta, melyiktől lelne biztosabb nyugalmat a lelke. A világ egyelőre egy bizonyos Conte Tisza Viktorból áll, és abból a titokzatos segítségből.

Képes volt a szemét behunyni és kinyitni. Ha behunyta, furcsa, színes ködök csatáztak előtte, mintha érte folyt volna a küzdelem. A tétje az egésznek az volt, hogy a piros köd avagy a sárga köd fogadja-e be, elvégre egy köd is vágyakozhat néha arra, hogy valamely szilárd formát öltjön, ne csak misztikusan gomolyogjon. A piros köd vaskos pamacsokból álló karjaival mind erőszakosabban kapkodott utána, miközben teljesen magába olvasztotta a sárgát, olyannyira, hogy még csak el se narancssárgásodott széle, maradt piros, sőt sötétebb lett, izzó vörös, aztán bordó, majdnem lilás, mint a csillogó, alvadt vér.

Amikor ez az alvadt-vér-szín-köd teljesen rátelepedett, Porr Benedek újból hangot hallott. De nem Conte Tisza Viktor félig csúfondáros, félig komolyságba hajló, aggódó hangját, hanem egy egyszerre roppant távoli, mégis jóformán a fülében keletkező női hangsimogatást.

Benedek. Mondtam én, hogy egyszer majd találkozunk. Nincs titok többé.

Felnézett. Egy szőghajú, sovány, kissé düllelt szemű nő állt az ágya mellett, a vállán hátizsákkal.

Sosem látta még életében, de rögvést tudta, nem lehet más, mint Bartolomei Ágota.

Teljesen kitisztult a feje. Semmi kétsége nem maradt, hogy úgy van, ahogy Conte Tisza Viktor állította. Él. És ebből nincs visszaút.

A park beérett, a fák sötétzölden tülekedtek egymás mellett, az árnyék súlyos volt, fekete, mégse igazán enyhet adó, inkább őrizgette a meleget, mintha valami hátsó szándéka lett volna vele, ezzel a nehéz, fojtogató hőséggel.

Porr Benedek a nyugágyon pihent, míg mellette Conte Tisza Viktor lovagló ülésben ült egy egyenes támlájú, fehérre festett széken, és elektromos cigarettát

pöfékelt. Kék fény villant fel szerkezetben, amikor beleszívott. Azt állította, hogy bluetooth és Viagra is van benne, azért. Három az egyben.

Bartolomei Ágota hátát egy tölgyfának döntve állt, szorosan keresztbe fonta maga előtt a karját.

Akkor most elmeséljük, mi történt, jó?, kérdezte a Conte. Először is a kastély, erről még maga sem tud mindent, Ágota, nézett fel a fánál álló nőre. Tisza Kálmán a dédnagyapám volt. Felteszem, hallott róla.

Porr Benedek már majdnem a szájára tolult valami olyasmi, hogy De még mennyire!, vagy Ki, ha én nem!, de képes volt uralkodni magán, és csak biccentett, ahogy egy nagy beteghez illik.

A kastély az 1880-as évek végén épült. Én magam is itt születtem, szalomban... Aztán jött a cudar világ, két éves se voltam még, amikor egy szeptemberi éjszaka szedhettük a sátorfánkat, és tizenöt éven át a kényszerlakhelyünk Marosvásárhely volt, és ehhez is komoly protekció kellett. Negyedik elemis voltam, amikor inkognitóban visszajöttünk Csegődre. Anyám rögtön a vasútállomáson látott egy nőt, aki a nappali szoba függönyéből varrt ruhát hordott, felismerte az anyagát. Teljesen kirabolták a kastélyt, akkor épp a kályhákat szedték darabokra.

Conte Tisza Viktor egy rövidet szívott a szipkából, nézte.

Mégis anyám volt az, aki ez ügyben is a legjobb tanáccsal látott el. Nagyon meg akartam felelni a helyzetnek, amikor ugyanaznap így sóhajtottam fel, Ó, hogy gyűlölöm őket! Anyám rám nézett, aztán rázni kezdte a fejét. Te csak ne gyűlölj senkit. A gyűlöletbe belehalsz. Nem tesszük meg ezt a szívességet. Teljesen igaza volt. A vicc az, hogy tényleg nem gyűlöltem őket, mint ahogy azóta sem, senkit. Az, hogy megvan a véleményem, más tézta. De az bűn lenne, ha véleményem sem lenne, nem igaz?

A Conte megint szippantott, és ösztönös mozdulattal le akarta verni a hamut a szipka végéről. Ezen elmosolyodott. Aztán folytatta.

Csak röviden, a történelmi kronológia kedvéért. Előbb sportszálló lett a kastélyból, ott edzőtáborozott a román futballválogatott, mert az egész országban csak itt volt villanyvilágított pálya. Aztán a helyi téesz használta raktárnak. Utána aggok menházának rendezték be. Az öregeket követték a fogyatékos gyerekek, csakhogy az otthonból valóságos haláltábor lett. Emlékezhetnek rá, dokumentumfilm is készült róla. A romániai forradalom után egy magyar orvos, Edvi Péter fedezte fel a csegődi rémségeket. A gyerekek egy retesszel bezárt, sötét és fűtetlen teremben éltek, többségük teljesen meztelenül, saját ürülékükben ücsörögve-fekve töltötte a napot. Az étkezés abból állt, hogy egy vödörben valami kása szerű ételt löktek be nekik, aki tudott, abból vett kézzel, illetve a mozgásképteleneknek egy fakanállal egy adagot a szájába tömtek. Nem csoda, hogy alig három év alatt száználcvan gyermek halt meg Csegődön. Dolgozott itt egy magyar traktoros, ő mesélte, szinte naponta vitt egy halott kisgyereket a temetőbe.

Istenem, kell ezt?, szólalt meg a fa tövében Bartolomei Ágota.

A Conte felnézett.

Kell? Nem jó kérdés, kedvesem. Így történt. Hadd fejezem be gyorsan. Amikor a Spiegel TV által forgatott filmet bemutatták, találtak olyan fiút is, aki

hét évesen tíz kilót nyomott, vagy olyan beteget, aki tizennégy éves koráig szinte ugyanabban a testhelyzetben feküdt, eltorzult végtagokkal. Egy fiú ma is csak arra emlékszik: patkányok rágcsálták a fülüket, orrukat... Szerencsére, az akkor életben lelt gyerekek közül ma szinte mindenki életben van. Akadt olyan is, aki itt maradt Csegődön. Fog velük találkozni.

Itt megint beleszívott az elektromos cigarettába, és egy ideig nézte az orrán át kieresztett gőzt, amint eloszlik.

Bár minderről semmit sem tudhattam, a kastély sorsa sose hagyott nyugodni. Akkor sem, amikor álmodni se lehetett arról, hogy a dolgok megváltozhatnak. Amire egyébként a román hatóságok sem gondoltak, olyannyira nem, hogy még csak a telekkönyvben sem tettek új bejegyzést: amikor bő tíz éve sor kerülhetett a reprivatizációra, kiderült, hogy a kastély még mindig a nagyapám, az ifjabbik Tisza Kálmán nevében van.

Porr Benedek most megmoccan, fura, ideges rángás futott végig a bőre alatt, a jobb térde magasságából indulva, felfelé. Ő, ezek a Tiszák. Apák, fiúk. Két Kálmán. És itt ül, szemben vele, egy dédunoka, akinek, lehet, az életét köszönheti.

A férfi folytatta.

Egy dolgot hangsúlyozni szeretnék. Mégpedig azt, nekem sosem volt olyan kíváncsi, hogy a gyermekotthon kiköltözzön innen. Sőt, ellenkezőleg. Befogadunk mindenkit, aki rászorul az emberi szóra, segítségre. De azt is mindenkinek tudomásul kell vennie, hogy nekem az őseimmel szemben is vannak morális kötelezettségeim.

Porr Benedekre mutatott a szipkával.

Most jön maga. Aztán Bartolomei Ágota felé bökött. És végül maga. Július végén érkeztem vissza a johannitákkal. Gyógyszerek, kötszer, egyszer használatos fecskendő, ágytál, minden volt a pótkocsis kamionon. Ingyen volt, ajándék, segítség, sok ezer baden-württembergi tisztos polgár vasárnapi adományából vettük. Annyi, hogy nekünk nem is kellett minden, ezért döntöttem úgy, hogy viszünk a máramarosszigeti kórházba is. Van ott egy régi katonatársam, lasiban húztunk le együtt majdnem három évet. Ő mesélte, milyen áldatlan állapotok uralkodnak náluk. Télen, ha felnyitják a páciens hasát, gőzölög, mert olyan hideg van a műtőben.

A Sándor, csúszott ki Porr Benedek száján. Most nem tudta pislantássá szelídíteni a nyelvére kívánczó szót.

A Sándor! Nézzenek oda, tudja.

A Conte biggyesztett egyet, és bólogatott hozzá.

Jó, majd maga is mesél egyszer, mert pár apróságra kíváncsi lennék magam is. Rendben?

Porr Benedek erre összehunyorította a szemét, de ezzel igazából nem a Conte felvetésére reagált, hanem arra, hogy a férfi háta mögött megjelent egy lila mac-kónadrágos, teljesen ferde arcú kastélylakó. Megállt, és elnyíló ajakkal bámulta őket. A Conte hátranézett, aztán megpaskolgatta a kastélylakó karját.

Mi az ábra, Sanyikám? Jól vagyunk? Menj, nézd meg mi újság az istállóknál.

A ferde arcú a felszólításnak azonnal eleget tett, szabályos hátra arcot csinált, és elindult a kastély mögötti park végében húzódó épület felé. Csak néhány lépés után lehetett hallani, amint elismétli a feladatot, A Conte megkért, hogy menjek, hogy nézzem meg, mi újság az istállóknál. Most akkor megnézem.

Porr Benedek az épp csak billegő levelek között néhány pillanatra kilátott az égre, ahol egy repülőgép igyekezett tizenegy kilométer magasában levélcsücsöktől levélcsücsökig, és a fényes vonal, amit húzott, nem tűnt többnek, mint egy véletlen, jóllehet szabályos egyenesre sikeredett karcolás.

Nem meséli tovább?, kérdezte Bartolomei Ágota a fa árnyékából.

Hiszen maga már hallotta, kedvesem, szólt vissza Conte Tisza Viktor. De jól van, mondom. Lepakoltunk, Sándor meg végigvitt a kórtermeken. Maga ott feküdt, akkora fejjel, mint Gagarin a szkafanderben. Teljesen meztelenül, csak egy vékony lepedő alatt, mint egy halott. Már bocsánat. Sándor elmondta, mi történt. Aztán hozzátette, itt úgysem marad meg. Azonnal eldöntöttem, ide fogom hozni. A johanniták védőszárnyai alatt sikerülnie kell, gondoltam. Beszéltem a főorvossal, aki operált, dr. Protopopescuval. Az első szóra beleegyezett mindenbe. Láthatólag megkönnyebbült. Ahogy kipakolták a rakományt, elkészítettem a helyét a kamion legbelső zugában. Délután útnak tudtunk indulni. Este már itt feküdt a 6-os kórteremben, ahogyan az meg van írva. Ennek már több mint egy hónapja. Most jön kegyed, intett a Conte megint Bartolomei Ágota felé.

Én?

Ki más? Nem meséli tovább?

Porr Benedek is úgy fordult a nyugágyán, hogy a nőnek ne lehessen kétsége afelől, el kell mondania, amire Conte Tisza Viktor felszólította. Bartolomei Ágota nem moccant a fa alatt állva.

Amikor Sára megszületett, és az utolsó üzenetet váltottuk, kezdte, de rögtön el is harapta a szót. Látja, grófom, ezt meg maga nem érti. Mindig van egy még régebbi történet, ami kibogozhatatlanná teszi az egészet. A fene egye meg!

Dehogyan egye, jól van ez így!, nyugtázta a Conte. Csak folytassa. Most különben sem nekem mesél, hanem a fiatalúrnak.

Emlékszel, Benedek? Valami olyan volt, hogy működik a mi titkos életünk, még csak találkozni sem kell hozzá. Ugye?

Porr Benedek bólintott. És volt a végén egy mosolyjel.

Hát persze, hogy volt, mondta Bartolomei Ágota, és halványan elmosolyodott.

Igazán megható, hümmmentett a Conte, és beleszívott az elektromos cigarettába.

Aztán eltelt egy csomó idő, tán két hét. Felhívott Mara az egyik este. Eljátszottuk, amit ilyenkor kell. Felolvasott a régi naplójából, hogy Sárka hány-szor szopott, fáj a hasa, voltak sétálni, Guszti néni vagy ki, megnézte a kisbabát, milyen édes. Hosszan olvasta, csak közben végig éreztem a hangjában, hogy nem olyan elragadtatott és vibráló, mint ilyenkor lenni szokott. A beszámoló végén ki is bökte, mi foglalkoztatja napok óta. Hiányoztál neki, Benedek. Megmondta kerek pereg. Nagyon szerette, amikor az előző két alkalommal én voltam ott vele ebben a zavaros időszakban, parttalan bánatában és végtelen örömeiben, de a te társaságod egészen más aurát, így mondta, aurát adott az egésznek. A rózsaszín ingjeivel megidézted Gézut is, nyilván, de nem ez volt a lényeg. Én tudom jól, Marának nincs nosztalgiája Gézu után. Valahogy úgy mesélte, hogy te képes voltál a halál, a gyász és aztán az új élet misztikumát óbenne, Marában egyfajta letisztult hétköznapisággá desztillálni.

Ajaj, barátocskám!, szólt közbe megint a Conte, kicsit forgatva a szemét.

Ez véresen komoly dolog, Conte, torkollta le Bartolomei Ágota.

Tudom, bölintott nagyot férfi. Elég csak megnézni a likas homlokát.
Vagy meséli tovább maga? Innentől fogva végül is tudja, mi történt...
A világért sem. Magáé a pálya.

Mara szeretett volna beszélni veled. Mivel most te voltál vele ott Sári halála-
kor és újbóli megszületésekor, igazából neked akarta felolvasni ezeket a részeket,
amiket én hallgattam végig. De hogy nem tud elérni. Teljesen ki vagy kapcsolva.
Mit tudok rólad? Hová mentél tőle, mert vele semmit sem közöltél. Igazából azt
sem tudta, hol laksz, Benedek. Csak az volt a vicc, hogy én is körülbelül ugyan-
ennyit tudtam rólad, ami a mostani életedet illeti, no meg azt, hogy Istvánnal
osztálytársak voltatok, és az apád volt az iskolaigazgató, őt követték a pályán,
mert nektek mindenképp előt volt a történelem. Így van?

Így, ismerte el Porr Benedek. Ebben a pillanatban érezte, hogy hasogatni kezd
a feje.

Így van, kontrázott rá a Conte is. A történelem mindenképp előt.

Úgyhogy nem maradt más, nyomozni kezdtem. Tényleg minden néma volt
körülöttem. Se telefon, se e-mail, se lacím. Néhány publikáció került elő a ke-
reső segítségével, ilyen helyeket hívogattam, mint az MTA Történettudományi
Intézete, a Hadtörténeti Múzeum, de képzelheted, hogy a nyár közepén milyen
sikerrel jártam. Megtaláltam a gimnáziumigazgatódat... Üsth?

Igen, Üsth, morogta Porr Benedek, és megfogta a homlokát. Érezte az ujjbe-
gyén a homorulatot és a forradást. Nagyon sima, szinte selymes volt ott a bőre.

Üsth, vágd, nem apád!, kottyantotta közbe a Conte. Bocsánat, máris csendben
vagyok.

Az jó lesz, gróf úr. Szóval, tudtam vele beszélni, de nem nagyon örült. Lent
volt Horvátországban, amikor hívtam. Először is Magdinak nevezett kétszer is,
de ez mindegy. Olyasmiket mondott, Ja, a Porr? Az meg van bolondulva. El akart
tűnni, meg akart szökní önmaga elől. De ha nem jelenik meg az évnytón, meg-
nézheti magát.

Porr Benedek, mint aki rugóra jár, felült a nyugágyon.

Milyen nap van ma?

A Conte nem válaszolt, előbb Bartolomei Ágotára pislantott. De a nő sem szó-
lalt meg.

Szeptember 2. Excusez-moi. Hátra lesz kötve a sarka, rossz fiú.

Porr Benedek bizsergést érzett a bensejében. Mintha megbolygatott, és az
előbb még nyilálló feje helyett a gyomrával is képes lenne emlékezni, ott moz-
dult meg valami, és tolult fel a szájába. Visszanyelte a savat, és úgy, a köhögéstől
kissé szakadozottan mondta.

Jól van ez így.

A Conte és a nő megint összenéztek, de most egyikük sem szólt semmit.

Porr Benedek, némi köhécselés után várakozóan nézett oldalt Bartolomei
Ágotára.

És aztán?

Végül nem volt más ötletem, mint a Facebook és az Iwiw. Hol keres manapság
az ember, nem igaz? Csakhogy te, Benedek, nem vagy rajta egyikken sem.

Nem, mondta halkan.

Azért közzétettem egy felhívást, hogy kereslek, aki tud rólad valamit, nekem

jelezzon. Jött is lassacskán két-három üzenet, hogy ők ismernek, de nem tudnak rólad semmit, és értesítem őket, ha kiderül valami. És akkor jött a Conte levele. Hogy itt vagy. Túlélteél egy fejlövést. István halála után pont ez hiányzott. Mara telefonálásakor pedig még meg is suhintott egy kis irigység, szinte hihetetlen, de arra gondoltam, mért nem vállaltam én a segédkezést, ahogy eddig is, jó lett volna terápiának. Mért kellett átengedjem ezt a jó lehetőséget egy vadidegennek. És akkor erről a vadidegenről kiderül, hogy az általam kért segítségnyújtás után lelövik az isten háta mögött, valahol Romániában, de ő túléli, és kómában fekszik valami eldugott faluba. Nem volt kérdés, hogy ide kell jönnöm. Azt éreztem, Benedek, és tudom, ez is önzés voltaképpen, ha valakire, rám van szükséged. A Conte nagyon rendes volt. Csak annyit írt, hogy várom.

Conte Tisza Viktor széttárta a kezét.

Teljesen logikus volt. Kérdeztem, honnan ismeri magát. Azt felelte, sehonnan. Mikor találkoztak? Soha. Kije neki az illető? A nemrégiben elhunyt párjának volt osztálytársa általános iskolában.

Porr Benedek báván mosolygott mindezen. Igen, ilyen ez, morfondírozott. Kideríteni bármit is, ha most történész aggyal gondolkodik, szinte lehetetlen. A személyazonosságokat, a mértéket, a hogyanokat. Bár kérdés, neki most milyen agya van, miután belekerült egy lövedék, és egy bizonyos Protopopescu doktor kibányászta onnét.

Szóval megjött a mentőangyala, és maga, ahogy illik, harmadnapon magához tért, folytatta a Conte. Azt nem is kérde, honnan tudtam, hogy maga maga? Az én Sándor barátom a legvégén, amikor már maga bent feküdt a kamionban, a tábori ágyon, odasündörgött hozzám, és a kezembe nyomott egy belépőt, ami az Országgyűlési Könyvtárba szólt. Azt állította, hogy maga nála aludt, ott eshetett ki a tárcájából, az ágy alatt találta. Semmi más irata nem maradt különben. Ezen egy fotót láttam, ami valamelyest hasonlított arra a szakfanderes, csukott szemmel, egyenletesen lélegző, sápadt alakra, akit épp felrámoltunk a kamionba. És mellette ott állt a neve és a sorszáma.

Évek óta nem jártam az Országgyűlési Könyvtárban, felelte erre Porr Benedek. Szerintem az a belépő rég lejárt.

Bartolomei Ágota most felnevetett, tett néhány gyors lépést a nyugágy felé, majd oda érve megtorpant.

De jó!, mondta, és a hangja különösen csengett. Aki így tud viccelni, az már nem halálos beteg.

Porr Benedek nézte a nőt pár pillanatig, aztán lehunyta a szemét.

Csak akarta mondani, ám végül nem mondta ki, De hát én nem vicceltem.

Csendes napok jöttek. Porr Benedek megismert egy orvost, dr. Orcsát, egy magas, kopasz férfit, aki néha felkereste, és érdeklődött az állapota felől; máskor neki kellett megjelennie a rendelőben, ahol átesett egy digitális encefalográfvizsgálaton, a szemébe világítottak, és biztos, ami biztos alapon, a vérnyomását is megmérték. Leveseket kért enni, csipegetett a szőlőből, megevett egy-egy szép körtét. Székelésnél minden alkalommal hasogatott a fejesebe, ezért igyekezett ritkítani az akciókat, ám dr. Orcsa rákérdezett a dologra, és panaszára szinte nem is figyelve, meglehetősen szigorral meghagyta, hogy erőltetni kell.

A Conte jött-ment, intézte az ügyeket. Aki igazi felvigyázója lett, és valóban, alig mozdult mellőle, az Bartolomei Ágota volt. A nőben hallgatása volt a legkülönösebb, sem magáról nem mondott szinte semmit, sem Porr Benedeket nem faggatta a történekről. Mintha tökéletesen meg lenne elégedve azzal, hogy vele lehet, kísérgetheti, ülhet az ágya mellett. Még Mara sem került szóba, pláne nem Sárika vagy István, szegény Pöri, akiknek nem volt olyan szerencséje, hogy túlélje azt, ami beleköltözött a fejébe. Bartolomei Ágota nem tudott segíteni rajta - most kísérletet tett rá, hogy Porr Benedekkel sikerüljön.

Porr Benedek két hét múlva képes volt rá, hogy sok leüléssel tarkítva, Bartolomei Ágota társaságában egy délelőtt alatt bejárja a kastély egykori szalonjaiból szétszabdalt kórtermeket, a konyhát, a többi vizsgálóhelyiséget, még a raktárakat is. Megszokták a jelenlétüket, a különös, lassú mozgású, sörte hajjú férfiét, és a nyomában haladó nőét.

Esténként, az ágyban fekve, Porr Benedek szilárd elhatározással akart emlékezni, vajon miképp történhetett, hogy ide keveredett. Megálmodni nem álmodhatta meg, mert amióta beleszöppent ebbe az új életébe, semmit nem álmodott. Azzal próbálkozott, hogy összepréseli a szemhéját, és végignézi a képeket, amiket éber elméje kínált, de az álom csodás, ám annál otthonosabb tartománya zárva maradt előtte.

Conte Tisza Viktor sietett a segítségére, amikor egyik délelőtt az udvaron, meglátván Porr Benedeket és Bartolomei Ágotát, nagyot fékezett az Aro terepjáróval, rükvercbe tette, és odatolatott hozzájuk.

Nézze már, a legfontosabbat elfelejtettem. Ez a magáé, mondta, és a zsebébe nyúlva a tenyerén egy töltényt nyújtott feléje a letekert ablakon át.

Porr Benedek a két ujjá közé fogta a fémhüvelyt, és mintha valamiféle kristálygömb lenne, kissé felemelve a nap felé tartotta. Sárgán csillogott.

Borzasztó, mondta Bartolomei Ágota.

Mért, ha egyszer ez jutott az eszembe?, felelte Porr Benedek, és töltényt a homlokához érintette.

Úgy látom, a barátunknak kutya baja!, rikoltotta a Conte, és egyesbe tette a sebváltót. Mindennek ellenére nem golyózott be!, tette még hozzá, majd nagy gázadással elporzott.

Bartolomei Ágota csak a fejét csóválta, aztán szomorú hangon azt kérdezte, Ugye megmondod, ha már a pokolba kívánsz, Benedek?

Porr Benedek ránézett Bartolomei Ágotára. Látta a hosszúkás, sovány arcot, a karikás szemét.

Abban a minutumban, mondta, és a töltényt feldobva újból elkapta, és a nadrágja zsebébe süllyesztette.

Két nappal később, ugyan nem mondta, hogy a pokolba kívánná Bartolomei Ágotát, egyszerűen megszökött előle. Vagyis, felkelt az ágyából, otthagya a szobát, végigment a folyosón, és kilépett az udvarra. A nő nem jött elő saját helyéről, nem vette észre.

Porr Benedek elindult egyedül.

A hátsó traktus izgatta valamiért. Az U-alakú kastély északi szárnyától elkarnyarodva, a gesztenyék strázsáló védelme alatt húzódott egy földszintes, kes-

keny, hosszú épület. Istálló lehetett hajdan vagy cselédsor. Cserepeit moha lepte be, a falak Habsburg-sárga vakolatot pergettek. Elmosolyodott azon, hogy Porr Ferenc a bécsi császárok és királyok soráról milyen vehemenciával állította mindig, hogy „ez egy degenerált uralkodóház”.

Most a park párájából vált ki a sárgás tömb. Az ablakokat ugyanolyan vastag, rozsdás rácsok védték, mint a nagy házét.

Óvatosan lépett át a megsüppedt, elvékonyodott küszöbön, és bár nem csak az ajtó, az ablakok is tárva nyitva álltak, az elmúló élet szaga csapta meg az orrát. A legfurcsább az volt, hogy itt az ajtókon is volt rács. A parányi, cellaszerű helyiségekben egy-egy személy tartózkodott, akik vagy a földön, a szőnyegen ültek, többen az ágyon feküdtek, és a boltíves mennyezetet bámulták. Porr Benedeknek úgy tűnt, ezek a lakók idősebbek, mint a főépületben jövő-menő fiatalok. Idősebbek, fáradságosabbak és törődöttebbek. Többen kopaszok voltak, vagy ügyetlenül nyírva, göcsörtös fejjel.

Porr Benedek lassan, szinte tapogatózva haladt a fal mentén. Leskelődőnek érezte magát, ahogy a rácsokon át figyelte az épp hogy megvilágított szobácskákat. Igazából nem akarta megkülönböztetni a bútorokat, a tárgyakat, az ágytakarókat, a párnák ráncait. És arra sem vágyott, a legkevésbé sem, hogy akik odabent laknak, észrevegyék osonásában, és feléje fordítsák az arcukat. Jól esett filmszerű vonulása, ahogy szobáról szobára, kockáról kockára lépegetett, és úgy volt valahol, hogy igazából ott sem volt.

Mintha hosszú öntudatlansága során megszerette volna ezt a köztes létállapotot.

Két üres szoba után még volt egy utolsó cella, amiből a többihez képest erős, éles fény ömlött ki.

Közvetlenül a rács mögött, egy fehér hokedlin, félig háttal egy rövid, tépett, őszes hajú nő ült. Fejét mereven a magasba feszítette, de még így is kiugrott sovány nyakszirtje. Arcából csak egy vékony csíkot látott. A pofacsontra ráfeszülő bőrt, az előreugró orr hegyét és a kigúvadó jobb szem valamiképp megvastagodott, redős ráncokat vető szemhéját. A nő két pálcika vékony kezét könyökben behajlítva maga előtt tartotta, és az ujjait épp csak meg-megmozdítva a levegőben, mintha zongorázott volna.

Porr Benedeknek irgalmatlanul megfájdult a feje.

Csak állt, és lüktető aggyal bámulta az áttetsző intézeti inggel takart hátát, és többé nem mert az arcra nézni. A szeme még egyszer az ujjakra siklott, furcsán görbültek ide-oda. Mintha kétszer öt, agyonnyomorgatott, fehér kenőcsös tubust látott volna, a végükön a kupak, a vonalkázott, rücskössé gombásodott körömmel.

Ide bújtal, Benedek?, hallotta a folyosó túlsó végéből.

Bartolomei Ágota volt az. Ahogy feléje nézett, a nő megállt, a kezét összekulcsolta maga előtt.

Be kell vennem valamit, mondta Porr Benedek, még mindig a rácsba kapaszkodva. Nagyon hasogat a fejem. Valami az eszembe jutott...

Bartolomei Ágota mindig tartott magánál fájdalomcsillapítót.

Leültek arra a padra, amit már felszárított az előbújt nap.

Porr Benedek hátrahajtotta a fejét, a tarkóját a pad deszkájának támasztotta. Becsukta a szemét.

Így látta megint a képeket, amiket az előbb is. Könnyebb volt hunyt szemmel megszólalnia.

Tüdőgyulladásom volt, amikor anyám meghalt. Mellhártya-gyulladással kombinálva. Egy hétig olyan magas lázam volt, negyven foknál is több, hogy apámnak azt mondták, nem biztos, hogy megmaradok. És akkor meghalt az anyám, aki évtizede már intézetlakó volt. Meghalt, és apám eltemette. A temetés másnapján tértem magamhoz. Csak a sírt láthattam. Nem tudtam úgy nézni arra a földkupacra, később a fekete gránit lapra, hogy az ott az anyám, ahogy oly szépen szokták mondani, földi maradványa. Egy aranybetűs név a fekete kövön, és két évszám. Az előbb, bent a házban, megláttam anyámat. Tudom, hogy nem ő, elvégre anyám már túl lenne hetvenen. De ez a nő, akivel itt bent találkoztam, ugyanúgy egy ötven körüli lény, mint az anyám volt, amikor utoljára láttam. Illetve, nem is tudom, láttam-e igazából. Csak látogattuk apámmal. Mindig ugyanaz történt. Nem gondolkodtunk azon, hogy érdemes-e menni és újból menni csupán a némaság kedvéért. Mert anya régóta nem szólt hozzánk egy szót sem. Ült megfeszített derékkal, mereven előre szegezett tekintettel, néha maga előtt tartotta a kezét, a levegőben. Azt, hogy ott jártunk, rajtunk kívül senki sem tudta, csak a portás.

Bartolomei Ágota felkelt a padról.

Szeretném megnézni.

Persze, nézd csak, felelte Porr Benedek, épp csak kilesve a szemhéja alól.

Egészen vékony résen át látta, hogy a nő bemegegy a hosszú, valaha vagy lovardaként, vagy cselédlakásként szolgált épületbe. Egy perc sem telt belé, már visszafelé ballagott.

Zongorázik, mondta halkán, ahogy leült a padra.

Úgy tűnik, igen, felelte Porr Benedek.

Tudott?

Zongorázni? Nem, nem tudott.

De szeretett volna tudni?

Fogalmam sincs. Sose mondta.

Van, amit egy életen át sem tudunk meg valakiről, akivel együtt vagyunk, mondta Bartolomei Ágota.

Porr Benedek most kinyitotta a szemét.

Az anyámról beszéltünk, ugye?

Igen, nézett rá csodálkozva.

Nem erről a nőről, a rács mögött.

Nem, dehogy.

Akkor jól van, felelte Porr Benedek, és megint lehunyta a szemét.

Fáj még a fejed?, kérdezte egy kis idő múlva Bartolomei Ágota.

Azt hiszem, nem, mondta erre.

Azt hiszed?

Azt, mondta Porr Benedek, és ezen elmosolyodott.

Hajnal

*Bizony, bizony a postások
korán kelnek mostanában
én is, részben miattad, mert egy
létező dolog változásával, átalakulásával,
nyomorával ébredek korán, a szerelemével.
A jajveszékelés az álmokból
kifogyott, most ilyen megfontoltakat
álmodok, de milyen is az a
kiszámolható álom, talán bridzskörök,
sakk-karikák lennének, milyen az
állaga a szerelemnek így, és a szerelmet
megbeszélni nem lehet, magunknak kell
lennünk a másikkal a lehető
legjobb minőségünkben.
Ez a direkt pontatlanság, szédelés
kisajátítja-e egyenként érzéseinket,
ami egy tompa, alaktalan, használhatatlan
tárgy lesz, amit tologatunk, rakosgatunk,
mint valami rongyos örökséget.
A meg nem értés diadala ez,
ahogy az álmos postás olvashatlanná
ázott levelet dob be egy rossz címre.
4 óra 30 perc, talán hajnalodik.*

Szerelemvéső

*Miként elveszíted az órát,
és elkésel a szokásos, éppen
őrült, boldog táncból, mikor
ezt természetesnek veszed,
ahogy szinte direkt így nem látod
jónak a másik lelkét.
Ez olyan, mint
halálesetről elkésni, mikor kevéssel
azután már régen késő.*

Reggeli szorongás

*Na, ilyen korán azért nem...
Sok éhes költő-száj tátog,
ilyen időben, mégis ilyen korán,
azért oka talán mégsem egy szép
baráti álomban keresendő, mikor
újra egyé lettem az emberrel a régből,
akivel azt hiszem, szakítottam, vagy
szakítani véltem, ahogy most veled.
Rendesen fel vagyok riasztva és
döntenem kell, egy
boldog békét kell teremtenem
a lelkeinkben, amiben még élni lehet.
Biztos ez valami társadalmi esemény,
mindenkivel ez történik, ahogy elkezdői
számolni a napokat, miket elhagyott
minden látványosság, öröm, a legkisebb
boldogsághormon nélkül.
Talán a tevék a sivatagban,
de az igazság, hogy nem tudom
hol fogok aludni ma éjjel, bárhol
alhatnék, de sehol nincs erőm.
Nem, nincs főbenjáró bűnöm,
nem, nem csaltalak meg, nem
öltem meg senkit, nem raboltam,
gyakorlatilag éheznek, ha nem kapnék
csak úgy. Mehetnék éjszakákra, hajnalokra
bárkihez, mégis kisebb szorongással
tölt el, hogy nem tudott megváltoztatni
az élet.
Olyan útra terelni, ami egyfajta társadalmi
megelégedettséget okoz. Hát azt ki is kértem
magamnak végig, most pedig itt vagyok egy
bedeszázott házban, egy üres bögrével, no,
talán egy kancsó vízzel. Nem, nem
panaszskodom, hisz minden innen is kezdődött,
de azért mégis az éhhalál és az
éhenhalás között is kell legyen egy kis
különbség.*

Gyermekbűnök

utcaárokban játszunk bankosat. gyerekes értékeinket a csatornaátfolyóba rejtjük. egy nálam nagyobb fiú és két lány. nem is tudom, otthonról miket hordunk majd össze, s pakolunk oda. az apró tárgyak között lesz egy fényes, lilás rózsaszín korong alumíniumból, nem tudom, micsoda. talán valami tégely teteje, és néhány feledhető, bennszülöttnek való kacat. amikor a verset írom, már nem emlékszem rájuk, csak a rózsaszín korongra, meg hogy füvet tépünk álcázni a széfet, s az árokparti délelőttől hazakiabálnak bennünket ebédelni. délután újra találkozik a banda, de már hiába forgatjuk a füvet, a száraz csatornaátfolyóban sehol nem leljük elrejtett kincseinket. valaki feltúrta, kirabolta a rejteket. találgatjuk, ki lehetett, kicsoda a tolvaj, aki délelőtt biztosan kilesett minket. végig gondoljuk a lehetséges tettesek sorát, s terveket szövünk a lebuktatásukra. egyenként meggyanúsítunk minden utcabeli gyereket, egy-két felnőttet is: bolondjósukat. másokat. megfigyeljük a csatornaátfolyó környékét. két fiú, két lány, törpe sherlock holmes-ok. hátha visszatér a bűnös a tett színhelyére. napokig nyomozunk majd, de eredménytelenül. csak a gyanú sározza be játékunkat, amikor találgatjuk, hogy ő vagy a másik lehetett. egymást nem vádoljuk lopással, rablással. talán eszünkbe sem jut, hogy közüünk is lehetne valaki. aztán más játékokat játszunk másokkal. a nagyobb fiú és a két lány évek múlva bizonyára elfelejti majd az egészet, csak bennem marad meg a történet; mert én lopom el az árokparti széfből a kincseket.

GYUKICS GÁBOR

apály idején

*a víz felszíne
színtelen vonal*

*ne ringasd rajta
senki hajóját*

*a parton
ha kagylót találsz
gyöngye
távoli tájakon áthatolva
visszatér az óceánba
és
kineveti a gyöngyhalászt*

csukázás

*az elhajló napfény
még megpróbál
átfurakodni
egy késői árnyékon*

*átbucskázik a híd alatt
de
a kanális vizénél
nem jut tovább*

*maradékát
a halór hajnalban
kaparja elő
mellénye órazsebéből*

közzjáték

*a rókát elszalasztó
kutya tetemének
szőrös vércsomóit
hangyaraj szállja meg*

*csatárlánban viszik
ami mozdítható*

*az orvvadász
nem nyúl a tetemhez
a bolyt tapossa el*

FELSZÍNI REND

Lantos Ferenc állandó kiállítása Pécsen

Számos oka van, hogy a huszadik századi magyar képzőművészet története egyelőre nem öltött szilárdabb formát. Az első ok a szélesebb körben ismeretlen életművek sora, a második az intézményrendszer lyukacsossága – e kettő egymással szorosan összefügg. A többi ok vagy távoli kulturális összefüggésekhez vezet, vagy éppen a szűk szakma problémáihoz. Mielőtt az okokat keresnénk, természetesen meg kellene határoznunk a kiindulópontot, mihez képest lehetne szilárdabb a művészettörténetünk. Egzakt válasz erre nyilván nem adható, de jó közelítést jelentene, ha azt mondanánk: a rendszerváltás idején elképzeltékhez képest. Amikor számtalan más terület képviselőihez hasonlóan sok művészettörténész is úgy gondolta, hogy végre alkalom nyílik behozni a sokrétű és többféle eredetű régi lemaradást. Lehetőség adódik helyére tenni az elfelejtett, félretett vagy háttérbe szorított alkotók életműveit. Független intézményeket alapítani, amelyekben méltó módon gondolhatjuk addig sokszor elhallgatott örökségünket, és helyezhetjük a nemzetit nemzetközi kontextusba. Negyedszázaddal később mindez úgy hangzik, mint egyfajta gúnyos diagnózis. Pedig csak szomorú, és egy kicsit szarkasztikus.

A rendszerváltás idején a magyar képzőművészet régi adósságokkal kezdett elszámolni: akkor kezdődhetett meg az Európai Iskola méltó helyének megtalálása, a hatvanas évek nem-hivatalos művészetének újraértékelése, a külföldre kényszerült alkotók szimbolikusa vagy reális visszatérése. Ha Pécs felől nézzük, akkortájt valószínűleg konszenzus uralkodott többek között abban a tekintetben, hogy Martyn Ferenc, illetve a Pécsi Műhely alkotóinak valamilyen módon méltó helyet kellene találni az intézményrendszerben. Sokféle kacskaringó nyomán, az Európa Kulturális Fővárosa projekt lehetőségeit nagyrészt kihasználatlanul hagyva, 2011 óta létezik Martyn Ferenc múzeuma, és 2013 decemberében a Pécsi Műhely egykori vezető alakja, Lantos Ferenc is állandó kiállítást kapott a Vasváry-házban. Több mint két évtizeddel a rendszerváltás után két újabb pont jelent meg a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évek folyamán kiépült, rendkívül színes és sokrétű pécsi intézményrendszerben, amely most látszólag mintha nem is akarna tudomást venni az idők változásáról – magyarul: kíméletlen rosszabbodásáról –, honlapján egymás mellett hirdeti a régit és az újat.

A legújabb, Lantos Ferenc állandó kiállítása is olyan első látásra, mintha minden rendben lenne. A százötven műalkotás méltó helyen, egy palotában található, a képek sorban lógnak a falakon, ahogy az ismertető írja, „a kiállítás időrendi sorrendben mutatja be a szisztematikusan építkező Lantos-életmű főbb vonulatait”. A tárlat ugyan nem jelöli a korszakhatárokat, mégsem tévesztheti össze senki a korábbi a maival, markáns különbségeket látni a hatvanas évek és az új évezredbeli alkotói attitűd között. Mégis minden nagyon merev: mintha ez lenne az örökre szóló, végleges változat. Mintha a sokféle elméleti megközelítés ellenére mégis minden egyfelé tartana. Sőt, mintha a néző is csak egyféle módon közelíthetne, furcsa módon visszafelé kellene néznie az életművet, mintha az alkotó már az elején tudhatta volna, mi lesz több mint fél évszázados programja. A szép rendben egymás mellé helyezett művek között végül is eltűnik a rendszerváltás idején még evidenciának hitt gondolat, mely szerint Lantos művészete sokfelől megközelíthető.

A képek között sétálva egy idő után elmosódik, hogy Pécs egyik legfontosabb XX. századi művésze mennyire kötődik a hagyományokhoz. Hány ezer szállal kapcsolódik a világhoz és a városához. Nem tűnik ki, hogyan fűződik mindez a történelemhez; pedig e nélkül nem létezik szilárd művészettörténet.

A kiállításban megnyilvánuló művészettörténeti szilárdságra elsősorban azért lenne szükség, mert a felszínen túllépve – főként azoknak, akik nem Lantossal együtt éltek át az elmúlt ötven-hatvan évet – minden sokértelművé, gyakran értelmezhetetlenné válik. A tárlaton megjelenő művek ugyanis, amelyek a címen és az évszámon túl egyéb magyarázatot nem kapnak, egy adott kor összefüggésrendszere nélkül éteri, kortalan alkotásoknak tűnnek. Erre két időszak példája kínálkozik, mindkettő a *Jelenkorban* megjelent Lantos-szövegekhez is kapcsolódik. Az első egy 1963-as vitairat (Fogalomtisztázás. *Jelenkor* 1963/9.), amelynek egyes szövegrészei – s ezek szoros összefüggésben állnak Lantos egykorú műveivel – ma már gondos magyarázatra szorulnak, mert egy olyan paradigmaváltás kísérletére utalnak, amely az adott korszakban korántsem lehetett ideológiailag veszélytelen, és amely érvényét – a nagyon erős korabeli kontextus ellenére – máig nem veszítette el teljesen. Lantos ebben a szövegében a valóság marxi fogalmából kiindulva reklamálnia annak leszűkített értelmezését: a köztudat a valóságot általában a látható világra korlátozza, s annak egyszerű reprodukcióját várja el a művésztől. A képzőművész számára ilyen leszűkítés Lantos szerint nem létezhet, ráadásul a valóságfogalom folyamatosan változik, nem kezelhető mereven. Összefoglalásában a látvánnyal az „összélényt” állítja szembe, s ebben a szembeállításban „a valóság absztrahálása a jelenségeknek és az általuk nyújtott és velük együtt ható összélénynek a lényegre való sűrítését jelenti”. A műalkotás ennek értelmében egy „új valóság, mely 'valóságosabb' a valóságnál”. Ne feledjük, 1963-ban járunk, két évvel azután, hogy Aradi Nóra a *Művészetben* még erőteljesen kikel az absztrakt kezdeményezések ellen. Lantos a lassan felpuhuló politikai, kultúrpolitikai, ideológiai környezetben tesz hitet az absztrakció mellett, mégpedig úgy, hogy azt a szocialista realizmus keretén belül értelmezi. A szövegben a formalizmus fogalommagyarázata mellett egy másik „bélyeg” jelentését is tisztázza: az absztrakt művészek ebben az időben legfeljebb a „kísérletező” címkét kaphatták meg. De Lantos szerint nincs realista és kísérletező művészet, csak művészet van – és az természeténél fogva realista. „Meggyőződésem az előbb mondottakból kiindulva, hogy nincs szükség arra, hogy a szocialista realista irányzat mellett más irányzatok is képviselhessék magukat” – írta, s ez ebben a kontextusban nem kizáró érv, hanem éppen az absztrakt, „kísérletező” művészet, valójában a legtisztább szocialista realizmus felé mutató nyitást jelenti. „Az ilyen művészet – és csak az ilyen művészet – képes arra, hogy a kommunizmus eszméinek megfelelően formálja az emberek tudatát” – ez a mondat pedig egyszerre tartalmazza az ideológia elfogadását és a kollektív művészi utópiát. E gondolatok és a korabeli kontextusok felvillantása nélkül a hatvanas évek elejének-közepének művei mai szemmel gyakorlatilag érthetetlenek. Nem értelmezhető a kapcsolódás a klasszikus konstruktivista gondolatokhoz, és érthetetlen az ezzel szorosan összefüggő utópia sem. Lantos művei a történeti, fogalmi homokzsákok nélkül időtlenül lebegnek; paradox módon ebben a dekontextualizált tálalásban maga Lantos művészete absztrahálódik.

A második *Jelenkor*-szöveg a hetvenes évek közepén jelent meg (Természet – látás – alkotás. Egy módszertani kísérlet elvi alapjairól. *Jelenkor* 1974/1.), s egy a vizualitás alapkérdéseit tárgyaló kiállítássorozathoz kapcsolódott, amelyben fontos szerephez jutott a „kiállítási forma térben és időben kiterített folyamata”. E koncepcióban teljesedik ki Lantos közösségi elképzelése (utópiája). Ebben a formában – amelyet a szerző egy helyen „funkcionális kiállításnak” nevez – a közönség alkotótársává válik. Lantos ismét a közösségi hasznosulás mellett tesz hitet, amikor felteszi a kérdést: a képzőművészet hol képviselhet „társadalmilag fontos pozitív hatóerőt”? Válasza meglepően korszerű: a kor-

szellemet a nagyipari sorozatgyártás és a komputer képviseli. Véleménye szerint a képzőművészetnek ezt felhasználnia és sajátosan alkalmaznia kell, „a kor társadalmi, gazdasági és ideológiai feladatai megoldásának az elősegítéséhez”. Mindez pedig végeredményben összefügg a komplex vizuális környezet megtervezésével. Ennek megfelelően: „elő kell készíteni az embereket a vizualitás alapkérdéseit illetően” – s ez ebben az esetben szintén nem a hivatalos ideológia megerősítése, hanem egy általánosabb elképzelés alapja. Csakis ebből kiindulva válhatnak plasztikussá Lantos művészetének kapcsolatai Kassák művészetével. Csakis e korból kiindulva nyernek értelmet a hetvenes évekbeli köztéri, környezetművészeti kísérletei, nagyszabású zománcmunkái.

Nehéz persze elképzelni, hogyan lehetne a mai Magyarországon egy viszonylag szűk válogatáson alapuló állandó kiállításon mindezeket a gondolatokat és gondolat-kontextusokat megjeleníteni; ez valószínűleg alapos kutatásokat, a bemutatásban flexibilítást, és folyamatos jelenlétet feltételezne. Ugyanígy áll a helyzet a nemzetközi összefüggésekkel, vagy akár a pécsi párhuzamokkal és hatásokkal is. Az ilyenformán elvégzett kontextualizálás valószínűleg utópia, e nélkül azonban a legfontosabb korszak helyi értéke érthetetlen marad. Sőt, ha a hatvanas-hetvenes évek összefüggésrendszere feltáratlan, akkor megmagyarázhatatlan lesz a nyolcvanas években bekövetkező hanyatlás is. Mert lehetséges, hogy 1977-ben a fiatal Hegyi Loránd a *Művészetben* félreértelmezi Lantos hagyományhoz való kötődéseit, de súlyosan elmarasztaló véleménye (és szembeállítása Bak Imrével) valamiképpen mégis az utak elválásáról tanúskodik: „Lantos meglehetősen gyenge kompozíciói az üres ornamentalizmus felé való elcsúszás veszélyét illusztrálják”. A mostani tárlat nem ad igazi választ arra, mi történt a nyolcvanas évektől kezdve, amikor Lantos művészete – az állandó tárlat tanúsága szerint is – valóban veszíteni kezdett korábbi innovatív erejéből. Elmúlt a korszak, amelyben művészete ténylegesen hatni volt képes? Lejárt a konstruktív utópiák kora? Vagy mindez esetleg csak egy új nézőpontra vár?

Az életmű, amelynek egy hosszú korszakon át a lényege a pedagógia révén a folyamatos tágitás volt – most beszorult egy dobozba. Szép, rendezett környezetbe került, amely azonban olyan, mintha csak egyetlen kukucsuklóllyukon át lenne nézhető.

IGAZÁBÓL SZERELEM?

Vitairat Nyáry Krisztián Így szerettek ők 2. Újabb irodalmi szerelmeskönyv című kötetéről

Ezeket a sorokat Nyáry Krisztián íróasztalánál írom. Pontosabban fogalmazva: *egykori* íróasztalánál, az *egykori* egyetemi szobájában. Amikor kivételes tehetségű tanársegédként feladta a tudományos pályát, s más utat választott, akkor „örököltem meg” ezt az asztalt. Mindez 1997-ben történt. A bútorzatot azóta sem cserélték le, egyes elemei az 50-es évek retro hangulatát idézik. Más kérdés, hogy én magam egyáltalán meddig maradhatok még e szoba lakója, mielőtt közmunkára terelnének, s így végre tehetnék valami hasznosat, az épületet pedig wellness-szállóként, esetleg kínai áruházként értékesítenék. Természetesen minden szavam túlzás (reméljük!), összes megjegyzésemet áthatja az önvédelemből táplálkozó irónia. Mindemellett sokat elárul az irodalomtörténet-írói szakma/hivatás egyik gyakorlójának jelenlegi közérzetéről.

Elismerem, ez meglehetősen szubjektív kezdet: egy tudományosnak szánt írás szempontjából pedig végképp az, majd hogyanem személyeskedő. Meggyőződésem azonban, hogy e társadalmi, az irodalomtörténet-írás diszciplináris pozícióját is érintő „helyzetjelentés” nélkül nehezebben értelmezhetők azok az indulatok, amelyeket Nyáry Krisztián két könyve szakmai körökben kiváltott. Mert mi is történt? Valaki ismert költők és írók szerelmi életéről tett közzé néhány írást a Facebookon. Az írásoknak – a szerző szerint is váratlanul – jelentős rajongótábora lett, s mindez végül könyv formában – immár másodszer, az első kötet folytatásaként – napvilágot látott. Műfaja, Nyáry megfogalmazása szerint, egyfajta „infotainment”, az információátadás és a szórakoztatás ötvözete.¹ A második kötet előszavában pedig így ír: „a könyv, amit az olvasó a kezébe vesz, nem irodalomtörténeti szakmunka, még kevésbé tankönyv. Ugyanúgy nem az, mint ahogy az első negyven történetet tartalmazó kötet vagy az általam közölt Facebook-bejegyzések sem tartottak igényt semmilyen tudományos besorolásra. Bár irodalomtörténészek kutatásain alapuló, igaz történeteket mesélek el magyar írók és költők magánéletéről, fő céloom továbbra is a szórakoztatás.”² Mi lehet akkor a probléma tehát? Ki az, aki közülünk nem forgatott valaha örömmel tudománynépszerűsítő irodalmat, s eközben nem érzett hálát a szórakoztatva tanító szerzője iránt? A műfaj iránti igény bizonyos értelemben a felvilágosodás öröksége, s kezdetben arra az előfeltevésre épült, hogy megfelelő formában bárki számára hozzáférhető a természettudomány új eredményei. Egy folyamatosan professzionalizálódó világban ez azonban már nem csak a természettudományokra igaz. A tudománynépszerűsítő irodalmat ritkán fogadja szakmai kritika. Nyáry Krisztián könyveivel azonban ez (is) történt.

A most olvasható írás nem „szabályos” recenzió. Főként azért nem, mert a második kötet legnagyobb visszhangot kiváltó Kőlcsey-története éppen egy éve, 2013 októberében kapott szélesebb nyilvánosságot, s a fogadtatás, a szakmai és (ha ragaszkodunk az oppozícióhoz) laikus olvasói reakciók nagyjából az év végéig lezajlottak. A szakma „győzelmét” érzékelteti, hogy Kőlcsey villámgyorsan fel-, majd lekerült a Wikipédia LGBT

¹ Akkor Petőfi pedofil volt? Margócsy István és Nyáry Krisztián az írók magánéletéről. *Magyar Narancs*, 2013. november 6.

² Nyáry Krisztián: *Így szerettek ők 2. Újabb irodalmi szerelmeskönyv*. Corvina, Budapest. 7.

személyeket felsoroló oldaláról. Tehát (tekintettel a műfaj megkívánta gyors reagálásra, s a lezárt polémia) ez a szöveg recenzióként: passé. Ezért inkább azt tekinti feladatának, hogy „láthatóvá tegye” a vitapozíciókat, második lépésben (részben a Margócsy István és Szendi Nóra által felvetett szempontok alapján) a már korábban említett Kölcsey-történet (újra)olvasására, (újra)elbeszélésére vállalkozik. Pontosabban azt kívánom az eddigieknél részletesebben kifejtetni, hogy milyen filológiai és módszertani problémák merülnek fel a biográfia-részlet elbeszélésével/értelmezésével kapcsolatban.

Ami a szakmai fogadtatást illeti, a könyv előszavában két (az első kötetre vonatkozó) kritikára³ is utal a szerző. Mindkettőjükéről azt jegyzi meg, hogy a szakma nevében is szóltak, de „kiindulópontjuk azonos azokkal a lelkes olvasókéval, akik tananyagként olvastatnák könyvem a diákokkal... Hiba lenne tankönyv-pótlékként vagy tudományos szakmunkaként olvasni.”⁴ Hasonló megfogalmazással találkozunk a *Magyar Narancs*ban publikált Nyáry-interjúban: „nem tudományos céllal és nem az akadémiai szférának írok”.⁵ Nyáry szabadkozása azt a látszatot kelti, hogy nem felelős saját művének hatás-történetéért (hogyan is lenne?!), bár még egyszer, utoljára, az *intentio auctoris* jegyében igyekszik megfelelő irányba terelni olvasóit. A szerző ugyanakkor nyertese is a „kontrollvesztésnek”. Vesztes, amennyiben szándéka ellenére tankönyvként és szakmunkaként olvassák és recenzálják, s nyertes, a hirtelen jött, megmagyarázhatatlan népszerűség nyertese. Átvesszi a könyvtárosok és a magyartanárok szakmai díját, s ahogy az előszóban fogalmaz: „elképesztő dolgok történtek velem másfél év alatt. Köszönöm”. Meglátásom szerint azonban a szakmai kritika lehetőségét és a tankönyv-pótlékként olvasást több, látszólag marginális diszkurzív elem is megalapozhatja. Ezeket elemezve azonban szükségesnek látszik, hogy ne kizárólag a könyv-formátumra koncentráljunk, hanem a Nyáry-jelenségről⁶ beszéljünk, amelyhez éppúgy hozzátartoznak az interjúk, a kommentek, az író-olvasó találkozók, mint a Facebook-bejegyzések.

A könyv fülszövegében például azt olvashatjuk a szerzőről, „hogy néhány évig költésztörténetet tanított a pécsi egyetemen”. Az állítás természetesen igaz, ám a „néhány év” megjelölés arra utal, hogy az életút kvantitatív szempontból jelentéktelen állomásáról van szó. Az olvasó számára ugyanakkor ez azt is sugallja, hogy szerzője szakember (a kötethez kapcsolódó viták felvezetői *irodalomtörténész*ként aposztrofálják), kötődéssel (egy intézmény által is legitimált) a legmegbízhatóbbnak ítélt tudásformához, a tudományhoz. Ezt az olvasásmódot erősítik olyan formai elemek, mint amilyen a tudomány világából ismert hivatkozási mód: a kötet végén olvasható függelék, a szakirodalmi bibliográfia: „amely részletes háttérét adja az itt elmesélt történeteknek”. Viszont a „köztes” diszciplináris pozíciót jól mutatja a jegyzetapparátus hiánya. Nem tudjuk meg, hogy *melyik* információ *kitől* származik. Sőt, elvileg a tudományos „besorolást” segítő kijelentések sem azonosíthatók. Ilyen annak a meg nem nevezett irodalomtörténésznek a megjegyzése, aki Nyáry szerint – már öt megelőzően – arról írt, hogy Kölcsey és Szemere kapcsolata „majdnem több mint barátság”. Nyáry másutt a tudományos szféra látens támogatásaként ak-

³ Margócsy István: Irodalomtörténeti Story magazin, *Élet és Irodalom*, 2013/5., Bíró-Balogh Tamás: Pletykaapu, *Irodalmi Jelen*, <http://www.irodalmijelen.hu/2013-jun-19-0827/pletykaapu>

⁴ Nyáry, 7.

⁵ Akkor Petőfi pedofil volt? Margócsy István és Nyáry Krisztián az írók magánéletéről. *Magyar Narancs*, 2013. november 6.

⁶ Ezt tette az első könyvről szóló recenziójában Kisantal Tamás: Arcok és könyvek, *Jelenkor*, 2012/12.

⁷ Kálmán Olga beszélgetése Nyáry Krisztiánnal. <https://www.youtube.com/watch?v=enhAZ1jXnYI> (Letöltés ideje: 2014. szeptember). Valószínűleg Vértessy Jenő Kölcsey-életrajzáról van szó. Itt olvasható a „majdnem több mint barátság” megjegyzés, ám itt a Szemere-házaspár iránti érzelmekre vonatkoztatva, s Vértessy ezek után fogalmazza meg „a halvány gyanút” arra vonatkozó-

názza ki az *anonimitás* retorikai lehetőségét. Ez történik akkor, amikor kiválóan minősített, de meg nem nevezett irodalomtörténész (véltetően) szóbeli közlésére hivatkozik: „Ezeket a történeteket már mind ismertük”.⁸ E vélemény szerint Nyáry könyvében olyan biográfiai adalékokról van szó, amelyek régóta ismertek tudományos körökben. A szerző pedig – saját megfogalmazása szerint – kizárólag „kinyitott egy ajtót az arisztokratikus tudományosság falán, melyen át most jóval többen belátnak, mint korábban”.⁹

Ugyancsak ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik az *időztítés* (aligha számon kérhető) diszkurzív eleme, olyasfajta szinkronicitás megteremtése, amely alapvetően befolyásolhatja az egyes könyvfejezetek és Facebook-bejegyzések olvasásmódját. Az első könyv e szempontból emlékezetes fejezete a Faludy-történet. Mint erre Kisantal Tamás recenziója felhívta a figyelmet, Nyáry akkor tette közzé a költő és Eric Johnson kapcsolatáról szóló írását, amikor az egyik jobboldali politikai párt biszexualitása miatt száműzni kívánta munkáit a tantervből. Ugyanakkor Nyáry – hivatalos álláspontja szerint¹⁰ – e történetek közlése kapcsán *nem* politikál. A második kötet szinkron-jelensége a Kölcsey-történet publicitása és a coming out világnapjának összehangolása. Eközben Nyáry úgy beszélt Kölcsey homoszexualitásának kérdéséről, hogy kizárólag annak *parafrázisával* élt: *állításként* ezt a történetet a saját nyilvánossága fogalmazta meg és forgalmazta rendkívül prefulens módon. Ez a befogadásmód pedig (a kortárs olvasók többsége számára) eleve virulmálja a könyvfejezet olvasását, ahol Nyáry¹¹ a következtetések levonását teljes egészében az olvasóra bízta. Később (a viták hatására) a *Magyar Narancs*ban fogalmazza meg a hipotézist: „okunk van feltételezni, hogy Kölcsey erotikus tartalmat sem nélkülöző szerelmet érzett Szemere Pál iránt.” Mindez arra is utal, hogy „mozgó” álláspontról van szó. Mint később látni fogjuk, Nyáry – különösen a Szendi Nórával folytatott vita hatására – finomít érvelésén, illetve új argumentumokkal is támogatja ekkor már véglegesnek tekintett álláspontját.

A vita retorikája szempontjából utalnunk kell még a szerző jó érzékkel kiválasztott, alternatív műfaji meghatározására: *igaz mesék*. Mint korábban idéztem, Nyáry öndefiníciója szerint irodalomtörténészek kutatásain alapuló, igaz történeteket mesél el magyar költők és írók magánéletéről, de a fő célja továbbra is a szórakoztatás.¹² A mese fogalmának részletesebb meghatározásával Nyáry természetesen adós marad. A műfaji kód azonban kiválóan működtethető a könyvet kiváltó viták „emberi játszmájának” szempontjából. Ha „tudományos” érvekkel találkozik, akkor elbeszélésének mese-jellegét, szórakoztató célzatát hangsúlyozza, ha politikai érdekek szempontjából éri támadás, akkor ezt elutasítva, kizárólag tudományos érvekre kíván reagálni. Ugyanakkor a kérdés és a rá adott válasz szoros kapcsolatot teremt a nemzeti jelképekkel. Nyáry úgy nyilatkozott egy televíziós interjúban, hogy a Kölcsey-biográfia általa ismertetett részletei azért maradtak „kibeszéleltenek”, mert Kölcsey a *Himnusz* szerzője. Vagyis nem kerülnek szóba *más lehetséges* magyarázatok: hogy esetleg azért nem beszéltek Kölcsey homoerotikus hajlamairól, mert olyan irodalomszemlélet birtokában vizsgálták az életművet, amely a szövegeket fontosabbnak tartotta, mint az életrajzot. Netalán azért, mert elbeszélésük nem lett volna alkalmas „ad usum Delphini”,¹³ azaz a trónörökös használatára, s az életrajz elbeszéléséből kihagyták a „szeméremsertő” utalásokat. Vagy azért, mert nem állt rendelkezésre elegendő információ

an, hogy Szemere Krisztina neve volt az, amelyet Kölcsey elhallgat Szemere elől. Vértesy Jenő: Kölcsey Ferencz, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1906. 266.

⁸ Nyáry, 8.

⁹ Nyáry, 8.

¹⁰ Kálmán Olga beszélgetése Nyáry Krisztiánnal.

¹¹ Nyáry, 9.

¹² Nyáry, 7.

¹³ Vö. Szörényi László: Szöveggondozás magyar módra. Delfinológiai vázlat. In: Uő: *„Múltaddal valamit kezdeni”*. Magvető, Budapest, 1989. 250.

(filológiai érvek) az állítás megfogalmazásához.¹⁴ Vagyis az (el)hallgatás háttérében *nem* kizárólag a nemzeti hős kultikus figurájának lerombolásából adódó félelem állhat.

A Nyáry bejelentését követő vita viszont az itt felmerülő oppozíciós struktúrára épül: ebben szerepet játszik a liberálisnak és a konzervatívnak tekintett irodalmi kánon, a nemzeti jelképekhez, a kívánatosnak tartott erkölcsi/szexuális normákhoz való viszony. Az oppozíciós struktúra jellegéből adódik, hogy aki Kölcsey homoerotikus vonzalmainak bizonyítékai ellen érvel, az jó eséllyel a jobboldali ideológia platformján találhatja magát. Ezt jelzi Szendi Nóra szakmai kritikájának szabadkozása, aki szükségesnek tartotta leszögezni, hogy *nem* az „el a kezekkel nemzeti Himnuszunk költőjétől” és az „egy ilyen hazafi nem parádézott volna szivárványszínű zászlók alatt” típusú kommentárokat kívánja bővíteni.

Ezek után tekintsük át röviden, Nyáry milyen érvek alapján állítja, hogy Kölcsey erotikát sem nélkülöző szerelmet érzett Szemere Pál iránt. A szerző – vállalva a polémiát – Szendi Nóra kifogásaira egyik Facebook-bejegyzésében pontról pontra reagál. A vita-oppozíciók felvázolása kapcsán a továbbiakban Nyáry itt megfogalmazott érveit szedem pontokba, s tekintem kiindulópontnak.

1. *Kölcsey és Szemere levelezése: a levelek hangvétele.* A könyvfejezet Kölcsey-története több idézetet is közöl Szemere Pál és Kölcsey Ferenc levelezéséből. Ilyen jellegű a Szemerének szóló levélkezdet „forró csókokat” küldő Kölcseyje, s a levél zárata: „Öllek végzetlen szerelemmel, mint mátkád ölelni soha nem foghat.” Ez utóbbi részlet értelmezéséhez később érdemes lesz még visszatérni. Mint azonban Szendi Nóra is felhívta rá figyelmet:¹⁵ ez a hangvétel kölcsönös a két levelezőtárs között. Szemere egyik válasza is ilyen formulával indul „Kölcseynek Szemeréje csókokat!”, éspedig „ezer csókot széplelkűségért”.¹⁶ Ugyanakkor a kapcsolat *szerelemként* történő aposztrofálása sem kizárólag Szemere Pálnak és Kállay Ferencnek jár ki. 1813 novemberében Kölcsey így reagál Kazinczy Ferenc egyik levelére: „Édes Uram Bátyám szeret engem. Ezen közelebbi levél mennyei gyönyörrel öntött-el, oly mennyeivel, millyet itt a’ földön elhordozhatunk. Hálát Nemes férjfiú, forró hálamat! A’ki nékem szerelmét nyújtja, az nagyobb, szebbet, szentebbet nem nyújthat, ’s oly férjfiúnak szerelme, ki szenvedett ’s vértett, ki nemeseket szeretett, s nemesektől szeretettet, mindenek felett van.”¹⁷ Érdemes itt felidézni a Kölcsey barátság-felfogása szempontjából lényeges, Kazinczy Ferenchez szóló levél-részletet: „...én barátaimban nem kerestem soha sem a’ Litteratort, sem a’ dicséröt, egyedül szerelmet kerestem én ő nálok, tisztát és forró, mert nekem egyébre szükségem nincsen, és ezen szükség olly nehezen pótolható.”¹⁸ Vagyis amikor Nyáry azt állítja, hogy Kölcsey szerelemnek nevezi Szemere iránt érzett érzelmeit, akkor a szó szerinti idézet szakmailag legkorrektebbnek tartott eljárásával él. Ám a *szerelem* szó használata a *nyelvtörténeti kontextus (vagyis a mainál jóval szélesebb értelemben vett használata a szónak)* említése nélkül erősen félrevezető,¹⁹ legalábbis a Nyáry célközönsége, a laikus olvasók számára. Hasonlóképpen félrevezető lehet kizárólag Kölcseynek tulajdonítani a levelek érzelmileg felfokozott hangvételét, e nélkül

¹⁴ Erre utal Hász-Fehér Katalin megjegyzése. „Vannak-e holtaknak személyiségjogai?” Boldog Zoltán beszélgetése Hász-Fehér Katalinnal, *Irodalmi Jelen*, <http://www.irodalmijelen.hu/2014-jan-23-1658/vannak-e-holtaknak-szemelyisegjogai> (Letöltés ideje: 2014. szeptember)

¹⁵ Szendi Nóra: Nem bizonyított Kölcsey férfiak iránti szerelme. http://hvg.hu/velemeney/20131025_Nem_bizonyitott_Kolcsey_ferfiak_iranti_sz (2014. szeptember)

¹⁶ Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Pécel, 1813. június 14. Kölcsey Ferenc: *Levelezés I.* (a továbbiakban KF: LI), s.a.r. Szabó G. Zoltán. Universitas, Budapest, 2005. 187.

¹⁷ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Álmosd, 1813. november 14. KF: LI, 261.

¹⁸ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Álmosd, 1813. október 21. KF: LI, 230.

¹⁹ A fogalom-történet problémáira hivatkozott Margócsy István. Ld. 1. l. lábjeget.

viszont nem lenne működőképes a Kölcsey Szemere iránt érzett reménytelen szerelmének narratívája. Ugyanakkor ha világossá válik, hogy Kölcsey több férfinak ír nagyjából egy időben, hasonló stílusban, szerelemnek nevezve érzelmeit, akkor az *individuális szerelem* feltételezése (először Kállay Ferenc, később Szemere iránt)²⁰ sérülne.

Távolabbi kontextusra utal, s a Kölcsey-levelezés stílárís jellegzetességét problematizálja az érzékenység irodalmához kapcsolódó toposz-készlet. A kötet fogadtatásakor a Hász-Fehér Katalinnal készült interjú hangsúlyozta markánsan ezt az összefüggést. A XVIII–XIX. századi magyar irodalom szempontjából egykor Szauder József nevezetes tanulmánya vizsgálta azt a folyamatot, hogy a szentimentális levélregények nyelvhasználata miként terjed át a misszilisekre.²¹

2. Nyáry (véltetően részben e kritikai megjegyzések hatására) később arról beszélt, hogy pusztán a levelek hangvétele nem lenne elegendő a feltételezéshez. Hozzájárulnak olyan életrajzi szituációk is, mint a Szemere esküvőjét övező ambivalens érzések és a péceli nyárról szóló visszaemlékezés. Könyvében arról olvashatunk, hogy Szemere eljegyzésének hírére Kölcsey megírja *A' Jegyváltó* című verset, s ahogy közeledett az ifjú pár esküvőjének napja, úgy vesz rajta erőt a búskomorság. A történet további részét a könyvből idézem: „Verseinek egy részét megsemmisítette, lelkének »megtompulásáról« írt. Nehezen fogadta el azt is, hogy fivére megházasodott, s ettől még rosszabbul érezte magát otthonában. Ahelyett, hogy elment volna Szemerék régóta várt esküvőjére, egy hirtelen ötlettől vezérelve elhatározta, hogy Bécsbe utazik, barátja, Kállay után. Csak Pozsonyig jutott, hogy aztán ugyanolyan hirtelen hazautazzon. Talány, mi történhetett – Kölcsey az őt váró Kállaynak rendkívül zavaros, egzaltált levelet írt. »Kérlek, hogy fatális elmaradtáról bécsi utamnak egy szóval se emlékezzél« – írja barátjának, akit később beavatott, hogy otthon várja egy lány, aki »napról-napra becsebb lesz« számára, majd két mondattal később, ezt elfelejtve az élettől is búcsúzni akart.” „Térjünk vissza az eljegyzés hírére. Kölcsey Kazinczy leveléből értesül arról, hogy Szemere eljegyezte Szemere Krisztinát. *A' Jegyváltó* című (később Berzsenyi által kritizált) helyzetdal erre az alkalomra készül, s eközben költői versenyre hívja ki a vőlegényt.²² A levél – Nyáry által jelentőségteljesen idézett – zárata így hangzik: „Ölellek véghetetlen szerelemmel, mint mátkád ölelni soha nem foghat – ez a' szív nem a' Lyánykájáé.”²³ A későbbiekben visszatérek rá, hogy a szentimentális szerelem (Liebe) és platóni barátság, a magasabb értelemben felfogott Erószhoz kötődő szerelem-fogalom itt kapcsolódik össze Kölcsey-felfogásában. Érdekes azonban, hogy *A' Jegyváltó* „őszintének látszó” hangvétele miféle következtetésekhez vezetett az irodalomtörténet-írásban. Taxner-Tóth Ernő Kölcsey-monográfiája ír arról a hipotézisről, mely szerint elképzelhető, hogy Kölcsey már korábban ismerte Szemere menyasszonyát. Ez azonban – mint a szerző is megjegyzi – kizárható. Inkább a „fiatal költőből elemi erővel kitörő szerelmi vágy megnyilvánulásáról lehet szó. Ennek lángjában azonosul barátjával, s teljes érzelmi átéléssel helyezte önmagát a vőlegény szerepébe.”²⁴ Kölcsey Szemere Krisztina iránt érzett, feltételezett szerelmét tehát nem *A' Jegyváltó* megírása, hanem későbbi, biografikus elemek erősítik. Ezek alapján jut arra a következtetésre a kritikai kiadás

²⁰ A kronológiai rendet a Kálmán Olga-interjúban hangsúlyozza erősebben, a kötetben Kölcsey számára egyszerre jelent örömet a „szerelemes szavakkal” megszólított régi barát és Szemere társasága. Nyáry, 158.

²¹ Szauder József: A kassai „Érzelmek iskolája”. In: Szauder József: *A romantika útján*. Szépirodalmi, Budapest, 1961. 92–114.

²² Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Álmosd, 1813. szeptember 9. KF: LI, 209–210.

²³ Uo.: 210.

²⁴ Taxner-Tóth Ernő: *Kölcsey és a magyar világ*. Akadémiai, Budapest, 1992. 76.

sajtó alá rendezője,²⁵ hogy Szemere Krisztina egyike volt azoknak a nőknek, akik bizonyíthatóan nagy hatással voltak Kölcseyre, erre utal az emlékkönyvi vers (*Vilma emlékkönyvébe*) és a *Vilma* című írása.

A Szemeréék esküvőjével egy időre eső pozsonyi utazás, majd a meghíúsuló bécsi út a Kölcsey-biográfia (szakmai körökben) közismert talánya. Kölcsey Kazinczyhoz szóló levelében egy szeretetre méltó lány boldogítására hivatkozik. A legújabb (a kritikai kiadás tanulásaiból építkező²⁶) Kölcsey-életrajz a következőket írja erről: „nem világos a szerepre méltó lány boldogíthatására vonatkozó eszmefuttatás. Kérdezhetnénk, hogy kerül ez ide? Házassági szándéokra, konkrétan kire utalhat?” A bécsi út elmaradásáról – titoktartást kérve – Kállaynak számol be: „... most olly nyugodtan indúlok haza, mintha egy imádott háznép karjai várának, és semmi sem vár reám hanem újságkívánás, és még egy Leány ki nekem napról napra becsesebb leszen, 's annyival becsesebb, mint a' mennyivel Anyja 's Atyjafiai gyűlöletesebbek. *Te tudod*, kiről van szó, tudod, hogy még tavaly egészen más érzésekkel voltam, 's csudálni fogod az emberi szívet, melly oly ellenkező indúlatokat elfogadni alkalmas.” (kiemelés: T.O.) Szabó G. Zoltán Kölcsey-könyve a következő kérdéseket teszi fel ezzel kapcsolatban: Kölcsey miért ment Bécsbe? Mi köze ehhez annak a lánynak, akinek anyja és hozzátartozói gyűlöletesebbek? Miért következik ebből az intenzív halálvágy? Érdemes megjegyezni, hogy a helyzetet minden bizonnyal jobban ismerő Kállay („te tudod, kiről van szó”), aki először közölte a levelet 1839-ben, azt a megjegyzést fűzte hozzá, hogy az a 24 éves Kölcsey szerelem-hányódásainak magyarázója.²⁷ A kutatók többsége Péchy Jeanette alakját lelta fel a titokzatos hölgyben, ezt erősítené a becsvágyó Péchy család iránti ellenszenv. Azért idéztem hosszasan a levélből, s ismertetem az ennek kapcsán felmerülő kérdéseket a szakirodalom alapján, mert Nyáry elbeszélésében (gondolatmenete szempontjából teljesen érthető módon) csupán arról olvashatunk, hogy Kölcsey a barátai előtt titkolta²⁸ annak a nőnek (nőknek) a nevét, akibe szerelmes volt. A levelezés alapján ez így is van. Érdemes azonban a levelek kapcsán figyelni a szándékos (el)hallgatásra. Kölcsey és kortársai pontosan tudják, hogy levelezésükkel történeti dokumentumokat (is) „termelnek”, a szóbeli és az írásos információk között ezért nagy különbség lehet. Kállay és Kazinczy feltételezhetően *többet* tudott ezekről a kérdésekről, az irodalomtörténészek és a biográfusok legnagyobb bánatára. A kétféle közeg különbségéből adódóan ma már jó néhány levélbeli utalás értelmezése komoly nehézséget jelent. Ilyen Kazinczy 1815-ös, Kölcseyhez szóló levelének egyik megjegyzése: „Péchy Jeanette, most Szepesyné ott vala. Nem boldog!!!”²⁹ Szabó G. Zoltán úgy értelmezi ezt a részletet, hogy ez „a halvány gyanú” erősítheti meg azt a feltételezést, hogy az 1814-es titokzatos nőalak mögött Péchy Jeanette-et kell keresnünk.

Nem az ő neve az egyetlen azonban, amely Kölcsey szerelmi élete kapcsán felmerül. 1817 márciusában újabb utalást találunk egy titkos csekei levelezőpartnerre.³⁰ Találkozhatunk az álmosdi Csanády Zsuzsika, Tercsa kisasszony, s a Péchy-lányok nevelőnőjének, Medicus Jeanette-nek a nevével. Ez utóbbiról – a vele eltemetett, Kölcseytől származó szerelmes levelek legendájáról³¹ – a Nyáry bibliográfiájában szereplő Kölcsey-könyv egyik írásában is olvashatunk.

²⁵ KF: LI, 619.

²⁶ Nyáry Krisztián nem említi a bibliográfiában: Szabó G. Zoltán: *Kölcsey Ferenc*. 1890–1838. Kalligram, Pozsony, 2011. Szabó Géza néven hivatkozik viszont a Kölcsey költészetét tárgyaló monográfiára: *A kézírattól a kiadásig: Kölcsey Ferenc verseinek szöveggyűjteménye*. Argumentum, Budapest, 1999.

²⁷ Szabó G., 48.

²⁸ Nyáry, 160.

²⁹ Kazinczy Ferenc Kölcsey Ferenchez. Széphalom, 1815. június 2–3. KF: LI, 383.

³⁰ Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, 1817. március 28. KF: LI, 545.

³¹ Gellért Sándor: *Kölcsey*. Polis, Kolozsvár, 2004. 53–55.

Az életrajzi szituációk sorát követve: a rejtélyes bécsi utat a Szemeréékkel töltött péceli nyár követi. Szemere és Kölcsey nyelvelméleti és filológiai tanulmányokkal mulatják az időt, együtt dolgoznak a *Felelet a Mondolatra* című íráson. Később Kölcsey – jó 15 év távlatából – így emlékszik vissza erre az időszakra: „Péczelen gyönyörű, víg napokat éltünk; de égi háborúval vegyesséket. Azonban tudod, hogy zivataros nyári éj után, tiszta kellemes reggel szokott lenni. Azon a’ nyáron, és a’ követő őszén (...); sok mindent fogtatok reám. De mondom nektek senki sem értett engem akkor; Te sem édes Palim. Szent igaz, szerelmes lenni kezdék, azt dalaim bizonyítják; de kiben? Azt ki nem találjátok, ha az egész kalendáriomot felforgatjátok is. Kettőt mondtatok akkor; ‘s egy harmadikat mások. A’ kettőről nem szollok; a’ harmadik’ neve szent nekem; de mindent birt, a’ mi barátságot és becsülést ébreszt; semmit, épen semmit, a’ mi szerelmet. A’ negyedik első pillanatban komolyan kapott meg; úgy véltem, hasonlít az ideálhoz, mi a’ gyermek’ szíve alatt egykor támadt, ‘s azóta élni meg nem szünt. Nem, édes Palim, ő nem vala olyan, nem vala az! Aztán, ki Almosdrol azért jött el, hogy tépve legyen a’ rózsaláncz, azt könnyelműleg magát újak alá nem adhatta, ‘s épen 814ben nem!”³²

Tanulságos lehet nyomon követni, hogy a biográfia fentebb vázolt hiátusa – a különböző műfajú szövegekben – különböző következtetésekhez és narratíva típusokhoz vezetett.

A Szemere Krisztina–Szemere Pál–Kölcsey-kapcsolat értelmezéséhez érdemes egy pillanatra visszagondolnunk Richard Curtis (a maga műfajában zseniális) filmjének, az *Igazából szerelemnek* egyik kulcsjelenetére. A legjobb barátja esküvőjén szokatlanul távolgatóan viselkedő szereplőt a menyasszony utólag megpróbálja megnyerni. A néző (a „mindennapi pszichológia” alapján) hosszú ideig csak találgatja a viselkedés okát: vajon csak a barátja elvesztése miatt féltékeny? Nem tartja méltónak hozzá a menyasszonyt? Esetleg szerelmes a fiúba? A következő jelenet azonban „rövidre zárja” a lehetőségeket: a barát kamerájával rögzített esküvői felvételen kizárólag a menyasszony látható. Ez a meghatározó érzelem vezet majd a gondosan kitervelt szerelmi vallomásig. Nos, a Kölcsey-irodalom különböző műfajú szövegei e magyarázó elemeknek most már valamennyi változatát produkálták. Kölcsey félelmeit Szemere barátságának elvesztése miatt, Szemere Krisztina iránt érzett eltitkolt szerelmét, s most Kölcsey homoerotikus vonzalmait Szemere Pál iránt.

Kölcsey szerelmi életének domináns narratívája többnyire a reménytelen kamaszkori szerelem, a különböző be nem teljesült, vagy nyilvánosan nem vállalható nők iránt érzett szerelmek egész sora, illetve az aszexuális életforma köré szerveződik. Ezek az elbeszélések különböző image-típusok szolgálatában álltak: Kölcsey lehetett a magánéletről tudatosan lemondó, azt feláldozó hős, a szűzies szent, akár a vergiliusi modell, akár a keresztény szentéletrajzok jegyében. Ehhez az elbeszéléstípushoz *képest* érzékelhető Szentimrei Jenő egykori Kölcsey-regényének³³ tabudöntőgető jellege, amely több nőalakkal és végül tartós boldogságot hozó „titkos” kapcsolattal is számol. A Nyáry által preferált variáció inkább az előző változattal mutat párhuzamot. Hőse a magánéletét a közszolgálatáért feláldozó poéta, aki „soha nem nősült meg. Egyedül, család nélkül halt meg. Nem tudjuk, hogy kibe volt szerelmes, csak azt, hogy nagyon. Nem tudjuk, hogy elmondta-e bárkinek, csak azt, hogy a barátai elől titkolta. Nem tudjuk, hogy miként terelte érzelmeit a szerelemtől a hazaszeretet felé. Csak azt tudjuk, hogy a személyes boldogságával fizetett érte. Mi pedig nyertünk egy Himnuszot és egy Parainesist”.³⁴

A Nyáry által elbeszélrt történet-változattal tehát egyetlen probléma van: ő nem *regényt* írt, hanem – saját állítása szerint – irodalomtörténészek kutatásain alapuló igaz történetet.

³² Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak. Pozsony, 1833. március 20. Kölcsey Ferenc: *Levelezés III.*, 1832–1833. s.a.r. Szabó G. Zoltán, Balassi, Budapest, 2011. 198–199.

³³ Szentimrei Jenő: *Ferenc tekintetes úr. Kölcsey Ferenc életregénye*. Castrum, 2000.

³⁴ Nyáry, 160.

3. Nyáry következő érve a Szemere iránt érzett erotikus vonzalomra: a Szemerének küldött vagy egyenesen neki címzett szerelmes tárgyú versek. Olyan versekről van szó, mint az 1811-es *Andalgások*, a *Minden óráim*, *Kívánság*, *Emlékezet*, *Átok*, az *Anathéma*. A szerző érzelmi életének és lírájának párhuzamos értelmezésével Nyáry veszélyes terepre téved.³⁵ Az *életrajz és életmű egymásra vonatkoztatásának* problémáiról szóló elméleti eszmefuttatásokat a bölcsész hallgatók már az első egyetemi szemináriumokon elsajátítják. A XVIII–XIX. századi irodalomtörténet egyik első, kiábrándító „fordulata” pedig általában a Csokonai-lírához kapcsolódik: annak belátásához, hogy a Lilla-versek jelentős része eredetileg nem Lillához³⁶ szólt, sőt, Csokonai a Vajda Julianna-szerelme időszakában is írt Rózsi-verseket. A különböző irodalomtudományi iskolák, s a különböző irodalomtörténeti (al)diszciplínák azonban másként értékelik a „valóság” és a fikció kapcsolatát, a kettő átváltása különböző árfolyamon történik. Erre most nem térek ki részletesen. Visszatérve a Kölcsey-történethez: Nyáry gondolatmenete alapján az feltételezhető, hogy Kölcsey ezekkel a versekkel (akár tudatosan, akár öntudatlanul) Szemerének üzen. E szempontból kiemelt szerepet szán az *Andalgások*nak, amelyet a szerző „Szemerém”-hez ajánlással látott el, s – Nyáry szerint minden kísérőlevél nélkül (beszéljenek a versek!) – el is küldött Szemere Pálnak. Szendi Nóra bírálata ennek kapcsán két dologra hívja fel a figyelmet: Kölcsey ezt a versét nagy valószínűséggel nem küldte el Szemere Pálnak, illetve a szöveg nem szerelmes vers. Az előbbire a Kölcsey-líra kritikai kiadása utalt.³⁷ Kölcsey csak két évvel később kérdez rá Szemerénél: „látad-e azt? megküldöm, ha nem ismered.”³⁸ Ezt a szempontot figyelembe véve tehát mégsem lehetett annyira fontos a „vallomás” kommentár nélküli eljuttatása az érintett-hez. Az utóbbira pedig (szerelmes versként történő értelmezésére) nem találunk példát a szakirodalomban. Nem szeretnék belemenni a szöveg részletes elemzésébe, de jórészt egyetértek Szauder József 1955-ös monográfiájának álláspontjával: az *Andalgások* kiindulópontja a *költői ideálvilág*, a vágyakozás Rousseau, Haller, Gessner, Horatius költőiesített, ugyanakkor kiművelt, civilizált tájai után.³⁹ A Nyáry által idézett ellenpélda⁴⁰ – e gondolatmeneten belül – utalás Gessner költői világára, ennek kontextusában olvasható. Az általa említett további versek részletes elemzését ismét mellőzöm, ám szükséges megemlíteni néhány dolgot a levelekben továbbított versek *korabeli státusáról*.

A Kazinczy-körön belül mindennapos jelenség volt az éppen elkészült szövegek továbbküldése véleményezésre. S e gesztus nem kizárólag a címzetthez szólt. A címzettnak felhatalmazásában állt – egy bizonyos körön belül – mások számára is továbbítani a verseket.⁴¹ Ezért is volt elképzelhető, hogy Szemeréhez – esetleg Kazinczyn keresztül – eljuthatott az *Andalgások* kézírata. Ez a jelenség tehát hozzátartozott a műhelykritika korabeli gyakorlatához. Nézzük tehát a verseket: 1. *Minden órá(i)m*. A versnek két szövegváltozata ismert. Az első, csonkán maradt variánst valószínűleg Szemere Pálnak

³⁵ Főként ezt a megközelítésmódot tartja problematikusnak Boldog Zoltán a kötetről szóló recenziójában. Boldog Zoltán: Nyáry Krisztián mint ránctalanító krém. *Irodalmi Jelen*, <http://www.irodalmijelen.hu/2013-nov-17-1647/nyary-krisztian-mint-ranctalanito-krem> (Letöltés ideje: 2014. szeptember)

³⁶ Nyáry a Csokonai és Vajda Julianna kapcsolatáról szóló fejezetben nem említi a Lilla-kötet eme jellegzetességét. Nyáry, 74–76.

³⁷ Kölcsey Ferenc: *Versek és versfordítások*. s.a.r. Szabó G. Zoltán, Budapest, Universitas, 2001. 423–430.

³⁸ Uo, 428.

³⁹ Szauder József: *Kölcsey Ferenc*. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1955. 18–19.

⁴⁰ A múzsa „a pásztorok virányin/ Erosnak vígan nyitja fel/ Andalgván a hegyek leányin/ Kényben mereng érzésivel”.

⁴¹ Mezei Márta: *Műfaj és nyilvánosság a Kazinczy-levelezésben*. Argumentum, Budapest, 1994., 12.

küldte el vagy adta oda Kölcsey. Semmiféle adat nincs rá, hogy egy levél része lenne. Ha mégis levélszöveg kapcsolódik a versküldeményhez, akkor az Kölcsey 1813. augusztus 13-i, Álmosdról keltezett levele lehet, amelyhez – valószínűsíthetően – Csokonai-versek átírását mellékelte. A második változatot vélhetően szintén eljuttatta Szemerének, az *Aurora*-beli közlés céljából. A vers „műzsája” egy Fanny (a második változatban: Fanni) nevű – biográfiai szempontból nem azonosítható – nőalak. Név nélkül jelenik meg a *Kívánság* „szeretett lánykája” is. A versnek egy tisztázata maradt fenn, ezen szerepel a keletkezés időpontja és helye: (1810. október Debreczen). Nincs nyoma, hogy elküldte volna Szemerének, viszont azon szövegek közé tartozik, amelyeket Döbrenteinek továbbított, folyóirata, az *Erdélyi Múzeum* számára. A zavart az okozza, hogy létezik egy másik Kölcsey-vers ilyen címmel, a végleges változatban: *Ohajtás* címmel. Nyáry vélhetően erre a szövegre gondol, ebből idézi a „gyenge szerelmeimet védje viszont szerelem” verssorát. A küldemény azonban egy verscsoport része, amelyek közül az *Átok*, az *Anathéma* és az *Emlékezet* – Nyáry gondolatmenete szempontjából lényeges – verseket Kölcsey egyazon napon küldi el Kazinczynak és Szemerének.⁴² Az elsőt tehát valóban csak Szemere kapja meg, s ennek – valószínűsíthetően – kronológiai indoka van: Kazinczynak csak az „idei dolgozásiból” nyújt ízelítőt. Az *Anathéma*⁴³ és az *Átok* „személyes” mondanivalója ezért is kétséges: s a helyzetet némiképp az is bonyolítja, hogy ezen a címen több szövegváltozat létezik. Ez utóbbira egyébként azért lett volna érdemes Nyárynak kitérni, hogy segítséget nyújtson olvasóinak a további tájékozódásban. Összefoglalva tehát: a verseket Kölcsey nem kizárólag Szemerének továbbítja, s bennük a szerelem (referenciális szempontból azonosíthatatlan) tárgya korántsem „nemtelen”. Nyáry narratívája ugyanakkor abba az irányba halad, hogy a 10-es évek közepén jelentkező magánéleti válság *hatására*: az „érzelmek áradása új tárgyat talál magának: a hazát.”⁴⁴ Ugyanakkor „nem tudjuk, miként terelte érzelmeit a hazaszeretet felé.” Utalnunk kell rá azonban, hogy az élepszakaszok és a költői tárgyválasztás változása közötti összefüggésnek jól ismert klasszikus mintái voltak. A vergiliusi életpályamodellel hatása⁴⁵ nemcsak Janus Pannonius vagy Zrínyi Miklós esetében mutatható ki, de XVIII. század végi, XIX. század eleji példája is van: Csokonai költészetében.⁴⁶ Ehhez a klasszikus hagyományhoz kapcsolódhatnak olyan korabeli, a tapasztalati lélekismeretből származó elképzelések, amelyek öt élepszakaszról⁴⁷ beszélnek, s ezek közül az ifjúkor „sentimentális érzedelem” kora, a meglett kor pedig az Ideál, a „lelkedet” szakasza. Vagyis a költői témaválasztás változásának nem feltétlenül biográfiai magyarázata (szerelmi csalódás, nem realizálható szerelem-érzés) van, hanem fennáll a különböző életkori sajátosságokhoz alkalmazkodó koreográfia lehetősége. Ugyanakkor Kölcsey esetében nem valósul meg olyan következetesen az a „témaváltás”, mint ahogyan Nyáry sugallja. Ahhoz ugyanis, hogy ilyen jól érzékelhető legyen ez a határ, negligálnunk kell Kölcsey későbbi, mennyiségileg és minőségileg is jelentős szerelmi tárgyú líráját.⁴⁸ Olyan verseket, mint a *Bú két velem...* (1821), *Esti dal* (1824), *Szerelemhez* (1825), *Hervadsz, hervadsz...* (1825), *Vándor remény...* (1825), *Hév naptol...* (1826), *Vágy* (1826).

⁴² Kölcsey Ferenc: *Versék és versfordítások*. 461. Kölcsey Ferenc levelezése: 190–194. 194–196.

⁴³ A kritikai kiadásban lásd *Anathéma* (*Ajánlás*. I.) címen, 468–470.; illetve *Átok* I. 470–473.

⁴⁴ Nyáry, 160.

⁴⁵ Jankovits László: *Accessus ad Janum. A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében*. Balassi, Budapest, 2002. 21–29.

⁴⁶ Dávidházi Péter: *Egy nemzeti tudomány születése*. Akadémiai Universitas, Budapest, 2004. 401–402.

⁴⁷ Nyíry István: *A Tapasztalati lélekismeretből lehozott széptudomány*. In: *Tudománytár* I. 1834. 162–182.

⁴⁸ Ezekről: Szabó G. Zoltán: *Kölcsey Ferenc (1790–1838)*. Kalligram, Pozsony, 2011. 69.

Egészében véve a Szemere iránti érzelmek lenyomataként olvasható Kölcsey-líra – az én olvasatomban – sokkal inkább a szövegek *használatáról* szól, mint a szövegek értelmezéséről.⁴⁹

4. Margócsy István és Szendi Nóra kritikájára válaszolva – a könyvfejezethez képest – új érvek is megjelennek: ilyen a platóni férfibarátság⁵⁰ kérdése. Kölcsey a következőket írja Szemere Györgynek 1815 májusában: „Hidd el nekem, hogy semmi szebbet nem nyújthat egy ember a’ másíknak mint ezen barátságot, millyet én sokkal más pontból szoktam szemlélni, mint itt nálunk közönségesen szemlélik. A’ görög ifjú nem vólt elborítva azon sentimentalitástól, vagy ha inkább akarod érzékenységtől, melly a’ Nemzetről, fájdalom! mi reánk is el szállott, Ó nem epedezett leányok után, de gyermek éveitől fogva férfi társaihoz tsatolta magát szorosán, ’s ez a’ férfi szeretet (ανδροφιλια) vagy barátság vólt neki út minden szépre minden jóra. A’ sentimental Német a’ szerelmen (Liebe) többnyire csak lányszerelmet ért, ’s forgasd által a’ görög mustrákat, ’s meg-fogod látni, hogy azokban a’ φιλια (Liebe) melly sokkal szebb, sokkal telyesebb jelentésben tűnik fel.”⁵¹ Meglátásom szerint ez Nyáry legerősebb érve, különösen azt figyelembe véve, hogy a korszak barátság-filozófiája általában a cicerói barátságéshemény⁵² tartja követendő mintának. Bár kevés utalás található erre az általam ismert kortárs levelezésben, de ezek alapján azt mondanám, hogy a platóni férfibarátság konnotációs köre nehezen választható le ebben a korszakban a paederastia fogalmáról. Nézzünk erre két példát. Az első Kazinczy és Berzsenyi levelezéséből ismert. Berzsenyi 1811 februárjában az iránt érdeklődik, hogy „Mi lehet az a’ platói szerelem? Mi az a’ Knabenliebe? Plató valami isteni lelkesedésnek ’s tökéletesedésnek nevezi. Plutarch politikai intézetnek tartja, ’s például adja Pelopidás szent seregét, Montagne a’ szokásnak tulajdonítja. Igenis! De mi okozhat illy szokást? Montesquieu az Asszonyi nem elzártasából és a climából származtatja. De minálunk mind ezen okok nincsenek. Honnét vagyon tehát minálunk?”⁵³ Berzsenyi levele és Kazinczy válasza jól mutatja azokat a diszkurzív csomópontokat, amelyekben a férfibarátság kérdése előkerül, s ez jelentős különbséget mutat a homoszexualitás diskurzus (később kialakuló) medikalizált változatához képest. Kazinczy először az antik férfiábrázolás *művészetelméleti* összefüggéseiben belül értelmezi a kérdést. „Tudom, hogy a’ férjfi növés szebb mint az asszonyi: tudom hogy Antoniusznak a’ statuája szebb mint a’ Mediciszi Vénuszé: azokat a’ görbe löcslábakat az asszonyi formákban soha nem lelhettem szépnek: tudom hogy Hellászban gyakran látták a szép eleven statuákat is ex utroque sexu.” A folytatás azonban ennél egyértelműbb: „de undorodom csak a gondolatjától is a’ paederastiának s hijába magyarázza azt nékem Montesquieu, ’s az Adriánusz Császár ’s II. Friedrich példája. Azt is hallottam, hogy ezen innaturalis fictio nagyobb Wollustot ád.”⁵⁴ A művészetelméleti megfontolások után tehát Kazinczy fokozatosan közelít a kapcsolat testi vonatkozásához: a gondolatmenet zárlatában pedig (a technikai részletekre is kiterjedően) felidézi egy kufsteini fogolytársának történetét, annak zaklatóját „mocskos erkölcsűnek” bélyegezve. A másik kortárs, feltehetően

⁴⁹ Vö. Umberto Eco: *Az értelmezés határai*. ford. Nádor Zsófia, Európa, Budapest, 2013. 46–47.

⁵⁰ Kölcsey barátság-filozófiájának legalább ilyen fontos referenciája Goethe Tasso-drámája, amely a költő-lét és barátság összefüggéseit feszegeti.

⁵¹ Kölcsey Ferenc Szemere Györgyhöz, Cseke, 1815. május 31. KF: LI, 382.

⁵² Porkoláb Tibor: Az amicitia jegyében (Kazinczy Ferenc és Virág Benedek kapcsolatáról). In: *Ragyogni és munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*. szerk. Debreczeni Attila, Gönczy Mónika, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010. 416–427.

⁵³ Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek. Mikla, 1811. február 15. Kazinczy Ferenc: *Levelezés, VIII*. Kiad. Váczy János, Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Budapest, 1898. 329. (Továbbiakban: KAZ. LEV.)

⁵⁴ Kazinczy Ferenc Berzsenyi Dánielnek. Széphalom, 1811. március 8. KAZ. LEV. VIII. 362.

Kazinczy által is ismert világirodalmi példa Goethe Winckelmann-életrajzából származik. Goethe finom utalása is azt jelzi, hogy Winckelmannnál a görög férfibarátság fogalmának értelmezése túllép a pusztán szellemi szférán: „Gyengéd kötelességek szenvedélyes teljesítése, az elválaszthatatlanság gyönyöre, odaadás egymás iránt, esküvel pecsételt, életre szóló kötés, a másik törvénytörő követése a halálba – két ifjú illetően viszonyán mi megdöbbenünk, s pirulnunk kell, ha költők, filozófusok, szónokok, történetírók elárasztanak bennünket ily tartalmú regékkel, történetekkel, érzelmekkel és nézetekkel.”⁵⁵ Az idézetek segítségével lehet némi támpontunk arra vonatkozóan, hogy Kölcsey *mitől* próbált elhatárolódni,⁵⁶ mit tekinthetett e barátság-felfogás „közönséges” szemléletének, hogy aztán úgy beszéljen róla, mint a „szép és jó szeretetéből szótt”⁵⁷ kötelékről. Görögség-élményéhez hozzátartozott „az ifjak közt jókor, ’s sanyarúan vidám órákban szótt szövetség, mely a’ lelket jókor felemelte ’s gyúlasztotta, anélkül, hogy érzélekenységre ’s ez által puhaságra hullásra adott volna okot...”⁵⁸

A „görög mústrák” emlegetése mellett arra is találunk példát, hogy Kölcsey egymás *mellé* helyezi a szerelem és a barátság fogalmát. Egyik levelében La Bruyère egyik aforizmáját idézi fel, amely szerint „a’ kinek szíve a’ barátságért lángol az a’ szerelembe mélyen soha nem fogereszkedni”.⁵⁹ A kétféle érzelmi viszony összehasonlítására, megmértetésére azonban más kortárs példát is említhetnénk. A platói szerelem tárgyköreiben – mint korábban láttuk – eléggé határozott véleményt formáló Kazinczy azt írja a *Pályám emlékezetében* a bécsi utazása kapcsán: „De ha nekem a’ Bécsbe járások örömet adtak, keserűséget is adtak. Egy idő olta hűlni látá magát eránt Előljárómat, kinek szerelme nekem edesebb volt az asszonyok’ szerelménél.”⁶⁰ Kazinczy később Dessewffy Aurél iránt érzett erős vonzalmát hasonlítja ehhez az érzelmhez: „valamikor Aurél jut eszembe, úgy döbben-meg szívem, mint a szerelmes ifjúnak, ha lyánykája nevét hallja.”⁶¹ Az persze már messzire vezető kérdés, hogy Kazinczy a műalkotás befogadásának érzékeny lelkiállapotát is a szerelem-hasonlat segítségével érzékelteti.

E meglehetősen szelektív forrásanyag alapján úgy látom, hogy a szexuális irányultság történeti megközelítése, korabeli megítélésének súlya szempontjából az is továbbgondolásra érdemes, hogy Kazinczy számára például *nem* Winckelmann – Goethe finom utalásából felsejülő – vonalma számított töprengésre méltó morális skandalumnak, hanem olyasvalami, ami ma már aligha váltana ki élénk érdeklődést: Winckelmann vallásváltása, aki 1754-ben katolizált. Ugyanakkor Kazinczy házasságot reklámozó felfogása sem feltétlenül a szexuális szabadoosság veszélyével állt szemben. Amikor például Szemere Pált félti az agglegényélettől, akkor olyan *tudósok* példája lebeg szeme előtt, akik „nőtelenül haltak meg”, mint „Newton és Kant szűzen.”⁶² De említhetnénk akár a Nyáry által ismertetett Fáy Zsuzsi-történetet is, amelyet Szemere írt meg Széphalomra. Részletes (ám öncenzúrán is átesett) beszámolója szerint annyira elragadta őket a hév, hogy a hölgy „egyik

⁵⁵ Goethe, Johann Wolfgang: Vázlatok Winckelmann bemutatásához. In: Goethe: *Antik és modern*, szerk. Pók Lajos, Budapest, Gondolat, 1981. 346.

⁵⁶ Ettől némileg eltér majd Kertbeny platonizmus-utalása, amikor az azonos neműek szexuális kapcsolatának tipológiáját tárgyalja. Úgy határozza meg, hogy idősebb férfiak fiatalabbak iránti imádata, amely nélkülözi a nemiszervek érintését és a tisztátalan gondolatokat. Vö. Takács Judit: *Homoszexualitás és társadalom*. Új Mandátum, Budapest, 2004. 23.

⁵⁷ Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Cseke, 1825. május 18. Kölcsey Ferenc: *Levelezés, II.* s.a.r. Szabó G. Zoltán, Universitas, Budapest, 125.

⁵⁸ Kölcsey Ferenc Szemere Györgynek: Surány, 1815. szeptember 1. KF: LI, 416.

⁵⁹ Kölcsey Ferenc Kállay Ferencnek, Cseke, 1816. április 3. KF: LI, 475.

⁶⁰ Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*. s.a.r. Orbán László, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009. 517.

⁶¹ Kazinczy Ferenc Gróf Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1824. április 28. KAZ. LEV. XIX. 123.

⁶² Kazinczy Ferenc Kölcsey Ferenchez, Széphalom, 1812. január 5. KAZ. LEV. IX. 209.

kezével a keblet' megnyitá, s a' bimbó a számban vala."⁶³ Nyáry ennek kapcsán arról ír, hogy Kazinczy megbotránkozik a törtéteken. Ám azt is érdemes hozzátennünk, hogy ezt a felháborodást *nem* a testi kapcsolat és *nem* is annak részletező leírása váltja ki, hanem Fáy Suzszi viselkedésének (Kazinczy szerint köztudomásúan) ismétlődő jellege.

Hasonló problémát vehet fel az a Kazinczy-levél, amikor a rendszerint nyelvújítási és esztétikai problémákról értekező Kazinczy egyik Berzsenyihez szóló levelében áttér (saját) felesége mellformájának változására.⁶⁴ Még hosszan sorolhatnánk a mai olvasó számára szokatlan részleteket, amelyek éppúgy lehetnek felháborodás tárgyai, mint irodalomtörténeti „kis színesek”. De az is lehetséges, hogy érdemes eltöprengenünk a test és a róla szóló beszéd XIX. századi státusáról.

Visszatérve a könyvhöz: a Kölcsey-történet alapján tehát úgy látom, illúziónak bizonyul Nyáry feltételezése, mely szerint a XIX. század eleje az utolsó történelmi korszak, amely a mi kultúránk felől is értelmezhető. Bár belepillantva egy-egy XIX. századi levelezésbe valóban meglepetten konstatálhatjuk, hogy milyen számunkra is könnyedén átélhető érzelmi problémákkal küzdenek, ám Szendi Nóra jogosan figyelmeztet arra: ez az „átélhetőség könnyen feledteti, hogy egyúttal mennyire különböztek tőlünk ezek az emberek, mennyire más jelentéssel bírtak egyes gesztusaik, szavaik, mint ahogy – önmagunkból kiindulva – esetleg értelmezzük azokat.”⁶⁵ S ha nem hangozna az irodalomtörténet-írás „komoly” kérdéseire képest blaszfémianak, azt mondanám: hogy mit tekintünk „igazából” szerelemnek, az történeti kérdés (is), mely úgy tehető fel: ki, mikor, mit tekintett „igazából szerelemnek”.

Természetesen nem ennek részletes vizsgálatát kérem számon Nyáry könyvén, inkább azt fájdalom, hogy elszalasztott néhány lehetőséget. Meggyőződésem szerint ugyanis éppoly tanulságos – ha nem tanulságosabb – az érzelmek, a testről való beszéd történeti változására, változékonyságára, a rájuk vonatkozó forrásaink *eltérő státusára* felhívni a figyelmet, mint kortárs jelenségek és fogalmak mentén értelmezni egy-egy biografikus szálát. S azért beszélek *elszalasztott* lehetőségről, mert Nyáry irodalomtörténészként éppen ez iránt érdeklődött. Ma is megfontolandó, ahogyan egyik korai írásában egy XVIII–XIX. századi szövegcsoporthoz „eltűnéséről” beszélt, akárcsak a tanulmány anekdotikus/allegorikus felütésében megfogalmazott kérdés: „Olvassuk, felolvassuk őseink hagyományát, csak éppen *kiolvasni* nem tudunk belőle semmit. Ptolemaiosz meghalt, az egyiptomiak már nem tudnak görögül. Azt sem tudjuk, hogy az eredeti héber szöveg azonos-e a mi mai nyelvünkkel, nem tudjuk, mit jelentenek a szavak, kinek szólnak és miért úgy, ahogy?”⁶⁶

Igazságtalan lennék azonban, ha a Kölcsey-történet korábban részletezett interpretációs problémáit a teljes kötetre vonatkoztatnám. Sok esetben magam is „naiv” olvasó voltam és vagyok. Az általam részletesebben ismert életpályák (Csokonai, Kazinczy, Kisfaludy Sándor, Vörösmarty) esetében pedig vállalhatónak tartom Nyáry „igaz meséjét”. Azt is el kell ismerni ugyanakkor, hogy Nyáry nemcsak könyvpiaci igényt szolgált ki, hanem olyan igényt is, amely jelen volt az alsó- és középfokú oktatásban. A szűkebb szakma pedig nem vett erről tudomást. Előbb-utóbb azonban be kell látni: a meg nem írt könyveknek is megvan a maguk sorsa.

⁶³ Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, 1813. április 15. KAZ. LEV. 10. 312.

⁶⁴ Kazinczy Ferenc Berzsenyi Dánielnek, Széphalom, 1810. június 12. KAZ. LEV. VIII. 7.

⁶⁵ Szendi Nóra: Nem bizonyított Kölcsey férfiak iránt érzett szerelme. http://hvg.hu/velemenyt/20131025_Nem_bizonyított_Kolcsey_ferfiak_iranti_sz (2014. szeptember)

⁶⁶ Nyáry Krisztián: Tuladuniano Satyr, *Szép Literatúrai Ajándék*, 1995/1–2. 1.

A FELADÓ: JOHANNES PANNONIUS FERRARÁBÓL

Matteo de' Pasti és a Guarino-érem

Irodalomtörténet-írásunk kiválósága, Ritoókné Szalay Ágnes tanulmányait, ahogy mondani szokták, nem lehet megkerülni. Nagy érdeklődéssel olvastam A kút. Matteo de' Pasti Guarinóról készített érméről című tanulmányát is, mely előbb a Galavics Gézát köszöntő kötetben látott napvilágot 2010-ben, két évvel később pedig a Humanizmus és Reformáció sorozatban megjelent könyvében olvashattuk.¹ A következőkben megpróbálom érdemben továbbgondolni a nagy „műélvezettel” olvasottakat.

Az idézett tanulmányban mindenekelőtt azt a levelet teszi vizsgálat tárgyává Ritoókné Szalay Ágnes, melyben (évszám nélkül, december 8-án) nem csak hogylétéről számol be röviden nagybátyjának, Vitéz János váradi püspöknek a Ferrarában diákoskodó Janus, akkori-ban még Johannes Pannonius (nagybátyjának egyszerűen csak Johannes). Iskolamesterének bronz „arkképét”, Matteo de' Pasti Guarino-érmét is mellékeli leveléhez. A levél másolatát fenntartó, vegyes tartalmú müncheni kézirat szövegkörnyezetének, illetve Janus postása, Ivanics Pál „mozgásának” áttekintése alapján Ritoókné Szalay Ágnes 1453. december 8-ra keltezi a Janus-levelet, szemben Huszti József három évvel korábbra tett datálásával.² A Guarino-érem elkészültének idejét illetően az újabb kutatásokra hivatkozik. Mint írja: „Ma már általánosan elfogadott, hogy az az éremcsoport, amelyhez ez is tartozik, Matteo de' Pasti 1450 és 1455 közötti alkotói periodusából való.” George Francis Hill nevezetes Corpusa nyomán reprodukálja, illetve leírja az érmet, melynek előlapján Guarino időskori arcképe látható profilban, GVARINUS VERONENSIS körirattal. A hátlapján pedig „virágos mező közepén egy kút áll kettős medencével. E fölött egy gömb helyezkedik el, ebből folyik a víz az alsó medencékbe. Ezen a gömbön egy meztelen férfialak áll, aki jobbával egy buzogányra támaszkodik, baljában pajzsot tart. A jelenetet babérkoszorú veszi körül, a levelek között a növény termésével, a baccával. Itt is körirat. MATTHEVS DE PASTIS F(ecit)”.³

Ritoókné Szalay Ágnes is utal arra, hogy az érme hátlapján szereplő személy ábrázolásánál a kor művészeinek valóságghű ábrázolásra kellett törekednie, a hátlapon viszont az érintett személy működésére, szellemi-lelki arculatára, virtusára-erényeire való utalásnak kell szerepelnie. „Ehhez – írja a szerző – ha a tárgyi valóság eszközei nem bizonyultak elégségesnek, akkor az allegorikus megjelenítéshez folyamodtak. Ebből következik, hogy ezek az ábrázolások a kortársaknak még nyilvánvalóak voltak, nekünk az értelmezés kibogozandó feladatot jelent”. E „feladat” megoldása során a szerző utal a fons toposz tör-

¹ Ritoókné Szalay Ágnes, A kút. Matteo de' Pasti Guarinóról készített érméről, in Uő, Kutak. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből, Bp., Balassi Kiadó, 2012 (Humanizmus és Reformáció, 33), 16–25., 399-től képmelléklet. (A továbbiakban mindvégig erre a kiadásra hivatkozom.) Ugyanezen tanulmány első közlése, in „Ez a világ mint egy kert...”. Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére, szerk. Bubryák Orsolya, Bp., Gondolat Kiadó, 2010, 337–346.

² I. m., 17–18.

³ I. m., 19–20.

ténetére, nem utolsósorban arra, hogy a fons metafora a Guarino-panegyricusban is jelen van; Janus Pannonius tudatosan beépíti mestere sorsának alakulásába. Idézi Lodovico Carbone, az egykori Guarino-tanítvány gyászbeszédét, aki megvallotta, hogy „amire juttott, az Guarinóból úgy nőtt ki, mint a hatalmas fából egy ágacska, a bőséges kútforrásból mint egy patakocska vette eredetét”. Idézi továbbá magát Guarinót, aki egy beszédében Ferrarát, Leonellót magasztalta, amiért „a beháborúktól dúlt Itáliában Ferrarát a Múzsák otthonává tette, és forrást nyitott a szabad művészeteknek”, pedig mindenki tudhatta, hogy nem kis részben az övé volt az érdem. „Vagyis a Guarino-forráskútnak maga volt a kútforrása”, sommáz Ritoókné Szalay Ágnes.⁴

A Guarino-érem hátlapjának kútján álló „meztelen férfialak”, nem kétséges, hogy Hercules, „üzenetéről” is olvashatunk a tanulmányában. A szerző megállapítása szerint Matteo de’ Pasti a ferrarai Studio szellemének megfelelően visszament az ókori forrásig, történetesen Senecáig. Nála olvashatta a művész, hogy Hercules a földkerekség szörnyei-inek a legyőzője s egyúttal az egész föld béketeremtője: „dormitor orbis – orbisque pacator”. Erre az orbis terrarumra állította Herculesét Matteo de’ Pasti. „A kortársak ezt megérthették”, hisz „Janus Pannonius is azt írja Herculesről: »immensi pacator maximus orbis«.” S mi több, mestere dicsőítése során Janus párhuzamba állítja a földkerekség szörnyeit legyőző Hercules és az emberi barbárságot elűző Guarino tetteit, s tulajdonképpen (Ritoókné Szalay Ágnes szóhasználatával) Guarino-Hercules javára billen a mérleg. A szerző idézi a Guarino-dicsének idevonatkozó sorait Csorba Győző fordításában:

„Ám te a barbárságot, melynél szörnyetegebb a
poklok mélyén sincs, azt űzted el innen a földről
s ott jajgat, sír újra a mély Styx árnyai közt most.”⁵

Mindehhez nehéz bármit is hozzátenni. Mindazonáltal érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy Scipione Maffei márki, Verona tudós monográfusa 1731-ben megjelent, s azóta többször (az olasz mellett latinul is) kiadott művében röviden már leírja „földije”, Matteo de’ Pasti érmét, melyet Guarino da Verona számára készített. (Érdekes, hogy közel kétszáz évvel később a Guarino-levelezést kiadó Sabbadini még Pisanellónak tulajdonította a Janus-levél „mellékletét”.⁶) A veronai szerző leírása szerint az érem hátlapján látható, babérkoszorúval körített szép kút arra utal, hogy Guarinót mint a görög és latin műveltség forrását (Greçe et Latine eruditionis fontem) tisztelték a kortársai. Hogy erre a felismerésre juthatott, nyilván annak – vagy annak is – volt köszönhető, hogy Matteo de’ Pasti a két nyelvet, illetve kultúrát görög–latin nevével megtestesítő Héraklész-Hercules alakját „helyezte” a kútra. Ugyancsak figyelmet érdemel, hogy a 18. századi szerző Guarino mester legnevesebb szerzőit is felsorolja, s hogy a Guarino-dicsének poétája, Giovanni Vescovo di Cinquechiese, azaz János pécsi püspök is szerepel a „válogatottban”.⁷ (Huszti József csak a veronai Bartolomeo Cevola kapcsán hivatkozik – jegyzetben – Scipione Maffei művének 19. századi, latin nyelvű kiadására.)

Meglehet, hogy a Guarino-dicsének ismerete is segítette a veronai szerzőt a képi allegória értelmezésében. A ferrarai tanítómester görög–latin „kétnyelvűségének” dicsőítése ugyanis kiemelt szerepet kap Janus költeményében, melynek első változata még a ferrarai diákevek „kifutása” előtt elkészült. Csak emlékeztetőül: Janus képzeletében felmerülnek a bizánci „tanulmányútról” hazafelé hajózó Guarinóra leselkedő veszélyek. Lecsillapítaná a szeleket,

⁴ I. m., 21–23.

⁵ I. m., 23–24, 25.

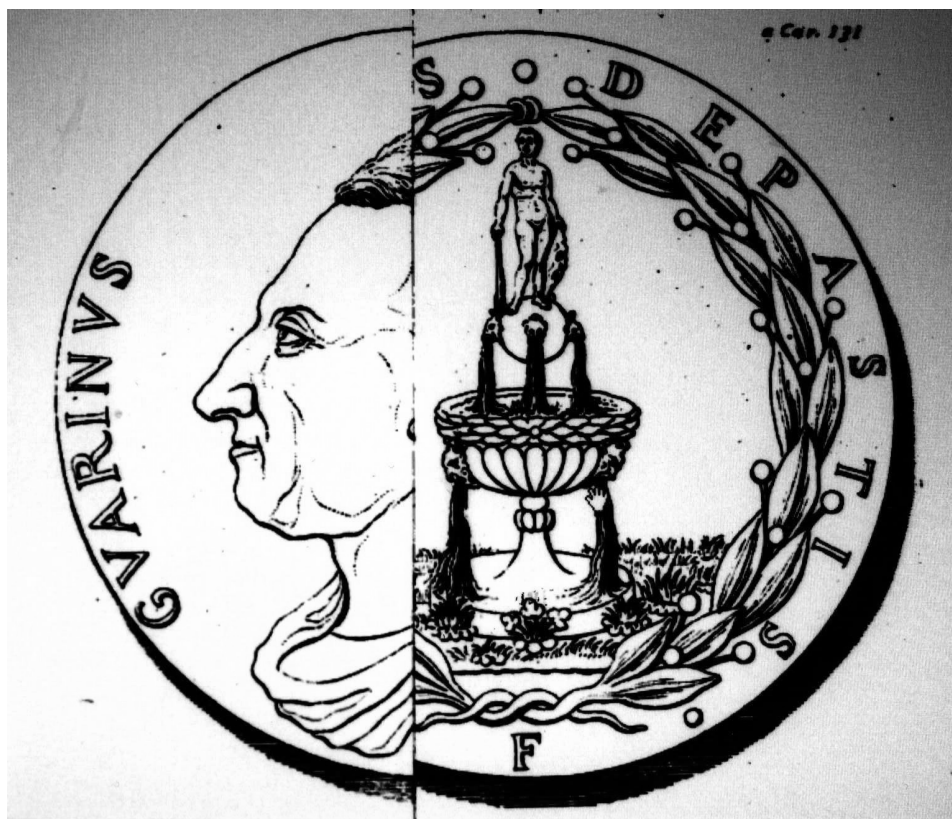
⁶ I. m., 17.

⁷ Maffei, Scipione, Verona illustrata, parte seconda, contiene l’istoria letteraria o sia notizia de’ scrittori veronesi, Verona, Jacopo Vallarsi-Pierantonio Berno, 1731, 141–144. (az érem leírása).

Metteo de' Pasti Guarino-érem

Guarino-érem Scipione Maffei művéből – Előlap és hátlap (Átfedő ábrázolás)

„míg e hajó épen nem köt ki Itália partján,
hisz nem vétkes nászt hoz, se kalózcsoportot, sem
Egyiptom pompáját, kényelmünk gyarapító
eszközöket: – sokkal drágábbat ringat a hátán.
rajta egész múltunk s két nyelvben mesteri készség;”

Guarino hazaérkezését is felidézi Janus:

„Még alig értél partra, alig nyílt égi parancsra
iskola-ajtód, s híred máris Itália-szerte
százszorosán visszhangozzák az iskola-házak
azt, hogy jött egy ember, Pallasz iker-tudományát
egymaga bírja, s a szomjat kétszeresen megitatja.
Futnak a kétágú forrás édes vize mellé.
Szűkek a tág tantermek már a diákseregeknek.
Ámulnak, ha akár latinul szólalsz meg, akár az
ősi görög nyelven fogsz újabb fejtegetésbe.”

„Római méltósággal tálalod a görög bájtt” – dicsőíti másutt, kiemelve, hogy Guarino életviteléhez, tanítási módszeréhez tartozik a görög és latin nyelvű kódexek olvasása és olvastatása.⁸

A Verona illustrata szerzője, teljesebb nevén Scipione Francesco Maffei (1675–1755) rajzot is közöl a Guarino-éremről. Ha tüzetesebben megnézzük a rajzot vagy akár az érem jelenkori reprodukcióit, hitelesnek érezzük történetesen a leírást, miszerint a Guarino-érem verzőjén virág (tulajdonképpen babér) koszorú, ezen belül glóbusz látható „háromlábbon” (tripuszon), rajta meztelen Hercules buzogánnyal és pajzzsal. („All’ interno di una corona di fiori, Globo su tripode sormontata da Ercole nudo con mazza e scudo.”)⁹ Az igazat megvallva, magam is Delphoi jóshelyének rekvizitumait vélem felfedezni az érem Herculesének környezetében. Ismeretes, hogy a tripusz, vagy egyszerűen csak háromláb, az Apollón-jóshely „kelléktárának” fontos tartozéka. Török László idézte: „A szentély közepén (in mediis Delphis) állt az Apollón-templom, itt a szentély (=oraculum) jövődömlő papnője, a Püthia, háromlábú széken (tripusz) ülve, eksztatikus állapotban közölte Apollón által ihletett jövődömléseit, melyeket aztán Apollón papjai versbe foglaltak a jóslatot kérő számára”.¹⁰ Másutt arról olvashatunk, hogy a papnő babérleveleket rágott, mielőtt elhelyezkedett a háromlábbon, netán babérágakon ült, vagy babérkoszorú övezte ülőhelyét. Az is tudható a hőrosz-történetekből, hogy Héraklész-Hercules elrabolta a háromlábbat, feltehetőleg azért, hogy saját jósdát alapítson. Miként Guarino, Ritoókné Szalay Ágnes szóhasználatával Guarino-Hercules, iskolát alapított Ferrarában.

A legnevezetesebb Apollón-jóshelyre utaló értelmezést sugallhatja az is, hogy a glóbuszból eredő három „vaskos” vízfolyás valóban három láb képzetét kelti az eredeti érmen és a veronai szerző által közölt rajzon egyaránt. Kivált, hogy a középső vízfolyás mögött sem látszik valamiféle, a glóbusz alsó középpontjára irányuló támaszték. Meglehet, hogy Matteo de’ Pasti allegorikus kompozíciójának tudatos eleme volt a „rejtés”.

⁸ Janus Pannonius Összes munkái – Jani Pannonii Opera omnia, sajtó alá rend. V. Kovács Sándor, Bp., Tankönyvkiadó, 1987. Benne: Dicsőítő ének a veronai Guarinóhoz, ford. Csorba Győző, 439, 463. Az idézett sorok: 273–277, 325–333, 770. Vö. Török László, Janus-arcok. Összegyűjtött tanulmányok, recenziók, fordítások és kommentárok, szerk Mayer Gyula, Bp., Typotex, 2008 (Értekezések a magyarországi latinság köréből, új sorozat, 2.), 203–262.

⁹ www.numismatica-italiana.lamoneta.it/moneta/W-ME22/16

¹⁰ Török László, i. m., 242/493–494.

Ferrara – A Castello belső udvarának kútja

A panegyricusban megeleveníti Janus a görög földről hazatérő mesterével Délosz (korábban Ortygia) szigetén történeteket, amire utal Ritoókné Szalay Ágnes is.¹¹

„Mert amikor gályád ott járt Ortygia mellett,
meglengette feléd jós-jelképét a babérnak,
s fölhangzott ama déloszi szentélyből a jövendő,
s Phoebus papnő sem kívánt más ihletet inkább,
mint hogy révületében kedved töltse örömmel.
Akkor a barlang mélyéről így zendül a jósdá:
»Ó boldog te, kinek hosszú életre szelidszép
véget rendel atyám s nem-enyésző hírnevet és bő
termésű nemzetség-fádról száz ivadékot,
arra ügyelj, Guarinóm, hogy kincseidet ne csupán te
élvezd, és ne ragyogjon csak tenmagadnak a fényed.«”¹²

Apollón első számú jósdáját, Delphoit Janus mintegy fenntartja a déloszi jóslat beteljesülésének érzékeltetésére. Mert ahogy „Delphoiba is eljárnak, hogy Apolló jóslatait meghallják, mindenholnan a népek, úgy dőlnek hozzád is minden irányból” – írja, s ezzel mintegy exponálja Guarino iskolájának és tanítási módszereinek dicsőítését. S itt megint előkerül „Pallasz iker-tudománya”. Janus (és Csorba Győző) szavaival:

„És nem is egy medreskében folynak csak a szóid,
inkább mint a Timavus ahogy sok szálban özőnlük,
többszörös ágat nyitsz: a latin tudomány csobog ebben,
a görög abban (...)”¹³

Ritoókné Szalay Ágnes arra is vállalkozik, hogy Matteo de’ Pasti kút-ábrázolásának eredetijét, mondhatni a modelljét, megtalálja. S meggyőződése szerint meg is találta, és peddig Ferrarában. Idevonatkozó szép sorait – némi rövidítéssel – idézem:

„A Guarino-érem hátlapján egy kút áll. Ez az élő közösség számára mindenkor és mindenütt az élet forrását jelenti. (...) Mind a nyaralópalota kertjében, mind a város főterén lévő kútról van leírásunk. (...) Valószínű, hogy ezek a budai kolostorbéli vagy a visegrádi kútra emlékeztető alkotások a század utolsó harmadában készültek, témánk szempontjából nem vizsgálhatók. Van azonban egy kút Ferrarában, amely valóban Guarino működése idején vált nevezetessé. A Castello oszlopokkal körülvett udvarán állt, vagy áll ma is. Olyan ismert volt, hogy a térséget is erről nevezték el. Az egykorú források szerint az udvari ünnepeket »in Fontis porticu« vagy »in perystilo Fontis« tartották. Ferrarában a látványosságok színtere a katedrális előtti tér volt. Ha viszont a főszerep az elhangzott emberi szóé volt, akkor az zárt teret kívánt. Ekkor a kisebb és válogatott hallgatóságnak az oszlopos udvar adott helyet. Itt hangzottak el az ünnepélyes fogadások üdvözlő beszédei. Itt köszöntötte például Leonello d’Este 1433-ban Zsigmond császárt, a Guarino által szerkesztett beszéddel. Itt került sor az előkelő esküvők alkalmával elrecitált epithalamiumok meghallgatására. Mindezek szellemi atyja 1429-től Guarino mester volt.” Tanulmánykötetének előszavában még egyértelműbben fogalmaz Ritoókné Szalay Ágnes: „A Castello oszlopocsarnokos udvarában ma is ott a kút, melynek közvetlen szomszédságában volt Guarino mester otthona.”¹⁴

¹¹ I. m., 22.

¹² Janus Pannonius, i. m., 446 (284–294. sor).

¹³ I. m., 451 (510–513. sor).

¹⁴ Ritoókné 2012, 7, 20–21.

Verona (Piazza delle Erbe) – Fontana di Madonna Verona

Ferrara – Városközpont a régi palotával és a székesegyházzal

Az aligha vitatható, hogy a szerző által felidézett események megtörténtek, azonban semmiképp sem történhettek, kivált Guarino (és Janus) idejében, a „Castello oszlopcsarnokkal körülvett udvarán”. Ugyanis az impozáns, vizesárokkaal kerített Castello Estense, melynek építését 1385-ben rendelte el védelmi céllal II. Miklós, csak az 1470-es évekkel kezdődően vált a hercegi család rezidenciájává és reprezentációs központjává. Ezzel egyidőben megkezdődött az 13–14. századi „régii palota”, a Palazzo di Corte (majd Palazzo Ducale) úgyszólván teljes átépítése, melyet a Borso d’Este örökébe lépett Ercole I d’Este (1471–1505) indított el uralkodó hercegségének első éveiben. Az ő nevéhez fűződik a város reneszánsz arculatának kialakítása és épített területének jelentős „megtoldása” (Addizione Erculea). Nemrég zárult Ferrarában az a nagyszabású időszaki kiállítás- és konferencia-sorozat, melynek Ferrara „herkulesi korszaka” volt a tárgya. Nagy hangsúlyt helyeztek a szervezők a régészet és a műemlékvédelem új kutatási eredményeinek a bemutatására.¹⁵ Ezek a kutatások nem utolsósorban a régi palota átépítés előtti helyrajzának pontosítását célozták, mindenekelőtt a Piazza Municipale (korábban: Cortile Ducale) és a városháza (Palazzo Comunale) térségében. E munka során a régészek a régi palota nevezetes kútjának és kút-udvarának (Cortile della Fontana) helyét pontosították, s a kút (fons, fonte, fontana) egykori formáját is rekonstruálták. Ez díszkút volt valóban, míg a Castello belső udvarának puteus, pozzo névvel említett „húzó” kútja, kisebb társával egyetemben, a belső vízellátást szolgálta. (Manapság különböző kamara-rendezvényeknek is gyakori színhelye a szép, oszlopcsarnokos udvar.)¹⁶

Ferrara történetének neves építész kutatója, Marco Folin Ritoókné Szalay Ágnessel egybehangzóan írja, hogy számos népszerű esemény, látványosság szokásos helye a katedrális előtti tér volt, de arról is ír, hogy fontos vendégek, küldöttségek, követek fogadásának, rangos esküvőknek a színhelye a régi palota kúttal díszített belső udvara volt, a cortile della fontana. Elmeséli, hogy jöllehet 1473-ban már folyamatban voltak az átalakítási munkálatok, Ercole herceg nem a Castellóban, hanem itt fogadta ünnepélyesen feleségét, Eleonora d’Aragona hercegasszonyt. A későbbiekben fedett átjáró (Via Coperta) kötötte össze az átalakított régi palotát a Castellóval. Az 1471 előtti időszak itteni eseményei közül megemlíti Marco Folin III. Frigyes császár 1452. januári látogatását, mely – tudjuk – fontos esemény volt Janus ferrarai életében is. Megemlíti ugyanitt, hogy a cortile della fontana volt a helyszíne két zsoldosvezér, Giacomo Piccinini és Bartolomeo Colleoni fogadásának 1465-ben, illetve a következő évben.¹⁷ Mindezt figyelembe véve szinte bizonyosra vehető, hogy 1465 tavaszán a János pécsi püspök és Rozgonyi János országbíró által vezetett királyi küldöttség fogadását is ezen a „színpadon” rendezték Ferrarában.

Guarino életének 1429-től 1460-ig, haláláig tartó ferrarai korszakában, melynek 1447-től 1454-ig Janus is részese, mondhatni haszonélvezője volt, értelemszerűen az Este család ősi palotája állt a sokrétű események középpontjában. Azokat az eseményeket is beleértve, melyeknek – Ritoókné Szalay Ágnessel idézve – „szellemi atyja 1429-től Guarino mester volt”. Tudható, hogy az ő otthona, mely otthont adott Janusnak és „bentlakó” diáktársainak is, csak néhány lépésnyire volt a palotaegyüttes déli, a mai Via Cortevécchia mentén húzódo határvonalától. A Guarino-ház ugyanis az erre kifutó Via del Turco elején állt, az ide betorkolló Via del Podestà s a már említett Via Castelvecchio zárójelében. Guarino da

¹⁵ Ferrara al tempo di Ercole I d’Este. Scavi archeologici, restauri e riqualificazione urbana nel centro storico della città. Mostre a cura di Chiara Guarnieri – Ferrara 6 aprile – 13 luglio 2014. Comunicato stampa, 1–10.

¹⁶ Scafuri, Francesco, Cenni sui giardini e le fontane a Ferrara dal periodo estense al ‘900. – P2: Il cortile della Fontana, Il ritrovamento della fontana, estate 2001, www.ferraraforum.com

¹⁷ Folin, Marco, La committenza estense, l’Alberti e il palazzo di corte di Ferrara, in Leon Battista Alberti. Architetture committenti, Atti del Convegno Nazionale (Firenze-Rimini-Mantova, 12–16 ottobre 2004), a cura di A. Calzona et alii, Firenze, Olschki, 2009, 257–304.

Verona Ferrarában is mindvégig megőrizte „veronaiságát”, aminthogy megtartotta veronai házát és Veronához közeli „üdülőjét”, ahol Janus is bizonyára vakációzott. Nem hinném, hogy csupán olvasmányélmény diktálta dicsőítő énekének alábbi sorait:

„ott, hol Itália síkja után kezdődnek az Alpok,
és hol a kóbor Athesis a szántásokra kiömlik,
ott áll hős alapítóját, Brennust a nevében
őrző szép Verona. Kettészeli bár a folyó, de
átköti négy híd; a város szívében gyönyörű, nagy
színház, messze magaslik a templomtornyok övében.”¹⁸

Az sem lehet véletlen, hogy a veronai Matteo de’ Pasti kapott megbízást a Guarino-érem elkészítésére, előlapján a Mester arcásával, hátlapján pedig érdemeinek allegorikus megjelenítésével. Mint a hátapon látható, az ifjú Héraklész-Hercules alakjával megkoronázott kút felső és középső szintjéről víz csorog alá, mely szétterjed a „földszinten”, ahol a Guarino-forrás vizére szomjazók: fűvek és virágok ágaskodnak körös-körül. (Scipione Maffei rajzolója még „rá is tesz egy lapáttal”, mert az ő kút-ábrázolásán egy tenyeret formázó virág kiemelkedik a többi közül, mintegy fürdeni készül a vízfolyásban.)

Lehetséges, hogy Matteo de’ Pasti kútjának volt valóságos „modellje”, s bár Itáliaszerte jócskán lehettek kút-élményei a művésznek, ferrarai előkép is feltételezhető. Ugyanakkor felhívnám a figyelmet arra, hogy egy nagyon jelentős, Matteo de’ Pasti idejében már közel száz éve működő „modell” ma is kéznél van – Veronában. A történelmi város főtere, a Piazza delle Erbe tengelyében áll 1368 óta. A Scaligeri (Della Scala) család utolsó jeles képviselője, Cansignorio állíttatta egy római termálfürdő medencéjének a felhasználásával. A víz egy függőleges tartóelem kiszélesedő részéből csorog alá a középső, onnan pedig az alsó medencébe. A kutat karcsú szoboralak koronázza, mely nem Hercules ugyan, de a karok és a fej kivételével római kori, az ősi Verona fórumát díszíthette egykor. A hiányzó részeket már a kezdet kezdetén pótolták, azóta a szobor jelkép, „Verona Madonnája”. A kút „hivatalos” neve is Fontana della Madonna. A nemes hölgy (nobildonna) feliratos szalagot hordoz, melyen ez áll: JUSTI LATRIS URBS HAEC ET LAUDIS AMATRIX, vagyis „Ez igazságosztó város, és szereti, ha dicsérik”.¹⁹ Tegyük hozzá: Guarino is igazságosztó volt a maga hivatásában, és bizonyára nem vette zokon, hogy jeles tanítványa, Janus Pannonius szépeket írt róla panegyricusában.²⁰

¹⁸ Janus Pannonius, i. m., 462–463 (1048–1053. sor.)

¹⁹ http://www.veronissima.com/sito_italiano/html/monumenti_verona_madonna_verona.html

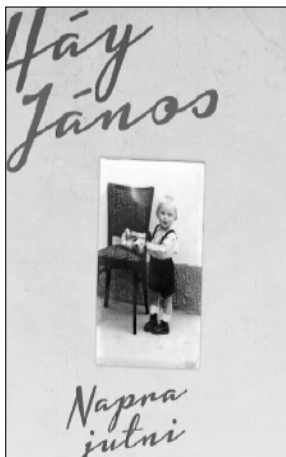
²⁰ A jelen írás szerzője sem vette zokon, hogy a Jelenkor szerkesztőségének megtisztelő figyelméből négy kitűnő irodalomtörténész: Ritoókné Szalay Ágnes, Pajorin Klára, Szentmártoni Szabó Géza és Jankovits László írását olvashatta a folyóirat 2014. májusi számában, 80. születésnapja alkalmából. Köszönet a szerzőknek is. (B. M.)

PRÓBÁLGATNI AZ ÉLETET

Háy János: Napra jutni

Háy János legújabb prózakötete egyszerre okozhat meglepetést és mégsem tartogat semmi igazán váratlant az életmű alighanem népes olvasótáborának. A *Napra jutni* ízig-vérig Háy-mű: bár különböző arányban, de jóformán mindent felsorakoztat, ami a szerző sajátja és védjegye, a jellegzetes stílustól az egyre következetesebben képviselt világlátáson át a nagy ragaszkodással megőrzött alaptörténetekig; ugyanakkor éppen erre a könyvre és éppen most bizonyára kevesen számítottak. Ki gondolta volna, hogy a teljes kudarccal felérő *A mélygarázs* után egy évvel Háy János ismét magára talál? S hogy olyan könyv születik, amely megkapó eredményességgel és szorgalommal gyűjti össze a korábbi kötetekben kirajzolódó szövegvilág legfontosabb elemeit? Az életmű ezzel a könyvvel bizonyos értelemben kikerelkedett, letisztult, és szerzője sajátos helyet foglalhat el a kortárs magyar irodalomban. Talán nincs is más, aki ekkora eséllyel apellálhat arra, hogy igazán elfogadottá és elismertté váljon a népszerű és a magas irodalom olvasói körében egyaránt, áthidalva azokat a szakadékokat, amelyek a különböző irodalmi érdeklődések, ízlések, elvárások között húzódnak. Kritikámban többek között amellet szeretnék érvelni, hogy a szóban forgó író-szerep betöltésére Háy Jánosnak nem kis mértékben a *Napra jutni* révén nyílt lehetősége.

Ha röviden össze kellene foglalni, miről szól a *Napra jutni*, legegyszerűbben azt mondhatnánk, hogy a felnövekvésről. A könyv egy kis faluban játszódik Észak-Magyarországon, a cselekmény megközelítőleg az 50-es évek végén, a 60-as évek elején veszi kezdetét, a mindvégig egyszerűen „a gyerek”-ként aposztrofált főszereplő születésétől, és a gimnázium megkezdése előtti évig tart. A történet ismerős lehet a Háy-próza olvasóinak, hiszen a 2003-as *A boggyósgyümölcs kertész fia* és a 2007-es *A gyerek* is ezt a narratívát variálja: míg az első a kisgyermekkoron gyorsan végighalad, és a gimnáziumi évek útkeresésére és komikus-melankolikus kalandjaira helyezi a hangsúlyt, addig az utóbbi egészen a főszereplő keserves leépüléséig és haláláig megy el. Miközben számos történetelem közös a három könyvben: a vidék kisszerűsége, a szülők terhelt viszonya az anyai nagyszülőkkel, az apa megbetegedése és halála, a faluból elkerülés nehézségei a fiú számára. De nemcsak az imént említett könyvekhez fűzik nyilvánvalóan szoros szálak a *Napra jutni*t, hanem a Háy-drámákhoz is, hiszen a könyvnek része *A Senák* című novella, amely eredetileg *A Gézagyerekben* jelent meg 2004-ben, a novella drámaavatózatával együtt. A magát a törökorkorba képzelő főszereplő látomása pedig az 1996-os *Dzsigerdilen* regénnyel teremt kapcsolatot. Az életműnek ez a permanens önidézése bosszantó önismétlésnek és önmitizálásnak is hat-

Európa Könyvkiadó
Budapest, 2014
264 oldal, 3490 Ft

hat, ám ha engedékenyebbek vagyunk, afféle meghívónak is tekinthetjük egy egyre ismerősebbé váló, lassan, de fokozatosan bővülő szövegvilág belakására. A fő kérdés az, hogy az újra és újra előhúzott epizódok, motívumok, figurák szervesülnek-e az éppen aktuális mű konstellációjában. Ebből a szempontból a legújabb kötetet nem érheti kifogás: bár *A Senák* önálló novellaként a sorsszerűséget aknázza ki (Senák az a figura, aki megkapja a tészbe kényszerített apa lovait, ám a csak a gazdájukra hallgató állatok a vesztét okozzák), Háy képes összefűzni a többi novellával, így van átjárás a könyv darabjai között. A történet ismerőssége pedig azért nem okoz egyhangúságot, mert egyrészt mindig vannak kisebb-nagyobb elmozdítások az epizódokban, másrészt, és ez fontosabb, más a tempó: Háy most sokkal inkább a kisgyermekkorán időzik el, és ezt az életszakaszt bontja ki gondos türelemmel, ehhez keres megfelelő formát.

A formakeresés, amely leginkább a műnem és a műfaj próbálgatásában érhető tetten, a Háy-életmű egyik fő kérdése. Az persze egészen természetes és megszokott a kortárs magyar irodalomban, hogy egyazon szerzők különböző műnemekben alkotnak – az már ritkább, hogy valaki ugyanazt az irodalmi anyagot dolgozza föl más-más műnemekben és műfajokban. Most csak az epikánál maradvra Háy esetében a kérdés leginkább a regény és a novella viszonyában merül fel. Háynak jól áll a szabálytalan műfajiság: már *A boggyósgyümölcs kertész fia* esetében is egyaránt lehetett regényről és novellaciklusról beszélni. Persze nem a felcímkézés az érdekes, hanem az, hogy miként olvas(s)unk egy könyvet: ha regénynek tekintjük, akkor a folytonosságra, az alakulásra, a kibontakozásra figyelünk, ha novellaciklusnak, akkor inkább az egyes fejezetek/novellák önállóságára vagyunk tekintettel, jobban toleráljuk az ugrásokat, szakadásokat, és kevésbé akarjuk egybelátni mindazt, ami történik. Ez pedig a művek szereplőinek sorsértelmezését is nagyban meghatározza. Hogy csak egyetlen példát mondjak *A boggyósgyümölcs kertész...-ből*: emlékezetes az a bájos epizód, amikor a szerelmi reménykedéseit a gitározásba vető főszereplő fiú bátorságát összeszedve végre megfogja annak a lánynak a kezét, akibe beleszeretett, ám a kéz be van gipszelve – de a lány szabad hüvelykujja így is ráfonódik a fiú húroktól megkeményedett ujjára. A következő fejezetben/novellában a korábban egyetlenkedő szereplőnk már a lehető legtermészetesebben, félénkségét levetkőzve él együtt egy lánnyal: ha novellaciklusról van szó, nem érdekes, hogy ugyanarról a lányról van-e szó; ha regényről, igenis van tétje, mert betekintést nyerhetünk a fiú egyszerre szükségesnek tűnő, mégis érzékenységek elvesztésével járó érési folyamatába. *A Napra jutni* műfaji értelemben még szabálytalanabb azáltal, hogy három részre tagolódik. Az első (*Apák*) amolyan meta-novellának tekinthető, a második (*Az apa fia*) alkotja a kötet nagy részét, 36 rövid önálló írást tartalmaz, és egyaránt olvasható novellaciklus- és regényszerűen, végül a harmadik (*Családállítás*) négy fiktív monológot foglal magában, az apa, az anya és a nagyszülők részéről. Az első szakasz egyfajta bevezetesként, iránymutatásként szolgál az egyértelműen központi jelentőségű második részhez, amely konkrét sorsokon keresztül bontja ki azt, amit az első rész mintegy tételszerűen megfogalmaz, az utolsó pedig a középső szakasz továbbírásaként és más nézőpontokból történő összegzéseként olvasható. Ez a szerkesztés nagyon kompakt, alaposan átgondolt és gazdag kiterjedésű művet eredményez.

Az *Apák* című szöveg jellegzetes Háy-írás. Gyors, nagy időtávot fog át, hirtelen váltásokkal él, vegyíti a hétköznapit és a költőt, szellemesen, mégis egyszerűen épít egy-egy motívumra, egyszerre egyénített és tipizált, és határozottan, de nem bántó tudálékossággal ad számot valamely élettapasztalatról, amelyre kellő távolságból lát rá. A központi kérdés itt az apaság: egyrészt a fiú szempontjából, amely kiegészül a feleség/anya perspektívájával, másrészt a fiúból apává válás összefüggésében. A szövegnek két alapvető hatás eszköze van: egyrészt úgy veszi sorra az apasághoz kötődő elvárásokat, szerepeket és reményeket, hogy ügyesen dinamizálja azokat, gyors tempóval megjelenítve az idővel szükségszerűen tűnő változásokat, csalódásokat, elidegenedéseket, valamint azt is meg-

mutatja, hogy az apává érő fiú hogyan követi el ugyanazokat a hibákat, mint az ő apja, és végül hogyan engedi ki árnyékából a fiát (innen a kötet címe). A dinamizmus és a kis terjedelemben nagy időszakasz átfogása megóvja a szöveget a közhelyességtől és az okoskodástól, ugyanakkor arra alapozza meggyőző erejét, hogy a nagy időbeli távlat lehetővé teszi azokat a felismeréseket, amelyeket az éppen aktuális, jelenbeli helyzet, a tévedések, a hibák, a csalódások jelen időszakára még szükségképpen elzár az ember elől. A másik hatáselem a jó érzékkel megválasztott motívum, jelen esetben a hát: az apa hátára kapja a kisfiát, ami az erő és a könnyedség megnyilvánulása, de idővel ez a hát már terheket érez magán („Az apa egyszer csak szól, hogy mennyire nehéz neki, hogy minden a hátán van. Hogy ott van ezen a háton a gyerek meg az anya. Hogy egyre nehezebb neki ezt a zsákot cipelni.” [8.]), és az önfeledtséget cipekedés váltja föl – míg a fiú és az anya is úgy érzik, ők is viszik az apát a hátukon. Az apa ennek ellenére támasz is, amelynek a fiú nekivetheti a hátát, és az apa halálával ez a támasz szűnik meg – az apává érő fiú pedig kénytelen belátni, hogy ki kell engedni fiát a háta mögül, az árnyékából. Ez így összefoglalva persze már didaktikus, de a szöveg hatásosan adagolja mondandóját, sokat rábízhat a hát motívumára. A sűrítés, az összefűzés, a metaforizálás, a játékoság mindig is a Háy-próza erénye volt, amely képes ellensúlyozni az emberi életet amúgy nehéznek, súlyosnak és roppant fenyegetettnek látó szemléletet: azt a felfogást, amely az 1999-es *Xanadu* regény után bekövetkező „realista” fordulat óta az életmű sajátja.

Már a kezdő szöveg is rájátszik az önéletrajziségra azáltal, hogy a fiú apaságáról egyes szám első személyben esik szó a korábbi harmadik személy helyett. Ezt erősíti a könyv borítója Háy gyerekkori fényképével (ezt a szerzőről nemrég megjelent monográfia képanyagából tudhatjuk – Horváth Csaba: *Háy János*. Kalligram, Pozsony, 2014, Tegnap és Ma sorozat), illetve *Az apa fia* című központi rész novelláinak ideje és helyszíne, amelyeket kézenfekvő lenne összefűgésbe hozni az 1960-ban Vámosmikolán született Háy életrajzával. Ugyanakkor a könyv nem erőlteti ezt a megfeleltetést, ami már abból is szembetűnő, hogy a második rész novelláinak egyes szám harmadik személyű elbeszélője következetesen „gyerek”-ként aposztrofálja a főszereplő fiút, ami nemcsak a szülőkhöz, főleg az apához való viszonyt domborítja ki, és nem csupán a meglehetősen lekezelő, mégis valahogy természetes szóhasználatot húzza alá (a faluban mindenki egyszerűen „gyerek”-nek nevezi szereplőnket), hanem a fiú sorsát általánossá, tipikussá teszi.

A *Napra jutni* ennyiben a gyerekkor könyve: és bár ez a gyerekkor is számos esetleges és konkrét tényező által meghatározott, Háy egészen érdemleges dolgokat mond el magáról a gyerekkorról, arról, ami többé-kevésbé mindenki számára ismerős lehet. Ugyanakkor a kötettől távol áll az a gyermek-kultusz, amely olyannyira erőteljes volt az elmúlt század elején (elég már csak Rilkére vagy Thomas Mannra gondolni), és a *Nyugat* szerzői miatt a magyar irodalomban is erős hagyományt alkot. Háytól nemcsak az idegen, hogy visszasírja a gyermeklét akár érzelmi, akár metafizikai ártatlanságát (utóbbira a legjobb példa alighanem a *Duinói elégiák*ban az állatokhoz hasonlóan a tiszta jelenben élő gyermek), hanem az is, hogy akár egyáltalán felfokozott létállapotnak tekintse a gyermekiséget (Csáth például ugyanúgy a gyermek-kultusz bűvöletében írt, csak éppen a romlottságot emelte ki). Ami nem jelenti azt, hogy a gyerekkornak Háynál ne lennének különlegességei: szellemes például az a rész a *Zsír* című novellában, amikor a fiú nem tudja megítélni, mennyi idő is az a negyed óra, amely múlva az anya ígérete szerint hazatér (29.). Ennek ellenére hangsúlyosabbnak tűnik, hogy a gyerekkor ugyanúgy a kiszolgáltatottság, a kudarc és a nem könnyű élet időszaka, mint a felnőttkor – vagyis mint az emberi élet ideje. Számomra azok a novellák voltak a legrokonszenvesebbek, amelyekben megtörtént valami felismerés, megfogalmazódott egy belátás, anélkül, hogy különösebb tragédia következett volna be. Ezek a hétköznapi történések általában a szövegek végén vezetnek felismerésekhez, ezáltal az írások lekerekítetté válnak, ami erősíti

novella-jellegüket, ugyanakkor egymáshoz kapcsolódva kirajzolják a hasonló események és a velük járó belátások által megszabott felnövekvés folyamatát – innen a regényszerűség. Nagyon szép például a *Szilveszterkor a Feri bácsiéknál* című szöveg, amelyben semmi különös nem történik: a fiú, az apa és az anya elmennek szilveszterezni a faluban az apa egyik barátjához (érzékletes a szolid házibuli leírása az unatkozó fiúval), és amikor a fiú hazamenne, az anya nem tart vele, hanem ott marad. A banális esemény érzelmileg nagyon is megrázó, amit a szöveg hatásosan jelenít meg a rövid párbeszéd és a fiú belső monológjának ütköztetésével: „Menjünk, mondta újra a gyerek. Menj, ha menni akarsz, mondta az anya. Egyedül, kérdezte. A nagyapáék otthon vannak, mondja az anya. Akkor megyek, mondta a gyerek. Azt hitte, az anya azt fogja mondani, hogy megyek én is veled, itt hagyom ezt az örült embert, de nem ezt mondta, hanem hogy menjél.” (85.) Nemcsak az anyához tartozás evidensnek vett állandósága inog meg a könyvben, hanem jó néhány illúzió szertefoszlik, nem drámaian, de fájón: az apa mindentudása, a valóság tágassága, a világ varázslatossága, a hagyományok értelmessége, a vágyak beteljesíthetősége. Ezek a tapasztalatok többnyire teljesen általánosak, és nehezen megúszhatónak tűnnek, legyen szó akár arról a ráébredésről, hogy az anyával sem osztható meg minden, főleg az nem, ami szégyenteljes (*Ovi*), akár arról a keserúségről, hogy a szülői féltés önkéntelenül is mennyire kegyetlenné válhat (*A csehszlovák rokonok*).

Nem szükségszerű viszont a *Napra jutni* világának közege: a vidék, a falu. A társadalmi mobilitás, a közegecserélés, pontosabban ennek kudarcra régi témája Háy műveinek. A legkilátástalanabb képet a novella és dráma formájában egyaránt megjelent *Nehéz* festette, amelyben a Budapestre költözés és az ottani boldogulás csődje végül a főszereplő összeomlásához vezet. Az új könyvben a vidékiségből fakadó hátrányos helyzet inkább ironikus-szelíd formát ölt: a Budapestre került rokonok úgy húzzák a szájukat a faluban maradt családnál vendégeskedve, hogy közben róluk is lerí származásuk (*A csehszlovák rokonok*), a fiú pedig hiába tesz kirándulást Visegrádon, magát városinak álcázva, minden mozdulatáról kiált, hogy honnan érkezik. A vidéki lét pedig meglehetősen nyomorúságos: nagy az elmaradottság mind a lakhatásban, mind kulturálisan (a hírek is lassan érnek el oda, nemhogy a művészet vagy a tudomány); amit az antropológusok népszokásnak hisznek és idealizálnak, az a falusiak számára „kollektív büntetés” (*Mért akkor, és mért akkorát* – 78.); és nem kevésbé hervasztó a falu elemi alig-elviselhetősége: a bűz, a kosz, az áporodottság. Ugyanakkor mindez nem egy finnyás elbeszélő viszolygásával van ábrázolva, hanem egyszerűen természetesként jelenik meg: itt ilyen az élet, és maga a főszereplő fiú sem valami magaslatról néz le erre a világra, hanem épp akkora távolságból tud rá tekinteni, amely a reflexiót és a hiányérzet megfogalmazását még lehetővé teszi, de nem kínál olyan pozíciót, amelyből valami más mellett lehetne elköteleződni. Csak nagyon lassan formálódik meg egy más világ képze, amely ugyanakkor nagyon is különemű elemekből áll: olvasmányélmények, fantáziák és a régészet mint lehetséges hivatás tölti ki. Az utóbbihoz, a régészethez kapcsolódik az a szöveg, amely szépen tanúskodik arról, hogy a második rész írásai milyen jól olvashatók önálló novellákként is: a *Csöpi*ben az első régészkedésébe belevágó fiú a török temető helyett végül az „elkóborolt” kutyája csontvázát ássa ki: a szöveg frappáns szerkesztése ellenpontozza az epizód keserűségét, de közben nem vicceli el a dolgot. A vidékiség nyomorúságát két tényező ellensúlyozza: az egyik annak bemutatása, hogy ez a közeg igenis élhető, és a valódi – emberek közötti – problémák csak ezen felül következnek, a falusi lét önmagában még semmiképpen sem siklatja ki az itt élők életét. Háy nagyszerűen alkotja meg a hely atmoszféráját: aki járt már disznóvágáson vagy madárpiszokkal teli baromfiudvaron, az borzongással ismerhet rá a falusi miliőre. A másik tényező az olyan költői-látomásos leírások alkalmazása, amelyek elemelkednek a szöveg máskülönben köznyelvi vagy akár alulstilizált nyelvhasználatától, például a következő részletben: „Mintha egy nagy fedél lenne a falu fölött (...), a

megfagyott bűdös levegő, ami nem engedi kijutni a sok-sok megölt disznó lelkét. Lehet, már évszázadok óta itt vannak. Itt sűrűsödnek a falu fölött, és hiába jön a karácsony, nem tőri át az angyal ezt a fedőt.” (*A disznó kicsi darabja* – 71.)

A könyvnek van még egy egészen figyelemreméltó rétege, amely nemcsak további súlyt kölcsönöz a műnek, hanem túlmutat a város–vidék-ellentét szociális dimenzióján: ez pedig a *Napra jutni* teológiai horizontja. A teodícea problémája, az emberi szenvedést Isten jóságával összeütköztető kérdésfeltevés vagy egyáltalán az istenkérdés korábbi Háy-művekben is jelen volt, mindig határozottan, de sosem harsányan. Most is ez a helyzet: „Az apa az apában volt, a gyerek a gyerekekben” (9.) mondatban nehéz nem ráismerni Jézusnak arra a mondására, amely szerint ő az Atyában van, az Atya pedig őbenne: az Atya és a Fiú egymásban lakozása mint párhuzam rendkívül felerősíti és roppant jelentőségteljessé teszi a mű apjának és fiának különállását, magában lakozását. Ahogy az is leginkább azért fontos, hogy az apának igaza legyen, mert különben a teremtőről derülne ki, hogy igazságtalan (*Mért akkor, és mért akkorát* – 80.). S jöllehet a jézusi passió a mű több pontján is úgy kínálkozik fel, mint amivel összekapcsolható a saját szenvedés és megkínztatás (*Olvasás; Az éjszakai Jeruzsálem*), a katolikus vallásgyakorlás és hit vagy értelmetlen szokások halmazaként (a fiú számára adventi ministrálás a rorátén – *Az isten igéje*), vagy – igaz, az egyházi tanítást félreértelmezve – hazugságként tűnik föl (*Gyónás*). Ami azért is érdekes, mert Háy jóformán másról sem ír jó ideje, mint az embernek arról az állapotáról, amelyet a kereszténység az eredeti bűn fogalmával jelöl: arról az eredendő kiszolgáltatottságról, az eltévelyedésre való hajlamról, a másoktól örökölt vagy kapott terhekről és sebezhetőségről, amelyért az ember személyesen nem felelős, de nem is tehet úgy, mintha semmi köze nem lenne hozzá, és csak úgy rászakadt volna a semmiből. Háy sokszor szellemes, frappáns, játékos és humoros, de szemmel láthatólag az emberi életnek ez az alapvető nehézsége foglalkoztatja leginkább és legkitartóbban. Az új könyv egyik újdonsága, hogy ezt az egisztenciális terheltséget a gyerekkorra is kiterjeszti: nincs olyan időszak, amikor könnyű lenne élni, amikor nem állna fenn a sérülések begyűjtésének veszélye – egyedül talán az a különbség, hogy a gyermek még kevésbé próbálja leplezni és tagadni az élet folyamatos, megszüntethetetlennek tűnő megoldatlanságát, mint a felnőttek.

A *Napra jutni*nak is lényeges, noha explicit módon nem megfogalmazott kérdése, hogy az ember sorsa mennyire szükségyszerű. A *gyerek* című regény végkövetkeztetése az volt – bár kellett hozzá türelem, hogy az olvasó eljusson idáig –, hogy az élet nagy terheltsége miatt gondolja azt az ember, hogy nem volt választása, és minden szükségképpen történt úgy, ahogy történt – az ember annak a terhét már végképp nem bírná el ráadásként, hogy felelős a döntéseiért. Ez a szabadságot nem kizáró, de csak kivételesen megvalósíthatónak beállító szemlélet a Háy-hősök „szétválasztásában” is segít: azok a szereplők bizonyulnak normálisnak és rokonszenvesnek, akik nem másokat hibáztatnak, és képesek időnként változtatni, akkor is, ha alig-alig mondhatják el magukról, hogy önszántukból és akaratuknak megfelelően vannak abban a helyzetben, amelybe kerültek. Ezért is szerethető figura az apa, aki a maga módján nagyon is igyekszik javítani a családja helyzetén, és képes felismerni, mikor kezd más igényekhez idomulva elidegenedni a feleségétől és a fiától (*Apa barátai*), ahogy van annyi normalitás, szabadság és épség is benne, hogy egyszerűen nevetni tudjon önmagán (*Apa kalapja*). Persze a kép nem idillikus: *A könyvtároslány* azt sejteti, hogy az apának viszonya lesz.

Úgy tűnik tehát, hogy a specifikusnak mondható problémákon túl – gyermekkor, vidéki lét, társadalmi mobilitás – Háyt ezúttal is az emberi sorskérdések érdeklik. Az élet alakításának nehézsége, a terheltség, a nagy eséllyel bekövetkező megnyomorodás, a kétszen kínált szerepminták közötti rémült keresgélés, a felelősség elhárítása, a másoknak való, sokszor rejtve maradó kiszolgáltatottság (az apa megbetegedése és halála valószínűleg

a szülei évtizedekkel ezelőtti gondatlanságára vezethető vissza), az emberi kapcsolatok sérülékenysége, a transzcendencia iránti törékeny fogékonyság – mindaz, ami alighanem valóban közös, és az emberi állapotból következik. Háý számára szemmel láthatóan fontos, hogy ezeket a problémákat közösnek mutassa be. Ennek egyik, kudarcos útja, hogy vég nélkül, hihetetlen monotóniával és görcsös lelezés-igénnyel sorol történeteket a legkülönbözöbb státuszú emberekről, hogy lássuk, mindenki ugyanabban a nyomorúságban vergődik: számomra emiatt elviselhetetlen mű *A mélygarázs*, és emiatt jelent sokszor túl nagy olvasói kihívást *A gyerek*. A másik út, hogy egyetlen (élet)történetet mond el, türelmesen, a megértés szándékával, természetesen más, de kisszámú életutakkal összeszóve (Háýnál is evidencia, hogy senkinek az élete nem áll önmagában), engedve azt, hogy egy sors kibontakozzon az olvasó előtt, aki maga tehet szert az emberi egzisztencia konstans tényezőinek belátására. Ezért – is – jó mű *A boggyósgyümölcs kertész fia* vagy a *Házasságon innen és túl* című 2006-os kötet novelláinak javarésze – és a *Napra jutni* is. Az egzisztenciális érzékenység, a nagy meggyözödéssel képviselt, téttel és súllyal bíró világlátás, a jó érzékkel megválogatott, könnyen befogadható, ugyanakkor igényes és figyelemre méltó irodalmi eszközök: a motívumkezelés, a költöiség, a sűrítés, a játékosság, a szellemesség, a hétköznapi, időnként jelentélesen alulstilizált nyelvhasználat – mindezek fontos és jó íróvá teszik Háýt. Nem állítom, hogy nincs nála jobb, artisztikusabb, szubverzívebb, grandiózusabb vagy súlyosabb prózáírónk – de talán olyan sincs, aki ennyire közös lehetne. Én mindenesetre drukkolok, hogy valóban és még inkább az legyen.

ÁLOMSZERŰSÉG ÉS TÖRTÉNETVÁLTOZATOK

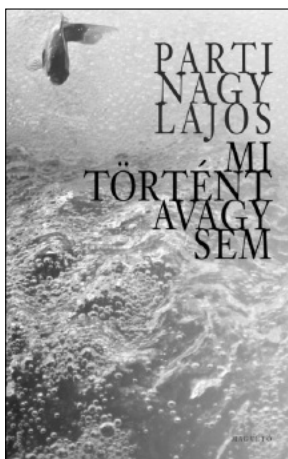
Parti Nagy Lajos: Mi történt avagy sem

Parti Nagy Lajos 2013-as kötete, a *Mi történt avagy sem* a szerző prózai életművén belül a korábbi novellagyűjtemények sorába illeszkedik; az új könyv írásaiban az 1994-es *A hullámzó Balaton* és a 2006-ban megjelent *A fagyott kutya lába* szövegeinek műfaji mintájára ismerhetünk.

A kötet huszonhét kisprózaí írást tartalmaz, amelyek közül túl nagy meglepetést valószínűleg egyik sem okoz a Parti Nagy munkásságát figyelemmel követő olvasónak. Találunk például tartalmi egyezéseket az életmű korábbi darabjaival: *A magyar gyomor* című írás professzionális evő főhőse egyaránt idézi *A hullámzó Balaton* című novellájának szereplőjét és *Az étkezés ártalmasságáról* kötet elbeszélőjét; de ismerősként térhetünk vissza a Parti Nagy-próza jellegzetes színtereire is, Tömpemizsérre vagy Csőpépre. Ha pedig az életművön belül a novelláskötetekre szűkítjük a vizsgálódást, számos alkotásmódbeli, szerkesztési párhuzam fedezhető fel. A *Mi történt avagy sem*, tehát a harmadik Parti Nagy-novelláskötet (nem számítva most ide a *Se dobok, se trombitákat*, a *Magyar Napló*ban közölt tárcanovellák gyűjteményét) végigolvasása után az értelmező talán jogosan láthatja elérkezettnek az időt, amikor már nem túl nagy merészség kijelentenie, hogy pontosan tudja, milyen „a” Parti Nagy-novella. A tipikus elemek és visszatérő motívumok ellenére sem kiszámítható a könyv: a 2012-ben megjelent *Fülkefor és vidéke* kötet szorosan aktuálpolitikához kötött történetei után a *Mi történt avagy sem* a kisember szemszögéből fest időtállóbb képet a mai magyar társadalomról.

A kötet tartalomjegyzékében a címeken túl az egyes történetek zanzásított változatát is megtaláljuk: formailag alighanem ez a leginkább szembeütő hasonlóság az említett előző két kötet és a *Mi történt avagy sem* írásai között. Ez a megoldás a regény műfajának szerkesztési toposzára utal, amikor a szerző egy-egy fejezet elején összefoglalja, kivonatolja annak tartalmát. Radnóti Sándor *A fagyott kutya lábáról* közölt kritikájában e „beszélő tartalomjegyzék” segítségével kapcsolja össze a lírikus és a prózaíró Parti Nagyot: az egyes novellákból kiragadott motívumok egymás mellé helyezésében költőiséget vél felfedezni. „[O]lyan szabad versek ezek, amelyek kiostálják a prózát, kivonják az epikai összefüggéseket, s a szöveg mondataiból, mondatrészeiből, nyelvjátékaiból, neveiből kihagyásos költői sűrítményt készítenek.”¹ – jellemzi a tartalomjegyzék részeit.

¹ Radnóti Sándor: Szép Róza a válaszüton. *Élet és Irodalom*, 2006. december 15.

Magvető Kiadó
Budapest, 2013
218 oldal, 2990 Ft

E költőiség kapcsán Radnóti fontos állítást tesz a Parti Nagy-novellákról: *A fagyott kutya lába* szövegeiről megállapítja, hogy mindaz, ami a költészetben működik, prózai történetbe ágyazva abszurditássá válik, s a mindennapi életben a költői fantazmagória megfelelője az örület lesz: „Versben szabad szárnyalás, realiztikus történetben patográfia.”² Radnóti példája *A fagyott kutya lábából* a *Van baj* című írás, amelyben egy férfit karácsony harmadnapján megcsal a felesége egy fenyőfával: a fenyőfára féltékenykedés költőisége prózában és narrátori előadásban már háborodott elmére vall.

Ezzel kijelölhetjük a *Mi történt avagy sem* novelláinak egy részét is. Legszorosabban két szöveg tartozik ide: az *Apukális viszonyok* című, amelyben egy kisfiúnak szárnya nő, és kirepül a nevelőotthon ablakán – az anyagi tulajdonságokkal bíró J. Tibike névre hallgató kisfiú Jézussal azonosítható, mert a történet idején épp karácsony van, a fiú nevelőotthonbeli gondozója pedig bizonyos Sz. József; valamint a *Tréning, trénaadrág* című írás, ahol egy szárnyas házmaster tűnik fel Kádár-kori ügynökként. A szárnyak itt nem a keresztény hagyományhoz utalnak vissza, sokkal inkább a görög mitológia üzenetközvetítő Hermészre juthat eszünkbe – akárhogy is, a szárnynövesztő figurák abszurditása kétségtelen.

Ez a két novella a Kádár-korban játszódik: a múlt éppúgy távolságot teremt, és megfelelő helyet biztosít a szürrealitásnak, mint Parti Nagy másik jellegzetes eljárása, amikor egy-egy novella cselekményét az álom-félálom terepére helyezi. A kötetben figyelemre méltóan sok novella tartalmaz ugyanis reflexiókat az álommal kapcsolatban; az elbeszélő számtalan esetben játszik el azzal, hogy valahonnan az álom és az ébrenlét határáról rángatja elő alakjait. A nyitó novella, *Az irónia határai* például így kezdődik: „Illetőm valóságosnak tűnik, noha egy hajnali álom foszladékaiból kecmereg elő.” (5.) A *Júnóproblém* című szöveg felütése a következőképp rögzíti az álom és éberség közötti állapotot: „Hajnalban, mint rendesen, fölbredek, s akár valami fejszírba dermedt pályaudvar, lassan beindul az agyam. E gyér és nehézkes bioforgalomtól akár még az álomba is visszautazhatnék, csakhogy épp onnan úzött ki ide, ezekre a féleber peronokra valami szorongató esemény, történet-darab, hogy elvesztem, hogy elvesztettem, nem tudom pontosan, valami kongó és süket vége-érzés, ami nem halálfélelem, de rövid úton azzá válhat. Nagyon ismerem ezeket a rövid utakat.” (64.) A *Jászol-esztrád* kezdőmondatában pedig filmként jelenik meg az álom: „Hajnali negyed négy lehet, mikor a laptopom megzizzen, és saját akaratából lejátszik nekem egy változó minőségű videófelvételt, néhol csúnya beletörlésekkel, és vágásokkal.” (12.)

A szövegalkotás, az írói tevékenység így sok esetben álombeli cselekvésként jelenik meg, s ez kimondottan érdekes narrátori pozíciót eredményez. A narrátor markánsan jelen van a szövegekben, ugyanakkor ez a jelenlét mintha csak arra szolgálna, hogy saját helyzetét elbizonytalanítsa. Az elbizonytalanításnak több módja is lehet: a fenti példák tanúsága szerint ilyen például a félálom pozíciójából való megszólalás, hiszen egy nem éber állapotú narrátor talán kevésbé megbízható. További pozíció-elbizonytalanítást figyelhetünk meg akkor, amikor a történéseket az elbeszélő kameraként pásztázza végig, önmagát mintegy a közvetítő szerepére redukálva (a *Hév nyári napban*): „én, mint a kamera, de én helyet nem foglalok el” (127.). Ezzel összefüggésben pedig számos helyen „adatközlőként” nevezi meg szereplőit, ezzel is azt hangsúlyozva, hogy ő maga csupán médium, s szereplői gondolatait egyéni kiegészítés nélkül, szabad függő beszédet alkalmazva jegyzi le. A *vaksors szarvában* például: „Köszöni, hogy átadom a helyet, mondja adatközlőm, mert ő, ha mindjárt le nem ülhet, itt bukik föl lelkileg”. (72.)

Ám nincs is szükség arra, hogy a narrátor explicitebben foglaljon állást, vagy kommentárokkal segítsen: a kötet szereplői bármiféle iránymutatás nélkül, maguktól is elvezetik az olvasót a szövegek téjténe megértéséhez. Ennek pedig (legalábbis részben) az az

² Uo.

oka, hogy a *Mi történt avagy sem* nagyon mai könyv: mint már korábban utaltunk rá, van ugyan néhány novella, amelyek színtere a Kádár-korszak, az írások zömének azonban a 2010-es évek Magyarországról van mondanivalója. A szövegek nagy része a mai magyar ember számára ismerős helyzetekkel szembesít – még ha ezen helyzetek többségéről úgy is gondolkozunk, hogy bár ne lennének ismerősek. Leginkább tehát társadalomkritikai aspektusában látom a kötetet meghatározónak; poétikai megformáltság és mondandó kétségesen választhatók el ugyan egymástól, e kötet esetében mégis az utóbbit látom fontosabb szerephez jutni.

A kötet szinte mindegyik fejezete egy-egy társadalmi problémát fejteget, s e társadalmi problémák az egyes fejezetekben konkrétan meg is határozhatók: a cigányokkal szembeni előítélet a témája *A kis Adonisz*nak; *A vaksors szárvá*ban pedig a cigánykérdés a homoszexualitással kiegészítve kerül elő. *A Törpebérllet* a normától eltérő, fogyatékkal élőekkel szembeni támadó és megalázó kommunikációra mutat példát, az *Extra örömkö*ben pedig a férj és a feleség tervezett boldogságát az átlagos-szegények és a milliomosok közti különbség hiúsítja meg.

A kötet nem éppen pozitív kilátásokat vonultat fel: hősei javarészt szerencsétlenek és kisiklott életűek, akik áldozatként tűnnek fel egy kegyetlenkedő világban; együttérezni velük azonban kisszerűségük miatt mégsem lehet. Ezt az értelmezési irányt jelöli ki az ugyanazon eseményt elbeszélő kezdő- és zárónovella is, *Az irónia határai* és *Az irónia további határai* című írások. Mindkettő egy pórul járt kocogóról szól, aki az íratlan szabályokat evidensnek véelve úgy gondolja, hogy a park futópályáján a futóknak elsőbbségük van a gyalogosokkal szemben, s ez utóbbiaknak kötelességük félreállni és utat biztosítani. Az efféle íratlan szabályok azonban csak akkor érvényesülhetnek, ha egyik fél sem tartaná saját magát a másiknál feljebbvalónak – a két novellában ábrázolt gyalogos házaspárra azonban ez nem jellemző. Nem húzódnak félre, emiatt főszereplőnk kénytelen kitérni és belegázolni egy kupac vizes levélbe; majd amikor megköszöni a házaspárnak kedvességét („Nem mondja, hogy nem volt a hangjában irónia.” [7.]), azok utánaerednek, s kevésbé árnyalt módon közlik, hogy dehogy állnak ők félre, „Nem beszélve, hogy ha vélemény van, [...] azt civilizált lény megmondja. Szemtől szembe. Ember az embernek, hogy hé, iced, álljál félre!” (9.)

A cselekményt itt a nyitónovella alapján foglaltuk össze, de majdnem pontosan ez a történet ismétlődik meg a kötet zárónovellájában is, *Az irónia további határai*ban. Egy-egy történet újramondásának gesztusa nem új jelenség a Parti Nagy-életműben: a *Se dobok, se trombiták* kötet, amely a *Magyar Napló*ban 1990 és 1993 között megjelent tárcanovellákat gyűjti össze, fontos forrását képezi a későbbi novelláskötetek anyagának. Az itt szereplő *Az Eraclea di Mare-i cápa* című írás például újraírt formában visszatér *A fagyott kutya lábának Giuseppe undo Pusstay* című novellájaként; *A hullámzó Balaton* kötet *Kispárizsában* pedig a *Se dobok, se trombiták Hátul az udvarban* szövegére ismerhetünk. Míg azonban az újraírásnak ezekben az esetekben főképp poétikai tétje van, s a kapocs sem olyan szoros, tekintve, hogy különböző kötetekben és különböző címek alatt jelentek meg a szövegek, addig *Az irónia további határai* *Az irónia határainak* újraírásaként másképp kezelendő. A *Mi történt avagy sem* befejező novellája nemcsak hangsúlyyaiban, de tartalmában is eltér némiképp a kezdőnovellától: az eset már bíróságra kerülése után íródik újra, és nincs szó arról, hogy a gyalogos férfi elgáncsolta volna futókat, hanem a futó a földre veti magát, a férfi pedig keresztülesik rajta, és kómába esik. A tanulság pedig, amely az egész könyv végkicsengése, még a nyitó írás tanulságánál is rosszabb: „Uram, jobban járt volna, ha maga esik kómába, mondta a szimpatikus rendőr, még ha béna marad, plusz félhülye, akkor is. És ha emberem reálisan végiggondolja, ebben lehet is valami.” (218.)

A kötetben található derűsebb novellák is, amelyek szintűgy társadalomkritikát gya-

korolnak, azonban kevésbé élesek, mert nem egymás szándékos támadására irányuló helyzetekről szólnak, hanem például provincializmusról; ilyenek *Az otthonkás Madonna* vagy a *Warjáné eljön értem*. „Ha jól értelmezem, ezután következik az úgynevezett író-olvasó találkozó, mely nélkül náluk falunap el nem múlhatik. Warjáné az 1989-es forradalom és szabadságharc óta élő író meg nem hív, csak klasszikusat. Csupán a helyi író-költőkkel tesz kivételt, mert azok nem élők, hanem lakók, valamint Dumpf Endrével, akinek – mint azt személyes hangú bevezetőjében hamarosan elmondja – kórházi ápolónőként volt szerencséje a múzsájának lehetni anno dacumál.” (110–111.)

A többségben lévő komorabb hangvételű szövegek esetében is kínálhat megoldást a humor; néhány helyen, ahol hirtelen regiszterváltással billent ki a kilátástalanságból, ez működik is, mint például *A vaksors sarvóában*, ahol azt a poént aknázza ki a szerző, hogy a homoszexualitása miatt üldözött apának ikerlányai vannak: „Mert aznap éjjel négyen vagy öten meglesték az apát, ahogy botorkál haza a HÉV-megállótól, és sí-maszkban, »büdös cigány« és hasonló felkiáltással megtámadták. Botokkal, viperával kezdték ütlelni, amíg csak állt a lábán. [...] Még épp eszénél volt, a gyöngye fényben is látta, hogy az illető támadó nem más, mint a Gyöngyvérke. Vagy az Emese, mert ezt a védelem nagy erővel vitatja.” (78.)

A nyelvi humor azonban nem minden esetben jelent kiutat; a Parti Nagy-féle roncsolt nyelv sok helyen nem elmés vagy újszerű költői leleményből áll, hanem csupán az alacsonyabb beszédstílust utánozza: „Mutattad vagy nem, mutassad szépen újból megfele” (24.), ami önmagában még nem válik poétikai erénnyé. Vannak továbbá olyan jelentéscsúsztatások, amelyek olvasói pozícióból tűnhetnek akár vicc-szándékúnak is, például amikor a *Törpebérlet* egyik szereplője a ‘szolidáris’ szót hibásan használja, s úgy értelmezi, hogy ha segít a barátjának másokat megnyomortani, akkor ő szolidárisnak mondható; a melléfogásnak azonban az adott szöveggörnyezetben nincs komikus hatása, sőt.

Jobban működő megoldás a kötetet jellemző tragikum tompítására, ha a valóság és a fikció határainak elcsúsztatására koncentrálunk: ha a címet értelmezési útmutatóként véve megkérdőjelezzük, hogy tényleg valóságként vagy legalábbis valószerűként kell-e elhinnünk a szövegekben ábrázolt helyzeteket. Ha például kiemelt szerepüként értelmezzük az álomszerűséget és az álomból történő fikcióteremtést (s mint a fenti példából láthatjuk, erre a kötet elég okot ad), máris szerencsésebbek a kilátásaink. Parti Nagy nyitva hagyja annak a lehetőségét, hogy az ábrázolt szituációkat – noha azok kísértetiesen hasonlítanak a valóságra, s bármikor megtörténhetnek – álombeli fikciókként értelmezzük.

S egy másik, ehhez kapcsolódó lehetőség szintén megmarad: a több, egymással egyenrangú elbeszélés-változat alternatívája. A kötet tanúsága szerint elbeszélni muszáj, mert ez az egyetlen megmaradt opció: „Elmeséli röviden, mást kezdeni vele úgyse tud.” (5.) – váltja át a narrátor harmadik személybe *Az irónia határai* főszereplőjének első személyű elbeszélését; vagy ugyanez *Az irónia további határai*ban: „De ő akkor is elmeséli, hogy mi történt, mást kezdeni vele úgyse tud.” (211.) Ha tehát elbeszélni kötelező, a cím kérdését feltehetjük az elbeszélésre vonatkozó kérdésként is: *Mi történt avagy sem?* Meg kell tehát megkérdőjeleznünk, hogy a szereplők képesek hitelesen, a valóság objektív tényeként elbeszélni a velük történt eseményeket, s nem szabad hinnünk az egyetlen igaznak tartható narratívában – és a helyzet kevésbé hervasztó. Nemcsak a cím, de a szövegek önmegkérdőjelezési kijelentései is megerősítenek abban, hogy a valóság és annak elbeszélte változata szükségszerűen elcsúsznak egymástól, például a *Füredés* című novella elbeszélője így nyilvánul meg a történetet mesélő szereplőről: „már ő is úgy és arra emlékszik, ahogyan elmesélte: mindig másképp, a mindenkori hallgató szája íze szerint.” (49.)

A magyar társadalmi állapotokról összességében negatív képet festő Parti Nagy a kötetben belül tehát mégis nyújt néhány alternatívát. Ezekon felül pedig az idő múlásának biztos tényére alapozva a *Mi történt avagy semre* vonatkozóan is idézhetjük Parti Nagy

írását Esterházy Péter 1991-es tárcanovella-kötetéről, *Az elefántcsonttoronyból* címűről: „Esterházy se bánná, íróként se, állampolgárként se bánná, ha ezen alkalmi írásait mára elavultnak, idejétmúltak mondhatnám, s fel-felröhöghetnék tirabjai, hogy hát micsoda idők is voltak azok ott a rendszerváltás vagy mi hőskorában, s hogy miket is kellett az írónak, az írónak szóvá és nevetségessé, valamint világossá tennie”.³

³ Parti Nagy Lajos: Az elefántcsonttoronyból-ról. In: *Se dobok, se trombiták, – magyar napló, '90-'93* –. Pécs, Jelenkor Kiadó, 1993, 52.

KÜZDELEM A RABSÁGGAL

Nemes Nagy Ágnes: Magyarul és világul (szerkesztette: Lengyel Balázs és Ferencz Győző)

1908. november 16-án közölte a *Nyugat* Babits *Messze... messze...* című versét, amely az egy évvel később megjelenő *Levelek Iris koszorújából* című kötet egyik legjelentősebb darabja. A vers nyolc versszakon át nyolc európai országon vezet végig, Spanyolországtól Svédorszáig, majd következik az ellenpontozó záró versszak:

Ó mennyi város, mennyi nép.
Ó mennyi messze szép vidék!
Rabsorsom milyen mostoha,
hogy mind nem láthatom soha!¹

Az utazás túllépés a „rabsorsón”. Nemes Nagy Ágnes kötete is éppen nyolc útinaplót tartalmaz, az első 1956 nyarán, az utolsó 1989 nyarán született. Az első egy erdélyi, az utóbbi egy párizsi utazásról készült. A legjelentősebb és a legerjedelmesebb azonban az 1979-ben az iowai írótalálkozóról készült napló, ez teszi ki a könyvnek mintegy felét. De hamis lenne azt feltételezni, hogy ez a nyolc utazás volt a költő összes utazása vagy akár nagy utazása.² A napló egészében a politikai szempontok megjelenése rendkívül diszkrét, ami egyébként összhangban is van Nemes Nagy Ágnes általános habitusával. Ha a Babitsról szóló könyvét indirekt ars poeticaként olvassuk, akkor ez szinte kézenfekvő. A könyv egy kiemelt helyén ezt olvashatjuk: „Babits nem volt politikus alkat, [...] nem politika és szerelem érdekelte [...], morális-bölcsező alkat volt, lét-lírikus.”³ Nemes Nagy Babitsban egy újfajta költői magatartást pillant meg: „Nagy lángolóink, Petőfi, Ady

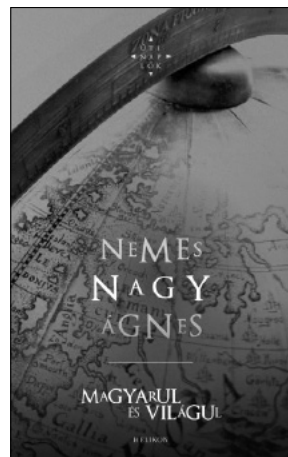
¹ Babits Mihály: *Összegyűjtött versei*, szerk.: Kelevéz Ágnes, Osiris Kiadó 1997. 12.

² Károlyi Csaba ezt írja a recenziójában: „Nem tudhatjuk pontosan, Nemes Nagy vajon minden útvjáról készítette-e feljegyzéseket, csak azt tudjuk, hogy nem mindegyikről kerültek elő ilyenek. Az 1947–48-as római és párizsi útvjáról csak adatok vannak, a későbbi 1965-ös belgiumi és a '80-as évekbeli két londoni útvjáról (1980, 1989) nem került elő napló, miként németországi és írországi élményeiről sem.” Károlyi Csaba: „Európai vagyok”, *Élet és Irodalom*, 2014. szeptember 12.

³ Nemes Nagy Ágnes: *A hegyi költő. Vázlat Babits lírájáról*, Magvető Kiadó 1984. 110. Ezt a gondolatot a szerző önálló és saját ars poeticájaként is megfogalmazta: „Igenis kénytelenek vagyunk kételkedni a vers bölényhajtási képességeiben, igenis téves volt valamikori hatalma, igenis, ha úgy vesszük, luxus és pótlék.” Nemes Nagy Ágnes: *Úgy, mintha*, in: uő: *Válogatott versek és esszék*, szerk.: Ferencz Győző, Osiris Kiadó 2003. 137.

Helikon Kiadó
Budapest, 2014

344 oldal + 20 oldal melléklet, 3490 Ft

meghalva bizonyos történelmi pillanatokban, nem juthattak el a tapasztalás olyan köréig, ami életemnek – életünknek – meghatározója volt; nem láthatták át vesztett háborúk *utáni* korszakok konstellációit, nem tanulhattam tőlük azokat a viselkedési normákat, amelyekkel az ember a némaságra, a tehetetlenségre reagál.”⁴ Mintha lankadt volna a cenzor ébersége: Nemes Nagy óvatosan a hivatalos ideológia fogalmait használja, „lángolók”-ról beszél, a korai halállal és bizonyos tapasztalatok hiányával magyarázza Petőfi és Ady hátrébb sorolását. „Tőle pedig, Babitstól, éppen az elveszett csaták ethoszát, a fél-halál illemtanát tanulhattuk a háború alatt és még előbb is.”⁵ A mondat vége megint eltereli a cenzor figyelmét: Nemes Nagy Ágnes nagy valószínűséggel nemcsak a háborús vereségre gondol (amely ezek szerint messze áll a fölszabadulás élményétől), hanem az ötvenhatos forradalom leverésére is. Babitstól azt lehetett megtanulni, hogy mit jelent a vereség világában élni. A vereség világát nevezhetjük „rabságnak” is. „Sajnos még ő sem nyújthatott alaposabb oktatást, mélyebb szintű beavattatást ez ügyekben – csakugyan mit is kell csinálni ilyenkor? Milyen arcot kell vágnia az írónak, amikor az a dolga, hogy hallgasson?”⁶ Ha Babits fenti utalását követjük, akkor azt mondhatjuk, hogy például utazhatna. Az utazások és az útinaplók a vereség-világ termékei. Nagyon érdekes, hogy amikor a szabadság megjelenik a horizonton, az első és az utolsó naplóban, a politika mégiscsak földereng. 1956 nyarán Nemes Nagy férjével, Lengyel Balázssal (aki 1944 és 1958 között volt a férje, és az erdélyi naplót még részben ő vezette) és a Mészöly Miklós–Polcz Alaine házaspárral utazik Erdélybe.⁷ Augusztus végén, Kolozsváron történt, hogy egy történész, „vékony nyakigláb öregember, kisiújs, igyekvő modorral” kikísérte a vendégeket a folyósóra. (38.) (Nincsenek egyéb direkt utalások arra, hogy lehallgatások lennének, vagy lehetségesek lennének.)⁸ „Suttogva kérdezi a Petőfi körülményeket. El kell mondanom, részletesen. A [...] szegény, kopott öreg felragyog.. – »Talán ott már hajnalodik.« Nekik is, nekünk is gyenge kis hajnalodás.” (Uo.) Aztán máskor valaki más kérdez rá a Petőfi Körre. „Meghökkenünk: ennyire érdeklődők? Ennyire fontos nekik, hogy mi van nálunk, főleg, ha az valami csepp reményt jelent? – Ennyire.” (31.)⁹ Úgy tudjuk, hogy Nemes Nagy Ágnes nem tett több utazást Kelet-Európába. De 1989 nyarán, méghozzá júniusban, amikor Nemes Nagy Ágnes Párizsban járt, egy román író nagy hatást gyakorolt rá. Ekkor naplót már nem vezetett, decemberből visszatekintve írja le, hogy a felolvasás után felszólalt egy román kolléganő: „Igen, igen eljöttem a maguk felolvasására, mert meg szeretném mondani, hogy nekünk mennyire fontos, ami maguknál van, nálunk pedig, hiszen tudja ...” (339.)

⁴ I. m. 117–118.

⁵ Nemes Nagy Ágnes: *A hegyi költő*, i. k. 118.

⁶ Uo. Konrád György nagyjából ugyanebben az időben ezt így fogalmazta meg: „mit lehet tenni, ha szinte semmit sem lehet tenni?” Lásd *Antipolitik*, Suhrkamp Verlag 1985. 119.

⁷ Polcz Alaine maga Erdélyből származott, Nemes Nagy Ágnes pedig a rokonait akarta fölkeresni. Ez azonban teljesen kudarcba fulladt. Nagy valószínűséggel ez az élmény áll a *Származás* című vers háttérében. Lásd Nemes Nagy Ágnes: *Ősszegyűjtött versei*, Osiris Kiadó 2003. 256. Továbbá erre az útra utal majd vissza a Mészöly Miklós hatvanadik születésnapjára, a *Jelenkorban* 1981 januárjában megjelent *Köszöntő* című vers, lásd i.m. 296.

⁸ Csak az iowai naplóban szereplő utalások az írótalálkozó kelet-német vendégére, engednének meg egy ilyen irányú értelmezést: „Hogy Kohlhaase mit mond, az nekünk nem mindegy; értjük a mellékmondatait. Hogy Kohlhaase kicsoda voltaképpen, azt majd otthon megtudjuk.” (242.) De a gyanúról sem tudunk meg semmit, sem azt, hogy az említett úriemberről hogyan és mit lehet majd megtudni otthon.

⁹ A Petőfi Kör vitáinak fordulópontját (a radikalizálódás útján) a sajtóvita alkotta, amelyre 1956. június 27-én került sor. Itt hangzottak el Déry Tibor híres és sokat idézett szavai, amelyeknek valószínűleg fölszabadító erejük volt: „Azt hiszem, bajaink kútforrása a szabadság hiánya... amíg ezeket a hibákat szóban és főképp gyakorlatban megtestesítő személyek a helyükön maradnak, addig a politikai bírálóknak az a dolga, hogy a lehető leggyorsabban távozásra bírja [őket].”

Aztán Nemes Nagy a román forradalom napjaiban ezt írja: „Rád gondolkodok, barátom, júniusra gondolkodok a ti decemberetekben, ebben a halállal és feltámadással teli pillanatban, amely olyan szorongatóan hasonlít 56-ra: azok a lyukas zászlók, fellobogózott tankok, fiatal arcok romos kapualjakban. Igen, mi láttuk. Mit mondhatok, barátom? Hát eljött, kiáltanám.” (340.) De mi is jött el? A rabság vége. A könyv így furcsa és nem is szándékolt keretes szerkezetet kap.¹⁰

*

Kezdjük még egyszer, mégpedig a külső körülmények felidézésével. Mit jelentett utazni Magyarországról ebben az időben? 1945 után a külföldi utazások szinte teljesen lehetetlenek voltak, az útlevel és a vízum kiadása központosított volt, és lényegében idegenrendészeti kérdésnek számított.¹¹ 1956 tavaszán kerül sor az első liberalizáló lépésekre; ezután utazik a két házaspár Erdélybe. 1960-tól léptek életbe azok a szabályok, amelyek különbséget tettek a nyugati és a keleti országokba történő utazás között. A nyugati országokba a turistaforgalom továbbra is rendkívül korlátozott volt, a meghívókra épülő hivatalos-csoportos utakat azonban általában engedélyezték. Érdekes, hogy a naplóban egy szó sincs az útlevel vagy a vízum beszerzésének nehézségeiről. És arról sem, hogy az utazás már maga kiváltság volt.

(1. *Indulások, szorongások*) Hol és mikor kezdődik egy utazás? „*Indultunk*: augusztus 20-án este, Mészölyékkel. Hálókocsi; sokat nevetgéltünk, keveset aludtunk.” (7.) „*1961. június 27-én* fölszálltunk az Arlberg-expresszre. Hely: éppen leülhettünk. Nem aludtunk egy szemhunyaszt sem.” (69.) „*Május 25-én* indulás. Bécsig kényelem, aztán couchette, hatan, 2 osztrák nő, 2 magyar nő és mi.” (91.) „*1987. március 30.* Háromnegyed 4-kor Ferihegy. Hideg. Balázs kivisz. Rövid út. Kb. 50 perc. Bécsben még hidegebb.” (319.) A leírás mindig nagyon tárgyilagos, fontosak az időbeli koordináták: a saját világból való kilépés ideje, de a módja is. Az indulásnál mindig nagyon fontosak a többes számok, vagyis a szociális kapcsolatok: együtt utazik valakikkel, valaki kiviszi a repülőtérre. Vissza sohasem néz, az utazás körülményeivel van elfoglalva: a maga komfortérzetével, esetleg az időjárással. Egyetlen út van, amelynek a kezdete ettől radikálisan eltér: ez az 1979-es amerikai utazás az iowai írótalálkozóra. „Elég sokszor szorongtam már életemben – volt rá mindig okom – de ilyen pánikszerű félelemmel, mint ez előtt az amerikai út előtt, kevésszer. Hetek, hónapok veritékes rémülete után mégis kimentünk a repülőtérre, felszálltunk a Malév-gépre [...], és elrepültünk Frankfurtig.” (141.) Ez az utazás más volt, mint a többi, mert egy másik kontinensre vezetett, de az indulás leírása is teljesen egyedi. Itt és csak itt visszanezünk a fizikai indulás elé. És a külső körülmények száraz rögzítése helyett a szorongás lelkiállapotába is betekintést nyerünk. De ezzel együtt a felütés némileg aszimmetrikus is lesz: a költő a saját szorongásairól beszél, de amikor áttér az indulás fizikai leírására, akkor láthatjuk a társat, akivel valószínűleg közösen szorongott. És most mintha azon csodálkozna, hogy a sok-sok szorongás után hogyan volt mégis erejük elindulni. S ez a szorongás nem tűnik el a megérkezéssel sem. Az indulás után két héttel ezt írja naplójába: „Rémes ez a sok angol nyelvű felolvasás. De félelmi rohamot kapok megint, hogy nem teljesítettünk valamit, amit pedig kellett volna. Állandóan szorongok. Úgy látszik, kezdek

¹⁰ Erre a keretes szerkezetre utalt Károlyi Csaba is a fentiekben idézett recenziójában.

¹¹ „A külföldre utazások korlátozása [...] külső kényszerre történt, s ez a kényszer részben a Szovjetunió, részben pedig a hihetetlenül rossz gazdasági helyzet volt. [...] A magyar politikai vezetés szándékai szerint ekkor még nem akarta lehetlenné tenni a külföldi utazásokat – annak ellenére sem, hogy ez a vezetés (különösen az útlevelügyben irányító Belügyminisztériumban) lényegében már ekkor a kommunisták kezében volt.” Bencsik Péter: A magyar úti okmányok története 1867–1989, <http://allamszocializmus.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=726115>

csakugyan idegbajos lenni.” (172.) Nem, nem kedélyeskedő a kifutás, azonnal eszébe jutnak a háború végének szorongásai: „Én ültem volna egyedül abban a kis házban, a Dráva mellett, körben partizánok és vonatrobantás majd minden éjszaka?” (Uo.) Körülbelül egy hónapig ezzel a szorongással küzd, és ezen keresztül a saját korábbi szorongásaival, vagy inkább a maga szorongás-történetével. Egy bő hónap után írja: „Mindennel együtt: nagy tapasztalat ez az Amerika. Kár lett volna el nem vállalni. Túlesve az első szörnyű pánikon, még valami, a tárgyra nem tartozó elégtételt is ad: úgy látszik, többet bírok, mint hittem.” (204.) Valószínűleg ekörül vagy egy kicsit később született az *Amerikai állomás* című vers, amelynek most az első versszakát idézem:

*Én nem tudom miért, mindig az állomások.
A régi szétbomlók, a készülők.
Mindig az állomások. Itt is.
Ebben az újvilágban, ebben a képtelen
magasban, ahol mintha Kalevala-erdő
húzódná, vagy inkább erdőhatár,
innen a ritkás szálfák, ott már lapuló bokrok,
s ha fák, csapott-fejű, görcsös borókafák.¹²*

Néhány évvel korábban írta meg Nemes Nagy Ágnes az egyik leghíresebb versét, amelynek címe *Villamos-végállomás*. És most is az állomásra figyel. Talán így sikerült legyőznie a szorongást: Amerikát – a maga totális másságában, nyelvi idegenségével¹³ – beemelni a maga vers-világába. (Érdekes módon a naplóiban nem is említi ezt a szorongás szempontjából is nagyon fontos verset.)

(2. *Visszatekinteni Magyarországra*) Az utazás csúcspontján mindig a saját világra vagy országra való visszatekintés áll. Az amerikai naplóhoz írt utóiratban Nemes Nagy így fogalmaz: „Amerikában tanultam meg, hogy európai vagyok. Ahogy Magyarországon kívül tanultam meg igazán, hogy magyar vagyok.” (314.) Ezt a jelenséget van hivatva megragadni a kötet címe is: *Magyarul és világul*.¹⁴ Mégis meglepő, hogy a költőnő milyen visszafogottan bánik ezekkel a reflexiókkal. Az erdélyi út alatt szinte ösztönösen jön a következő kifakadás: „Államunk vezetői cserbenhagyták az egész erdélyi magyarságot, mondhatjuk az összes határokon kívüli magyarságot, s ezt elsősorban az intellektüel vezetőknek kell felróni, Rákositól, Révaitól a káderekig, mert a munkások és a parasztok a maguk szűk körén csakugyan nem látnak túl, nem tudják mi az, Kolozsvár, Nagyenyed [...],” (50.)¹⁵ Aztán a nyugati utak során tudatosul a pénzhiány, a szegénység. Az 1977-es brüsszeli úton egy családnál tett látogatás alkalmával írja: „Soha nem lesz ilyen lakásunk. Frans fizetése negyvenezer frank, tízszerese Balázsénak. Színes tévé, radarvezérléssel. Büszkék rá.” (126.) (Lengyel Balázs ekkor a Móra Ferenc Könyvkiadóban dolgozott, de

¹² Nemes Nagy Ágnes: *Összegyűjtött versei*, i. k. 143.

¹³ A naplóban Nemes Nagy Ágnes sokat panaszkodik, hogy nem érti jól az angolt, aztán valamit fejlődik, de a kint tartózkodás vége felé közeledve újra visszaesik. „Lassacskán megint lejjebb megy az angolunk, izgatottak vagyunk, hazagondolunk. A második félidő elején, akkor beszéltünk a legjobban.” (295.)

¹⁴ Ez a sor Nemes Nagy Ágnes *Tanulni kell* című verséből származik; lásd uő: *Összegyűjtött versei*, i. k. 295.

¹⁵ E bejegyzés dátuma: 1956. augusztus 28. Rákosit egy bő hónappal korábban leváltották, és a Szovjetunióba távozott, ahonnan többet nem tért vissza. Révait már 1953 júniusában a kulturális élet diktatórikus irányítása miatt egy párthatározatban elmarasztalták, és elvesztette miniszteri tárcáját is. 1956 júliusában, miután keményen bírálta Rákosit, újra a Politikai Bizottság tagja lett. Itt tartunk a naplóbejegyzés születésekor.

1971 áprilisától második házasságában élt. Nemcsak együtt utazott a költőnővel, de mint-ha a feljegyzés azt is sugallná, hogy együtt laktak.¹⁶ Mindenesetre az új feleség a feljegyzésekben soha nem kerül szóba.) De térjünk vissza az anyagiakhoz: „Mi a magunk társadalmában kiemelkedő szinten élünk, Fransék átlagosan. De olyan fáradt vagyok, hogy már nem is irigykedem.” (Uo.) Ennél azonban sokkal súlyosabb dolgok is szóba kerülnek. Az ötvenhatos forradalom előestéjén a kritikai hang élesedik: „Operettzene, a bukaresti rádió bömböl. Aztán felolvasás. Iszonyú, iszonyú ez a gépi zaj.” (65.) Egy nagyon konkrét szituációban vagyunk benne, amelynek részletei nem is lesznek egészen világosak. De Nemes Nagy Ágnesnek egyszer csak megvilágosodik a szocializmus legalapvetőbb bűne: „Könny jön dühömben a szemembe. [...] Ez államformánk egyik legsúlyosabb bűne. A gondolkodás, a magány megbecstelenítése, merénylet a természet és a kultúra ellen.” (Uo.) Ezt talán úgy érthetnénk, hogy a szocializmus az állandó mozgósítás állapotában van, az emberek élete állandóan akciók és tervteljesítések hajszájában zajlik. Ezt a hajszát jeleníti meg a zaj, az állandó zajos csörtetés. Ilyen körülmények között felolvasni valamit, egy verset megszólaltatni, teljesen reménytelen. A szocializmus elveszi a művészettől az éltető levegőt. Ez a hajszája persze 1956 után mérséklődött, a „megújult szocializmus” alapvető bűne is más alakot kap. Az amerikai utazás vége felé (a New Yorkba való átutazás előtt) a költő ezt írja: „A beszélgetés egyfajta *mű*, amit csak közösen lehet létrehozni. Azok a régi, jó társalkodások! Amelyeknek a szabályait én ma is, mindig megtartom, csak mások nem tartják meg őket. Önzésük tűrhetetlen, társalgási műélvezetük nulla. De hát ez nem Amerikára vonatkozik; ez Magyarország. Amely valaha a jó beszélgetések hazája volt.” (294.) A sok felületes amerikai beszélgetés hozza felszínre a magyarországi beszélgetéskultúra hanyatlásának gondolatát. És ezt persze rögtön el is választja az amerikai tapasztalatoktól. Magyarországon nem a felületesség a baj, hanem a kölcsönösség teljes hiánya.¹⁷ A szocializmus fő bűne most már nem a művészetellenesség, hanem az emberi kapcsolatok tönkrététele.

(3. *Hazatérni vagy emigrálni*) A hazatérések leírása már nem kap helyet a naplókban. Ugyanakkor a naplók jó részében (persze a nyugati utazások kapcsán) megjelenik az emigrációs léttel való szembesülés. Nemes Nagy a párizsi emigrációval találkozáskor a hatvanas évek elején leírja az öngyőzködőnek hangzó mondatot: „Nem, nem szabad emigrálni, Isten őrizze.” (76.) És végig nem gondolkodik el mélyen azon, hogy mi lenne vele, ha emigrálna, ő hogy viselné, mihez kezdene. Ezt elsősorban a nyelvre utalva hárítja el; az iowai írókonferencián az egyiptomi nő előadásának meghallgatása után így medítál: „Nem tartozom azok közé, akik hajnaltól estig hallelujáznak, amiért a Jóisten magyarnak teremtette őket, de most hálát adtam az égnek azért, mert van anyanyelvem.” (164.) Persze jól tudja, hogy ezt rögtön relativizálni is lehet. „Talán mi is a nyelvtelenség határmezsgyéjén ingadoztunk, csak elfelejtettük? És akkor ők, ott a 18. század végén, remek ütemérzéssel belépve a történelembe, újratemtették azt, ami kis híján elhalt? Mindenesetre kezeteiket csókolom, ükapáim.” (164–165.) Nemes Nagy valószínűleg Lengyel Balázssal teljes egyetértésben mások emigrációs létét élte meg elrettentő példaként. Térjünk tehát vissza a hatvanas évek elejének párizsi emigránsaihoz: „Hogy élnek ezek! Az egyik megmondta: egy évig haldoklott, miután kijött. Felizgatjuk őket, s az ember szégyenkezik, mert a szívüket is kitennék elibénk. Csak azért, mert otthon élünk és emlékeztetjük őket valamire, ami számukra csak volt. De így nem is egészen igaz; a legtöbb – legalábbis szellemi törekvésében – oda kapcsolódik vissza, amit az emigrációval abbahagyott. Vagyis pl.

¹⁶ „Főzők tyúklevest. Jó. De Balázs szerint sótlan. Ez örök vita tárgya köztünk. Végül agyonszózza, és boldogan eszi.” (200.)

¹⁷ „Mint-ha kihalóban volna a beszélgetés szokása, amit én úgy képzelek el, hogy az egyik is, a másik is, mindenki mond valamit, s a mondókák egybekapcsolódnak, felszíkírnak, egymást csiszolják, a közös érdeklődés erőterében.” (294.)

a magyar költészet francia vonatkozásaiból disszertál az egyetemen, vagy magyar könyveket fordít, magyar versantológiát csinál.” (76–77.) Az emigrációs létnek így alapvetően két, egymással szorosan összefüggő sajátossága van: egyrészt a nosztalgia, másrészt az új körülmények között is a magyar kultúrához kapcsolódó tevékenységek keresése. Vagyis nem tudnak beépülni az új világba: vagy nem képesek asszimilálódni, vagy önként tagadják meg azt.¹⁸ Ez a kép, bár eltelik majdnem harminc év, és számos más ország emigránsaival is találkozik, semmit sem változik. Az amerikai út végén Nemes Nagy és Lengyel Balázs New Yorkban találkoznak újra emigránsokkal: „Mennyi szomorú emigráns. Ez az asszony is meglátogat minket, egy harminc esztendő emléké kedvéért.” (304.) Aztán a jeruzsálemi út alkalmából: „Szegény emberek, éppúgy tele vannak nosztalgiával, mint bármely más emigrációnk.” (334.) A könyvben egyetlen olyan hely van, ahol már-már úgy tűnik, hogy a nosztalgiát és a múltbeli tevékenységek sajátos folytatását talán mégiscsak el lehetne fogadni. És akkor egy pillanatra nincs már más érv, mint újra a nyelv. „Mindenütt ugyanaz a képlet emigránsok között, Nyugat-Európában is. Hányszor láttuk ezt Párizsban, Londonban. Költő – ha egy mód van rá – ne emigráljon. Az átkozott nyelvi röghöz kötöttség, az tapaszt legjobban. Ha valakit halálra üldöznek, menjen. Ha nemzetközi a művészete vagy mestersége, akkor is mehet. És mehet az, aki pénzt akar, dolcsit, jómódot. Válgék egészségére, ha nem tud jobbat kitalálni magának. De a nyelv embere ... jajistenem, de nehéz ez.” (306.) Talán nem túl nagy merészség kimondani, hogy Nemes Nagy Ágnes, itt, New Yorkban, 1979 decemberében szinte egyedülálló módon közel engedte magához az emigráció gondolatát. De aztán mindössze két nappal később, egy több mint három hónapos út után hazaérkezik Budapestre. Talán neki is eszébe jutott egy híres verssora: „Nem téveszthetem el a végállomást.”¹⁹ Nem. Az utazások hatására a „rabság” gyengül, de végül újra helyreáll.

¹⁸ Nemes Nagy Ágnes következetesen emigránsokról beszél, a korabeli politikai-ideológiai zsargon egyszerűen „disszidensekként” emlegette őket. A Magyarországon visszahagyott vagyonukat elkobozták, és hosszú-hosszú évekig nem jöhettek vissza Magyarországra, még látogatóba sem, a hozzátartozóikat zaklatták.

¹⁹ Nemes Nagy Ágnes: *Villamos-végállomás*, in: uő: *Ősszegyűjtött versei*, i. k. 127.

EGEREK ÉS GALAMBOK

Sofi Oksanen: Mikor eltűntek a galambok

Sofi Oksanen a kortárs irodalom egyik sztárja. Sok országban sok nyelven jelentek már meg regényei, idén tavasszal pedig Budapesten vette át a Könyvfesztivál nagydíját, Tóth Krisztina emlékezetes szavai kíséretében.¹ A napjaink irodalmát valamennyire követő olvasó méltán gyanakvó ezzel a sikerszériával kapcsolatban, hiszen tisztában van vele, hogy nagyon sok esetlegesség is közrejátszik abban, hogy ki válik híressé, ki kap meg díjakat. Sokszor az ügyes kiadói lobbinak köszönhető egy-egy író felfedezése és ismertetése, míg egészen kiváló tollforgatók művei valamiért nem jutnak el a nyilvánossághoz.

A körülmények szerencsés konstellációja, hogy a finn író nő regényei átlépték az ország- és a nyelvi határokat. A körülötte óhatatlanul kialakuló kultusz sem tartom feltétlenül ördögtől valónak, hiszen sok olvasóhoz csak erős marketinggel jutnak el könyvek. Márpedig üdvös lenne, ha minél több magyar olvasó szembesülne azokkal a kérdésekkel, melyek az észtfinn származású Sofi Oksanen regényeiben felbukkannak: a német megszállás, a kommunista múlt, az idegen elnyomás, a nők férfiak általi elnyomása tőlünk sem idegen problémák, sőt...

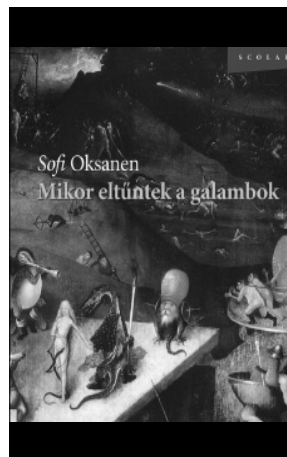
A *Mikor eltűntek a galambok* két időszakon játszódik. Az egyik a kora negyvenes évek, az a zűrzavaros és vészterhes időszak, amikor két szovjet megszállás között bevonultak a németek is Észtszországba. A lakosság folyamatosan menekült, a férfiakat hol az egyik, hol a másik seregbe sorozták be „önkéntesnek”, és mindkét megszállás emberek tízezreinek az elhurcolásával járt: Szibériába, illetve koncentrációs táborokba. A kis országnak kevés esélye volt a függetlenségre két ekkora hatalom között, melyek ellen kilátástalannak tűnt a harc.

A másik időszak pedig a kora hatvanas évek, amikorra Észtszország már jó húsz éve a nagy Szovjetunió része. Akkorra már felnőtt egy nemzedék, akiket szovjet szellemben neveltek, és akik számára természetes volt a Párt jelenléte a mindennapokban. A régi ellenállókat Szibériába deportálták, és kiépültek a mindennapi élet struktúrái. A hivatalos ideológia szerint mindenki fasiszta volt, aki az észtfüggetlenségért harcolt, és a diktatúra besúgók hadára támaszkodhatott.

Jelen szöveg alapjául az a beszélgetés szolgál, mely 2014. augusztus 6-án hangzott el az Ördögkatlan Fesztiválon a Kritikai Szalonban, a Vylyan teraszon. A beszélgetés tárgya a szóban forgó regény volt, résztvevői pedig rajtam kívül: Bozsoki Petra, V. Gilbert Edit és Reichert Gábor.

¹ Ld. <http://www.litera.hu/media/toth-krisztina-nagy-ossznezemzeti-csaladallitas> (a letöltés ideje: 2014. 08.08.)

Fordította Bába Laura
Scolar Kiadó
Budapest, 2013
351 oldal, 3450 Ft

A regény cselekménye négy ember sorsát követi végig ezekben az években. Két házaspárról van szó, valamint a köztük kialakuló nagyon bonyolult viszonyokról, melyek éppen nem függetlenek az aktuális történelmi helyzetétől. Az egyik páros: Juudit és Edgar Parts. A nő unokatestvére, Rosalie pedig Edgar unokatestvérehez ment feleségül, Roland Simsonhoz. A kapcsolatokat bonyolítja, hogy Roland édesanyja, Leonida (a „mamma”) Edgart jobban szereti a saját fiánál, és valósággal rajong érte. A két páros regénybeli jelenléte klasszikus mintát követ: a *Don Quijote* vagy a *Varázsfuvola* két híres párosa juthat eszünkbe róluk. Vagyis az a séma, hogy a két pár kiegészíti és ellenpontoszza egymást; az egyik árnyaltabban jellemzett, és a cselekmény is jobbára körülöttük bonyolódik, míg a másik páros ábrázolása sokkal vázlatosabb, valamint Roland és a korán meghalt Rosalie inkább mellékszerepben tűnnek fel.

Juudit tipikus átlagnő, aki teljesen átlagos életre vágyott: férjre, gyerekekre, otthonra. Edgarba azért is szeretett bele, mert imponált neki, hogy a férfi pilótának készült, és úgy gondolta, hogy ez különleges pozíciót biztosít majd neki is; sokat jár majd külföldön, és a barátnői irigykedni fognak rá. Hamar kénytelen volt azonban rájönni, hogy a házassága kudarc; a férje semmi érdeklődést nem tanúsít iránta, hiába próbálja elcsábítani. A fiatalasszony *A háziasszony szótárából* próbál tájékozódni problémái felől.

S ehelyt érdemes tennünk egy kitérőt a szexuális viszonyok irányába. Alighanem tipikusnak tarthatjuk azt, hogy effajta helyzetben egy fiatal feleség a múlt század elején nem tudja kivel megosztani a problémáit. Juudit nem érti, mi a baj, de nem is mer beszélni róla még Rosalie-nek sem, akivel amúgy mindent megosztott. A jótanácsokat nyújtó könyvben pedig szó sincs arról, hogy mi lehet a férfi felelőssége a házaselet kudarcában, egyedül a női szexualitás problémáira van utalás, pontosabban a frigiditásra. Juudit mindebből kénytelen azt leszűrni, hogy „a hiba tehát őbenne van” (32). Nyugtalanágában orvoshoz is elmegy, a vizsgálat eredménye pedig azt mutatja, hogy vele minden rendben van. A férje azonban még csak beszélni sem hajlandó a problémáról, és – a kézikönyvhöz hasonlóan – Juuditra hárítja a felelősséget, mondván, hogy hisztérikus, és ideg orvosra van szüksége.

Csak lassan derül fény a regényben a férfi lappangó homoszexualitására. Ami természetesen megmagyarázza, miért nem igazi férje Juuditnak, csakhogy erről a „szörnyű” titokról senki nem tud. Egyedül Rosalie sejtí, mi lehet a probléma vele, és egy vitában Edgar fejéhez is vágja, hogy „beteg”. A férfit ezt úgy torolja meg, hogy megfojtja a saját unokatestvére feleségét, a gyilkosságot pedig a németekre fogja, azt sejtetve, hogy a fiatalasszony előszeretettel randevúzott a megszálló katonákkal.

A szexualitás erős tabuk alatt van. Ezért nem mer Juudit senkivel beszélni a problémáiról, és ezért fojtja el magában Edgar is valódi hajlamait, és kényszeríti magát arra, hogy olyan kapcsolatban éljen, amelyben nem tud boldog lenni, és a feleségét is szenvedésre ítéli. A korabeli orvosi gyakorlat is Edgar kezére játszik, mely azt a női magatartást, melyet nemkívánatosnak, „hisztérikusnak”, ideggyengeségre vallónak tekintett, a szexuális élet zavaraira próbálta visszavezetni, vagyis – *A háziasszony szótárához* hasonlóan – a nő tette felelőssé a kapcsolat kudarcáért. Edgar győzött végül: felesége tényleg tönkrement mellette, alkoholista, gyógyszerfüggő, hisztérikus, idegbeteg házisárkánnyá züllött, akit végül mégiscsak sikerült bedugni az örültek házába.

Juudit a történelem, a saját férje és voltaképpen saját akaratgyengeségének áldozata. A történelmi körülmények megfosztották őt attól a férfitől, akibe teljes szívvel szerelmes volt, s akire évtizedek múltán is emlékszik: a német tisztól, Hellmuthtól. S szintén a történelem ragadta el tőle azt a férfit is, akihez mély kapcsolat fűzte, és akitől a lánya is született: Rolandot, Edgar unokatestvérét. Hogy mindezek után miért tért vissza mégis a Szibériából hazakerült férjéhez, akivel tökéletesen elhidegültek egymástól, és akivel pokollá tették egymás életét: erre nincs a regényben magyarázat. A házasság elején, amikor Juudit férje hidegsége miatt őrlődik, felvetődik benne a válás gondolata, amit azon nyom-

ban el is vet, hiszen azt mindenki mélységesen elítélte volna. De hogy 10-20 évvel később miért nem tudja magát erre elszánni, az már a személyiség széthullásával magyarázható. Az asszony meg sem próbál kitörni ebből a házasságból, sőt, egészen kicsinyes elvárásokat támaszt férjével szemben: keressen több pénzt, kerüljön jobb pozícióba. Vagyis alkalmazkodik ehhez a helyzethez is, mint az összes többihez, amibe élete során került. Az egyetlen hősi tette az volt, amikor menekülteket bujtatott a német megszállás alatt – azonban erre is Roland kényszerítette. Az nem derül ki a regényből, hogy vele milyen volt a viszonya. Az biztos, hogy szexuális vonzalom volt közöttük, hiszen Juudit már akkor is a férfié lett, amikor még együtt élt a német tiszttel. De mivel ő volt az igazi szerelme, ezért feltételezhetően Rolandhoz inkább bajtársias kapcsolat fűzte.

Edgar igazi démoni figura, akivel kapcsolatban a sokat vitatott Hannah Arendt-i frázis juthat eszünkbe: a gonosz banalitása. A férfi ugyanis nem nagyszabású alak, nem byroni hős, hanem egészen kisstílusú, pitiáner figura, aki azonban elég okos ahhoz, hogy minden hatalom számára értékesse tegye magát, és minden morális gátlást félretéve egyengesse a saját karrierjét. Elvei nincsenek; ugyanúgy kiszolgálja a németeket, mint a kommunista rezsimet, és mindig körültekintően gondoskodik arról, hogy ne maradjanak tanúk. Nem gonosz, hanem tökéletesen romlott, elvtelen, pragmatista alak, aki csakis a saját céljait és boldogulását tartja szem előtt. Edgar azonban nemcsak a regény cselekményében kulcsfigura, hanem több narrációs szál is az ő személyében fut össze.

A könyvben ugyanis nem csupán az idősíkok keverednek egymással, hanem a narrációs szálak is. Van egy egyes szám első személyű elbeszélőnk, aki nem más, mint Roland, aki az illegalitásban, az erdei testvérek között töltött időkről számol be. Egy másik szál az, hogy Edgar megtalálja az irattárban Roland naplóját, és ebből is kerülnek át szövegrészek a regénybe. Egyes szám harmadik személyben pedig egy klasszikus mindentudó elbeszélő meséli el Edgar életét. Mozaikszerűen pedig egyéb kvázi vendégszövegek bukkannak fel ebben a sodorban Edgar íródo regényéből és ügynökjelentéseiből.

Edgar élete és karrierje akkor jut a csúcára, amikor végre sikerül megírnia és megjelentetnie regényét, mellyel mintegy megkoronázza pályáját és egyszersmind tökéletesen meghamisítja a saját életét. A *hitlerista megszállás magvában* című regény ugyanis teljesen a korabeli ideológiai elvárások és nyelvi sémák alkalmazásával gyúrja össze Roland naplóját és a saját tapasztalatait. A mindkét hatalomnak ellenálló Roland így hitlerista, fasiszta martalóc lesz, aki szörnyű bűnöket követ el népe ellen. A mindentudó elbeszélő szálból azonban tudjuk, hogy ezeket a bűnöket maga a németek szolgálatába álló Edgar követte el, aki részt vett a zsidók deportálásában, és nagyon jól emlékszik az égett hús szagára és a sikolyokra.

A hatvanas években, amikor kezd kiteljesedni besúgói karrierje, kerül Edgar kezébe véletlenül unokatestvére naplója. Korábban azt hitte, hogy meghalt, azonban a szövegből világosan kiderül, hogy túlélte az utolsó nagy deportálási hullámot, s ebből Edgar arra következtet, hogy valahol életben van. S itt kezdődik a nyomozási szál; a besúgó ugyanis a saját jól felfogott érdekében is kénytelen kideríteni az igazságot Roland életével kapcsolatban. A naplóban továbbá felbukkan még egy személy, egy nő („Szív”), aki igen közel állt hozzá, és akivel a férfi vélhetően minden titkát megosztotta – Edgarnak őt is meg kell találnia. Sokáig tart, míg minden kétséget kizáróan ki nem derül számára, hogy ez a nő nem más, mint a saját felesége, akivel teljes elhidegülésben élnek együtt évtizedek óta.

A regény műfajilag több csoportba is tartozik egyidejűleg. Edgar nyomozása unokatestvére és – mint később kiderült – saját felesége után a detektívregényeket idézi. A férfival együtt ugyanakkor az olvasó is nyomozásra kényszerül, ha ki akarja ismerni magát a szereplők egymáshoz való viszonyaiban, valamint az események logikájában, csakhogy ebben az elbeszélő nemcsak, hogy nincs segítségére, hanem jócskán meg is nehezíti a dolgot azzal, hogy egyrészt cseppenként adagolja az információkat, másrészt vissza is tartja

őket. Így például csak a regény végén tudjuk meg, hogy maga Edgar ölte meg Rosalie-t. S mint ahogyan a detektívregény a kalandregény alkategóriája, éppúgy ez a regény is magán hordja a kalandregény klasszikus jegyeit.

Ide tartozik például az, hogy a véletlenek feltűnően nagy szerepet játszanak a cselekményben. Világos, hogy Észtország kis ország, és a német megszállás idején a regényben 900 ezres lélekszámot emlegetnek. Ám akkor is feltűnő, hogy az ember a két kezén meg tudja számolni azokat a szereplőket, akik körül az események bonyolódnak, és akik különös véletlenek során kapcsolatba kerülnek egymással. A német megszállás idején Eggert Fürst néven működő Edgar pont azzal a német tiszttel kerül kapcsolatba, aki a felesége szerelme. Az elbeszélő ráadásul még azzal is emeli a tétet, hogy vonzalom is ébred benne a férfi iránt. Az is a nehezen hihető dolgok közé tartozik, hogy Edgart épp arra az egyetemista fiúra állította rá a Hivatal, akinek Roland és Juudit közös lánya a barátnője, és akin keresztül végre a keresett unokatestvér nyomára bukkan. Több hasonló váratlan fordulat is a kalandregény-jelleget erősíti, de éppennyire indokolt az is, hogy család- vagy történelmi regényről beszéljünk.

Végül a regény sajátos „faunájáról”, s egyben címéről. Újra és újra megjelennek a galambok és az egerek a regényben. Az utóbbiak mindig valakinek a halálát jelzik. Az egymástól elszakított rokonok onnan sejtik, hogy életben vannak-e még hozzátartozóik, hogy figyelik az egereket a lakásban és az egérfogókban. A galambhús pedig a németek kedvenc csemegéi közé tartozik. Amikor a Wehrmacht bevonult Észtországba, az országból hamarosan eltűntek a galambok (ez magyarázza a regény címét is), hiszen nagy örömmel lövöldözték és ették őket. A galambokkal ugyanakkor Juudit élete is szorosan összefonódik. Élete legszebb és legigazibb időszak az, amit német szerelmével, Hellmuth-tal töltött: „végre azt az életet élhette, melyre egész gyermek- és ifjúkorában készült, hasznát vehette neveltetésének, társasági képességeinek”, valamint „a szakácsnő segítségével kitalált galambrecept legyőzhetetlennek bizonyult” (151). Juudit boldogsága szoros összefüggésben van a galambok eltűnésével, és maga is tevékenyen és kreatívan járult hozzá ahhoz, hogy minél kevesebb galamb maradjon Észtországban.

A történet egy kevésbé ismert, kis, balti országban játszódik, melyről általában kevés hír jut el Magyarországra, kevésbé ismert a kultúrája, a nyelve, a történelme. Balti államként pedig valami egzotikumot is hordoz fenn, a messzi Északon, a Skandináv-félsziget és a nagy Oroszország szomszédságában. A regény eseményei, sőt, szereplői ugyanakkor mégis fájdalmasan ismerősek lehetnek a kelet-európai olvasó számára is, aki olyan országban él, melynek lakossága hasonló traumákkal küszködik, mint a távolinak tűnő nép. Elhallgatott ügynökügy, kollaboráció a németekkel: ismerős? Sofi Oksanen minden bizonnyal darázsfészekbe nyúlt ezzel a regénnyel, más oldalról viszont a regény kiváló segítségnek bizonyulhat a nemzeti önismeret, a történelmi bűnökkel való szembenézés számára. A magyar olvasó szinte irigy az észtekre és a finnekre, hogy van egy Sofi Oksanenjük.

AMIKOR ELTÚNT A FORDÍTÁSKRITIKA

Sofi Oksanen: *Mikor eltűntek a galambok*

Sofi Oksanen *Mikor eltűntek a galambok* (*Kun kyyhkysket katosivat*) című regénye nem könnyű olvasmány. A sokszereplős, a szereplők közötti bonyolult viszonyokat nem lineárisan, hanem az időben ugrádozva kifejtő regény története a befogadótól az olvasottak folyamatos feldolgozását, újraértékelését, a szövegből hiányzó információk kikövetkeztetését kívánja. Az észtl történelemben és kultúrában, Észtország földrajzában kevésbé jártos magyar átlagolvasó számára a feladat még nehezebb, hiszen nem ismeri azokat a támpontokat, amelyekre egy észtl vagy akár finn, lett stb. olvasó támaszkodhat.

A magyar fordítást olvasva mindemellett úgy tűnik, hogy a regény nyelvezete is nehézkes. Az persze nem egyértelmű, hogy ez a fordítás gyengesége, vagy a fordító, Bába Laura éppenséggel nagyon is ügyesen adja vissza az eredeti szöveg stílusát. Az alábbiakban a kérdés eldöntése érdekében vetjük egybe a fordítást az eredetivel. Értelemszerűen nem állt módunkban a fordítás teljes szövegének vizsgálata, így példáinkkal elsősorban a szöveg első néhány oldalára szorítkozunk.

Csak a magyar szöveget olvasva is feltűnnek olyan kifejezések, fordulatok, melyeket magyarul aligha használnánk – bár nyelvtanilag semmi okunk kifogásolni őket. Egyszerűen arról van szó, hogy az adott helyzetet a magyarban másképp szoktuk szavakba önteni. Ilyen esettel találkozunk rögtön a regény első mondatában: „... a holdfényes hantra helyeztük a mezei virágokat, és egy ideig csendben álltunk, *kettőnk között a virágokkal*”. A kiemelt rész a finn szövegnek szinte szóról szóra való fordítása: „laskimme niittykukat kuutamoisen ruohokummun päälle, olimme hetken hiljaa *kukat välissämme*”. A mondat lényegében azt a helyzetet írja le, hogy a két szereplő a virágokkal díszített sír két oldalán áll. Ezt magyarul legtermészetesebben talán az *egymással szemben* szerkezettel írhatnánk le, de ha szigorúbban szeretnénk ragaszkodni az eredetihez, akkor is inkább a *(két) oldalt* vagy a *virágok mellett* szerkezetet választjuk. Ízlés kérdése, de a *hant* használata indokolatlanul ünnepélyesnek tűnik, a finn szó megfelelője egyszerűen *sírhalom*, de magyarul a legtermészetesebb megoldásnak a *sír* tűnik. A *holdfényes* jelzőt is inkább nagyobb dolgokra (*táj, éjszaka, mező* stb.) használjuk, a kisebb objektumok esetén inkább a *holdfény sütötte / megvilágította* szerkezetet vagy körülírást alkalmazzuk – ebben az esetben azonban az eredeti is furcsa. A tárgyalt mondat esetében egy lehetséges, az eredetinel jobb megoldásnak javasoljuk „... a mezei virágokat letettük a holdfényes sírra, és egy ideig csendben álltunk mellettük” formát (bár a *mellettüket* ebben az esetben is elhagyhatónak éreztük). A magyar olvasó számára azonban nyilván ez a mondat sem fog igazán jól hangzani – mégis így tükrözi az eredeti furcsaságát.

Nem kevés meglepetéssel szolgál a második bekezdés első mondata is: „Hallottam szavaimban a kavicsot, ahogy szemét elönti a könnycsillogás, ugyanaz a könnycsillogás, mely annyiszor megingatott már, és tette ésszerű gondolkozásomat könnyen billenő kéregtutajjá”. Az eredeti így hangzik: „Kuulin soran sanoissani ja sain vedenkilon nousemaan hänen silmiinsä, sen saman vedenkilon, joka oli huojuttanut minua usein ja tehnyt järkevästä mielestäni kaarnaveneen, kevyesti heilutettavan”. Az első tagmondat a finn eredeti szó szerinti fordítása, bár elég feltűnő, hogy metaforáról lehet szó. Sajnos pontos jelentését

nekünk sem sikerült tisztáznunk. A *Nykysuomen sanakirja* (A mai finn nyelv szótára) csak néhány ide vonható, a *sora* 'kavics, sóder' szóval (látszólagos?) összefüggésben álló szót sorol fel: *sorakielinen* (szó szerint nagyjából 'kavicsnyelvű, sódernyelvű') 'raccsoló', *soristaja* 'raccsoló személy', *sorahtaa*, *sorahdella*, *sorauttaa*, *sorahuttaa*, *sorahduuttaa* 'raccsol', *sora-r* 'raccsolva ejtett r'. Csakhogy az előtte álló mondatban a finn eredetiben nincs *r* (és véletlenül a magyar fordításban sincs). A fordító és a saját mentségünkre azt is meg kell említeni, hogy a kifejezés finn anyanyelvűek számára sem feltétlenül világos. Kersti Juva művészettörténész, aki angolból finnre fordít szépirodalmat, a Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus (KOTUS, Hazai Nyelvek Kutatóintézete – Finnország legtekintélyesebb nyelvtudományi kutatóműhelye) oldalán megjelent írása (http://www.kotus.fi/?8958_m=9827&s=4333) Oksanen regényéből szemezget nyelvileg problematikus részeket, és ezt a kifejezést is megkérdőjelezi. A finn olvasó számára azonban a fent felsorolt kifejezések és a szövegkörnyezet összességében mégiscsak sugallja, hogy arról van szó, az elbeszélőnek a lelkiileg nehéz helyzetben nehezen forog a nyelve, vagy maga is kihallja a hamisságot a szavaiból. A fordító jobban tette volna, ha valamiképpen értelmezi a kifejezést, mint hogy a magyar olvasó számára semmitmondó szó szerinti fordítását adja. A magyar nyelvhasználatról erősen idegen a „szemét előnti a könnycsillogás” kifejezés, ehelyett a „szemét előnti(k) a csillogó könny(ek)”, „szeme könnyekkel telik meg”, „szeme könnybe lábad” stb. kifejezés használata lenne helyénvaló. Ebben az esetben viszont az eredeti finn kifejezés is meglehetősen szokatlan (Juva is felteszi a kérdést: „silmien vedenkilo huojuttaa mielen kaarnavenettä” – a szemek vízcsillogása megingatja az ész kéregcsónakját?). A finnben szereplő *järkevä mieli* sem 'ésszerű gondolkodás' (ha már mindenképp, akkor is *gondolkodás*), hanem 'józan ész', 'józan belátás', 'okos gondolat', 'értelmes vélemény' stb. Egyértelmű fordítási hiba eredménye a *kéregtutaj* – fakéregből nem is szokás (lehetséges) tutajt építeni, a *vene* jelentése pedig egyértelműen 'csónak, ladik', semmiképpen nem 'tutaj'.

A következő oldalon furcsa mondatfűzéssel találkozunk:

„– Semmi gond, megértem – folytatta.
Nem tagadtam, noha megtehettem volna.”

A szereplő a lelkiállapotáról nyilatkozik, hogyan tagadhatná állítását az elbeszélő? Az eredeti változatban ez áll:

„– Ei se mitään, minä ymmärrän, hän jatkoi.
En väittänyt vastaan, vaikka olisin voinut.”

A *väittää vastaan* nem azt jelenti, hogy 'tagad', hanem azt, hogy 'ellentmond, ellenvetést tesz, ellenkezik' stb. Ebben az esetben a *vitat*, *vitatkozik*, *vitába bocsátkozik* is megfelelő fordítása lett volna, ez ugyanis nem csupán a megelőző állításra vonatkozhat.

Az első rész elején egy harci jelenet leírásában a következőt olvassuk: „Nekiindultam, futás közben csapkodták combomat a kézigránatok, markomba kaptam egyet, és ujjaim már látták, ahogy a levegőben pörög”. Az „ujjaim már látták” kifejezés rendkívül furcsa, fordítási hibát sejtet, ám az eredetiben szó szerint ez áll: „sormeni näkivät” (bár a *jo* 'már' az eredeti mondatban a pörgéshez tartozik, a magyar fordítás így lenne pontos: „ujjaim látták, ahogy már a levegőben pörög”). Ezzel a szerkezettel kapcsolatban Juva már említett írása is megjegyzi, hogy „outo personifikaatio”, azaz 'furcsa megszemélyesítés'. Felfogás kérdése, hogy az olvasási élményt részesítjük-e előnyben, és azt várjuk a fordítótól, hogy az ilyen stiláris hibákat kijavítsa, vagy inkább azt, hogy ugyanazt a benyomást adja vissza, mint amit az eredeti mű olvasója átél. Bár a fordítást nem tartjuk szerencsésnek, ebben az esetben nem lehet egyértelműen a fordítót hibáztatni.

Egyértelműen szerencsétlen fordításról van szó azonban a következő esetben: „Többen voltak, mint gondoltuk, végtelen sokan, oroszok és észttartású megsemmisítők, és vég nélkül sorakoztak az autóik és géppuskáik is”. Az „észttartású megsemmisítők” aligha érthető, holott az eredeti szöveg világos: „Heitä oli enemmän kuin olimme luulleet, heitä oli loputtomasti, venäläisiä ja hävityspataljoonalaisia joilla oli virolainen ryhti, ja heillä oli loputtomasti autoja ja konekivääreitä”. Fordítási javaslatunk a következő lenne: „...oroszok és észtt megsemmisítő osztagok, testtartásuk alapján észtték..” (vagy: „... bizonyára észtték..”).

A bekezdés végén található többszörösen összetett mondatban is több furcsaságot találunk. Az egyik egyértelműen fordítási hiba: „a Mootor kerekei egy pillanatilg üresben forogtak” – az *üresben* a sebességváltóval (tengelykapcsolóval) kapcsolatban használatos, és éppen azt az állást jelenti, amikor a motor hajtóerejét a szerkezet nem viszi át a kerekre: üresben a kerek nem pöröghetnek. Az eredetiben nem is ez áll, hanem az, hogy „Mootorin renkaat sutivat hetken paikallaan”, azaz ‘a Mootor abroncsai egy helyben (szó szerint: helyükön) maszatoltak’ – a *sutia* egészen pontosan ‘mázol’, de ennek *pörög*gel való fordítása indokolt (a szó a metafora érzete nélkül is használatos ‘kipörög’ jelentésben), és az abroncsok kerekre való cserélése is támogatható megoldás. A következő tagmondatok sem éppen természetesek: „a gyűlölet odaszegezte őket a pillanatba, melyben megindult a tűz”. Az első tagmondat az eredeti („viha naulasi heidät hetkeen”) szó szerinti fordítása, ám az eredeti sem hangzik jobban, mint a magyar változat (ezt a Juva-cikk is megerősíti). Ám a következő tagmondat („jolloin tuli avattiin”) kézenfekvő (és jól érthető) fordítása lenne az „amikor tüzet nyitottak”, de az „amikor eldőrdültek a lövések” is jó megoldás lehetne, szemben a teljesen értelmetlen „melyben (!) megindult a tűz”-zel. A fordító javára írható viszont, hogy a mondat végén szereplő „kohti Mootorin linja-autoa” ‘a Mootor autóbusza felé’ szerkezetet elhagyja: ez nem tesz hozzá sokat a mondat értelméhez, elhagyása viszont csökkenti az amúgy is túlzottan összetett mondat szerkezet terhelését. Az említett Mootor egyébként a két világháború közötti vezető észtt távolsági autóbusz-társaság – bár a kötet végén találunk egy kifejezésmagyarázatot, az a kötetben előforduló észtt reáliák számához képest meglehetősen sovány, többek között a Mootor sem szerepel benne.

A csatajelenet leírása után olvashatjuk a következőt: „Hirtelen ellenszenv loccsant a mellkasomban...” – ez ugyan szinte szó szerint megfelel az eredetinek („Äkillinen vastenmielisyyt läikähti rinnassani”), de meg kell jegyeznünk, hogy a *läikähtää* éppúgy jelenthet ‘felcsillan’-t, mint ‘loccsan’-t – magyarul egyiknek sincs értelme. Az igét azonban gyakran használják a hirtelen feltámadó érzelmek kifejezésére: ha esetleg a szótárak nem is tartalmazzák, a neten egy kis keresgéssel könnyen találunk ilyen kifejezéseket (például *viha läikähti* ‘gyűlölet támadt’, *ilo läikähti* ‘boldogság öntötte el’ stb.), így feltehetőleg a finn olvasó számára nem annyira idegen a szerkezet. Magyarra a „Hirtelen feltámadt bennem a gyűlölet” vagy hasonló megoldás lett volna helyénvaló.

Végül egy a kötet további részében elforduló furcsaságot kell megemlítenünk. A magyar kiadás 105. oldalán olvashatjuk: „Parts szeme előtt felvillant az Inturisti pufók aráz idegenvezetőjének képe”. De vajon mi az az *Inturisti*? Nem más, mint az *интурист*, azaz *Inturiszt* szovjet (később orosz) utazási iroda. Ezt tehát magyarul sz-szel illene írni, esetleg elfogadható lenne az *Intourist* változat is, mivel a cég hivatalosan ezt a formát használta a nemzetközi piacon. Végképp érthetetlen a név végé *i*: a regény Észtországban játszódik, semmi nem indokolja, hogy az észtt forma végén az *i* megjelenjen. A finnben ez ugyan elképzelhető lenne, de egyfelől az a furcsa, hogy egy Észtországban játszódó regény magyar fordításában finn alak szerepel azért, mert a regény eredeti nyelve finn (ez a nemfordítás tipikus esete lenne); másfelől viszont az, hogy ebben az esetben a finnben sem toldják be a név végére az *i*-t. Az *i* megjelenésének magyarázata, hogy az eredetiben ott

van: „Pulleaposkisen Insturistin oppaan kuva välähti Partsin silmissä”. Ebben az esetben azonban semmi másról nincs szó, mint hogy a birtokos eset *-ni* toldalékának mindig magánhangzós tőhöz kell csatlakoznia, és mássalhangzóra végződő idegen szavaknál ilyenkor a finn mindig *i*-t told be. Az ilyen tévedések azt jelzik, hogy a fordító (szerkesztő) sem igazán érti, pontosan miről is szól a szöveg. (Arról a kötetben nem találunk információt, hogy a fordítást bárki lektorálta volna, csupán a fordítást segítő személyeknek járó köszönetnyilvánítás olvasható.) Zavarba ejtő, hogy a 288. oldalon, amikor újra előbukkan a szó, már *i* nélkül (bár továbbra is finnes–észtes formában) szerepel („Ki ne akarna az Inturist idegenvezetőjeként dolgozni?”), habár az eredetiben a szó itt is birtokos esetben, tehát értelemszerűen *i*-vel áll („Kukapa ei haluaisi Inturistin oppaaksi”). Megjegyzendő, hogy az *Inturiszt* sem szerepel a kötet végén a kifejezésjegyzékben, habár abban olyan közismert kifejezések is előfordulnak, mint az *Észt SZSZK*, a *KGB* vagy az *SZKP*...

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a *Mikor eltűntek a galambok* szövege nyelvileg valóban problémás, de a problémák csak részben származnak a fordításból, és részben már az eredeti szövegben jelentkeznek, így a fordító eleve nem adhatott jó megoldást. Mivel elsősorban a fordításban is szembeötlően rossz megoldásokból indultunk ki, arra kevesebb példát találtunk, amikor a fordító elsimította az eredeti szöveg egyenetlenségeit. Kersti Juva véleménye szerint egy jó szerkesztő sokat segíthetett volna, pillanatnyilag az eredeti szöveg is olyan, mintha nyersfordítást olvasnánk („Nyt on kuin lukisi raakakäännöstä”). Ezt a benyomást erősítheti az is, hogy az egész kötetet átjárják az alkalmi észti jövevényszavak és észtes fordulatok. Erről Maria Frick írt tanulmányt (<http://www.rakenduslingvistika.ee/ajakirjad/index.php/lahivordlusi/article/download/LV23.02/229>) – megjegyzendő, a kritikánkban tárgyalt problémák egyike sem tartozik ezek körébe, de az idézett szövegben felbukkan a *hävityspataljoona* ‘megsemmisítő osztag’, mely az észti *hävityspataljoon* „finnesített” alakja. Mindenesetre feltételezhető, hogy a finn átlagolvasó is általában csak ritkán tudja megmondani, hogy a számára idegenszerű fordulatok mikor észtizmusok, és mikor nem. A magyar fordítónak pedig esélye sincs arra, hogy a szövegnek észtes ízt adjon – legfeljebb a rontott nyelvezetet képes érzékeltetni. (Viszont az *Inturisti* ennek fényében még nagyobb hiba, hiszen a finn nyelvet egy kevésbé is ismerő – nem feltétlenül értő – magyar olvasó számára kifejezetten finnes ízt ad, szemben az eredeti mű nyelvezete által sugárzott észtes érzettel.)

Bár Juva hasonlata („mintha nyersfordítást...”) nyilvánvalóan túlzás, de ugyanekkora túlzással bátran elmondható a magyar szövegről is. Paradox módon tehát ebben a helyzetben még azokért a hibákért sem tudjuk elmarasztalni a fordítót, melyeket maga vétett, hiszen lényegében – még ha feltételezhetően nem is tudatosan – ezekkel is az eredeti szöveg stílushatását közvetítette. Felmerül a kérdés, hogy van-e ilyen helyzetben értelme fordításkritikáról beszélni.

(Köszönjük Johanna Laaksónak a cikk megírásához nyújtott segítségét.)